ԲԱԳԻՆ
Pakine

ՅՈՒՆՈՒԱՐ, ՓԵՏՐՈՒԱՐ, ՄԱՐՏ 2012, Ծ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 1

♦ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ♦ ԱՐՈՒԵՍՏ ♦ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՓՈԽ ԽՄԲԱԳԻՐ
Սեդա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրուանց (Լիբանան)
Սարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)
Շուշիկ Տասնապետեան (Լիբանան)
Հրանդ Մարգարեան (Միացեալ Նահանգներ)
Աւետիս Հաճեան (Նիւ Եորք)
Արքմենիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)
Յարութիւն Պէրպէրեան (Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)
Ջաքար Քէշիշեան (Լիբանան)

Էջադրում՝
Անի Փէլիվանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝ (01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail:
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

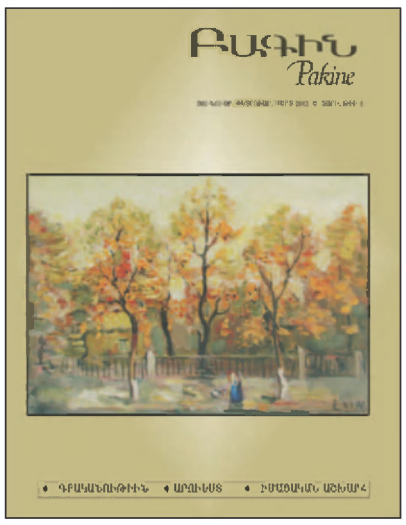

ԲԱԳԻՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ,
ՓԵՏՐՈՒԱՐ, ՄԱՐՏ 2012
Ծ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 1

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԽՕՍՔՈՎ ԵՒ ԳԻՐՈՎ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՂԻ,
ԱՅԴ ՏԵՆԴԸ ՈՒՆԵՑՈՂԻ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻ ՀԵՏ - ԲԱԳԻՆ -1

◆*ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ*
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ - 3 Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ - 7 ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԳՈՒԼԵԱՆ - 9
ՔԵՄԱԼ ՊԱՇՇԱՐ - 11

◆*ԱՐՁԱԿ*
ԱՆՎԵՐՋ ՎԵՐԱԴԱՐՁ - ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 12
ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ - ԳԷՈՐԳ ՊԵՏԻԿԵԱՆ - 22
ՇՈՂԻԿ ԴՈՒ ԴԵՌ ԵՐԱԶՈ՞ՒՄ ԵՍ - ՄԵՐԻ ՀԵՐՈՒՆԻ-ՍԱՐԳՍԵԱՆ - 27

◆*ԻՄԱՅԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ*
ՀԱՅ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐՈՒԵՍՏԸ
19ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ ԵՒ ՋԻՒԱՆԻՆ - ԹՈՎՄԱՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ - 32

◆*ՈԳԵԿՈՉՈՒՄ*
ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶԻ ՀԵՏՔԵՐՈՎ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 42

◆*ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ*
ԱԲՐԱՀԱՄ ԱԼԻՔԵԱՆ. ԱՔՍՈՐԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ - ՍԱԳՕ ԱՐԵԱՆ - 56

◆*ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ*
ՋԵՋԱՐԻ ՓԱՎԻՋԻ «ԱՊՐԵԼՈՒ ԱՐՀԵՍՏԸ» ԳԻՐՔԻՆ ՄԷՋ
ԿԸ ԽՕՍԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ - Յ. Պ. - 60
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ - ՋԵՋԱՐԻ ՓԱՎԻՋԻ - 61

◆*ԸՆԹԵՐՑՄԱՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ*
ՍԵԴԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ՝ ԱՊՐԵԼՈՒ ԾԱՐԱՒ ՄԸ
ԵՒ ՀԱՂՈՐԴԵԼ-ՀԱՂՈՐԴՈՒԵԼՈՒ ՄՆԱՅՈՒՆ ԼԱՐՈՒՄ ՄԸ - Յ. Պ. - 65
«ՀԱՅՈՒՀԻՒ ՄԸ ՕՐԱԳՐԷՆ» ՀԱՏՈՐԻ
ԼՈՅՍ ԸՆԾԱՅՄԱՆ ԱՌԻԹՈՎ - ԿԱՐՕ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ - 68

◆*ԱՆՀԵՏԱՑՈՂ ԴԻՄՔԵՐ*
ԳՐԻԳՈՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԵՒ ԱՆՈՐ
ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐՈՒ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ - ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ - 69

◆*ՆԱՄԱԿԱՆԻ*
ՎԱՀԱՆ ՋԱՆՈՅԵԱՆԻ ԲԱԳԻՆԻ ՈՒՂՂՈՒԱԾ
ՆԱՄԱԿ-ՅՕԴՈՒԱԾԻՆ ԱՌԻԹՈՎ - ԲԱԳԻՆ - 72

◆*ԱՐՈՒԵՍՏ*
ՀԵՌԱԿԱՅ ԶՐՈՅՑ ԷԴԻԿ ԲԵՐԴԵԱՆԻ ՀԵՏ
ՑԱՒԻ ՆԱԽԱՍԱՀՄԱՆՈՒԱԾ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏԸ - ԲԱԳԻՆ - 73

◆ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 80

Կողքի նկար՝ «Աշուն»
Գործ՝ Էդիկ Բերդեանի

ՀԱՅ ԽՕՍՔՈՎ ԵՒ ԳԻՐՈՎ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՂԻ, ԱՅԴ ՏԵՆԴԸ ՈՒՆԵՑՈՂԻ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻ ՀԵՏ

Հասարակ տեղիք է ըսել որ գրականութիւնը լեզուով կ'ըլլայ, ան լեզու է, որ խօսքով կ'առաջնորդուի, կը ձեւաւորէ հեղինակի աշխարհին վրայ եւ դէպի ընթերցող-ընկալող միւսը բացուող սեւեռումները, յոյզերը, երազները, զգացումները, տեսիլքը, որոնք, համագումար, կ'ըլլան գրականութիւն:

Լեզուին մէջ կը ծնի գրականութիւնը, առանց անոր ան միգամած մըն է, լուռ ու համր, անվաղորդայն աղմուկ: «Գեղեցիկ գրականութիւնը», - միշտ պէտք է յիշել ֆրանսական Les Belles Lettres-ը -, լեզու դարձող բառերու համանուագ է: Երբեմն Նարեկացի, Փօլ Վերլէն, Վահան Տէրեան եւ Միսաք Մեծարենց պէտք է կարդալ, բարձրաձայն, հասկնալու համար թէ ինչպէս անորոշ դէմքով բառային խմորը կը դառնայ բանաստեղծութիւն, գրականութիւն: Այս՝ բոլոր ժողովուրդներու պարագային:

Գեղարուեստական գրականութիւնը գրական լեզուով ինքզինք կ'իրականացնէ: Լեզուն պէտք է գիտնալ, զայն յարգել, անոր հանձարով հաղորդուիլ:

Մայրուղիները անգործածելի կը դառնան, երբ ձմրան ձիւնը փոսեր կը ստեղծէ, երբ ռմբահարումները զանոնք կը քանդեն: Այդպէս են նաեւ լեզուները: Գօսացած եւ նեխած լեզուով գրականութեան ոջիլի շուկայ կ'ունենանք (marché aux puces, flee market, պիթ պազարի*): Այդքա՛ն:*

Թէ լեզուէն անդին բնական է ունենալ շնորհ, տաղանդ կամ հանձար, այդ այլ խնդիր է, եւ անկասկած: Առանց մշակուած եւ հարուստ լեզուի, հանձարը կը մնայ վարկած մը: Կառատունէն դուրս չի գար:

Այս մտածումները կը թելադրուին հայերէնի հանդէպ մեր ունեցած վերաբերումէն: Վիրաւոր լեզուով ստեղծագործական պարին մէջ ինչպէ՞ս մտնել: Խօսքը կը մասնաւորուի Սփիւռքի համար: Հայաստանի պարագան տարբեր է, հոն լեզուի հոլովոյթ մը տեղի ունեցած է, ուղղագրութեան փոփոխութեան կողքին, օտար բառերու վայրագ ներխուժումով: Կը կարծենք որ այդ բառերը հայացուած են, կամ պարզապէս հայերէն են, մինչդեռ կը նմանին կեղի, եթէ ինքնութեան եւ հարազատութեան աչքերուն սեւ մաշկ չէ իջած, նոյնիսկ եթէ տեղատուութեան ասպետները անոնց «քաղաքացիութիւն շնորհած են» տպուած ամէն կարգի թուղթերու վրայ:

ԲԱԳԻՆ

Երբ արտաբերուող ֆրանսերէնը աղճատ է, ֆրանսացին կ'ըսէ, որ ենթական մանուկ խափշիկի լեզուով կը խօսի (petit négre): Խօսուող հայերէնը ամէն օր քիչ մը աւելի այդ հունով կ'ընթանայ: Դեռ երէկ, երբ ան կը գրուէր, այդպէս չէր, Զարդարեանի, Վարուժանի, Նարդունիի, Շաւարշ Միսաքեանի, Մուշեղ Իշխանի լեզուն էր, մելգոնեանցիներու, ձեմարանականներու, դպրեվանեցիներու, շրջանակ մը, որ ամէն օր քիչ մը աւելի կը կծկուի: Ոմանք կ'ըսեն՝ անվերադարձ: Անվերադարձը արտաքին թշնամիի գործը չէ, այլ՝ իւրաքանչիւր հայու, ան ըլլայ «ամիրա», թէ շարքային, սաւանանման վկայականներու մէջ փաթթուած, թէ օրապահիկի համար պայքարող:

Այս անկումի պատճառները բազմաթիւ են: Գործնապաշտները - ո՞վ այդպէս չէ, այդպէս չըլլալ մեղանչում է, որ կ'առաջնորդէ ընկերութեան լուսանցքի քաւարանը -, աճող անկարեւորութիւններու ցանկին վրայ արձանագրած են հայերէնը, որ բախտաւոր պարագային շաբաթավերջի զբաղում է կամ ազգագրական բեմադրութիւն:

Փըթի նեկր *հայերէնը անհանգստութիւն չի պատճառեր: Այնքան վարժուեցանք, որ չենք անդրադառնար անգամ:*

Որակաւոր հայերէնը հարկ է վերականգնել նաեւ ժողովուրդին մօտ, որպէսզի ընթերցողը վերածնի, որպէսզի գրականութիւնը ապրի: Փիփրլ *ըլլալու համար որակը պէտք չէ մեռցնել:*

Ջեղած ընթերցողին հաճելի ըլլալու համար հայ գրողը պիտի շարունակէ լեզուի որակի փնտռտուքը, ընթերցումով, ի հարկին դիմելով բառարանի օգնութեան:

Կրկնե՞լ, որ բառը իմաստ կը փոխադրէ եւ բանաստեղծին հետ կ'երգէ, եթէ բանաստեղծը բաղաձայն չէ:

Տեղ մը արձանագրենք. առանց մշակուած եւ հարուստ լեզուի, հանճարը կը մնայ վարկած մը: Կառատունէն դուրս չի գար:

Կը դառնանք «ծագումով հայեր», երբ հայերէնը եւ հայ գրականութիւնը կը դադրին մեր անեղծ պատկերը մեզի վերադարձնող հայելի ըլլալէ:

Գրական յանդգնութիւնը կ'անցնի լեզուի բովէն:

Մեր պարագային՝ հայերէնի:

Ջոյգը՝ ազգային վերապրումի եւ շարունակութիւն ըլլալու պատուանդան:

Այլապէս օր մը կը կրկնենք, Մեծն Քորնէյի հերոսին հետեւութեամբ, որ «կռիւը վերջ գտաւ կռուող մնացած չըլլալով», իսկ ձառերն ալ կ'ունենան փուչիկի ձակատագիր:

ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ ՇԱՈՒՐՄԱ

Թէ ի՞նչ կապ ունէր երկրի հարազատ մեծ բանաստեղծը
շաուրմայիւն հետ՝
անհասկնալի կամ անլուծելի
հանելուկ մնաց:
Աբովեանն ի վար, Թումանեանն ի վեր,
խառն ապրումներով, ցնցումէն ելած,
քիչ մը շուարած,
քիչ մը շփոթած,
շուրջը պատահող անցուդարձերը
հասկնալ փորձող
ամբոխը հաշտուած իր կացութեան հետ
լուռ կ'երթեւեկէր:

Չոր տաքը արդէն
գիրկը առած էր
քաղաքը քրտնող:
Ուրարտական արքաները
կը ծխէին Կարմիր բլուրի իրենց բարձունքին,
իսկ վարը արդէն ամէն թաղամաս
իր արքան ունէր կամ արքայիկը...

Սակայն դուն չէի՞ր,
Որ լուռ բարձրացար
անմահ Չարենցի տուն թանգարանի աստիճաններէն,
կեցար սեմին իր ննջասենեակին,
դիտեցիր նեղ անկողինը, գրադարանը
եւ պուտտայի արձանիկը:
Վերյիշեցիր անձկութիւնը
դրսեւորուած այն տաղերուն,
որոնք միմիայն օրագրութեան պէս
ստեղծագործման թուականը կը կրէին,
դեռ «Դոֆին նաիրական»ը, «Երկու սոնետ»ը հրաշալի
կամ «Նաւգիկէ»ն , «Լերան աղօթքը»,
եւ խունացած, փձացող
ձեռագիրները հողին տակ...
Հողը ոտքիս տակ կը դղրդար կրկին -

ուրուականը Չարենցի,
եւ ապա միւս սիրելի ուրուականը՝
Բակունցի,
որ մղեց քեզ
բարձրանալու մինչեւ Գորիս,
շատ աւելի համեստ
տուն թանգարանը Մթնաձորի լոյս քուրմին:
Նալբանդեանէն չարչարանքի,
խողխողումի ձայներ կու գային,
լրտեսող աչքեր դեռ կը տեսնէիր,
արիւնոտ մատներ,
այս անհեթեթ կացութեան մէջ,
մեզ սիրելի, հակասական քաղաքին մէջ -
կարծես տեղ մը դահիճները
ոսկրոտ, կէս հում խորոված կը կրծէին,
որմէ արիւն կը կաթկթէր
եւ կը խնդային...

Աբովեանը խաչաձեւող մէկ խաչմերուկին
Գտած էին այն մատուռը,
որ օրերուն ստալինեան,
երբ կը քանդէին եկեղեցիներ
մէկը գլխի ինկած էր,
թէ այս հին է, հնութիւն է,
եւ փրկած էր այս բաժինը:
Շուրջի շէնքերուն մէջ կորսուած
մատուռն ահա դուրս կու գար.
իսկ հիմա ո՞վ պիտի փրկէր
ինչ որ քաղաքին հարազատն էր,
իւրայատուկը, զայն ներբազատէր
գռեհկացնող կամ զայն աղճատող տգեղ տարրերէն,
որոնք շատ յաճախ մանրուք շահերէ
ծնունդ կ'առնէին:

Իսկ քիչ անդին
ժխորը եւ իրարանցումը,
որ կը լսես ու կը տեսնես
քեզի ծանօթ Արեւելքի քաղաքները կը յիշեցնէ՝
մարդոց վէճերով,
նոյնիսկ՝ հագուածքով,
դեռ կը դիտես ծեր կիները,
որոնք շէնքերու մուտքերու եզրին՝
վարունգ, լոլիկ, դեղձ կամ կեռաս կը ծախեն:

Երթուղայիններուն նստած անձկոտ դէմքեր
կարծես կը նային անորոշին,
իսկ շարժավարներ
անորոշ հայերէնով մը
իրարու հետ կը վիճաբանին
կամ կը հայհոյեն:

Դուն աւելի կը փնտռէիր միւս հայրենիքը,
որ կազմուած էր հին զրոյցներէն
կամ պատմութենէն
մտապատկերն էր ինչ որ մաքրուած ուրիշ աշխարհի,
որը հիմա, բնականաբար,
հաշտուելու էր
առարկայական այս աշխարհին հետ:

Մոզայիքին մէջ այս զարմանազան
կը փորձես դիտել,
տեսնել, հասկնալ ի՞նչ կը կատարուի:
Հրապարակին շուրջ Օփերայի,
ճաշարաններու լոյսն ու ժխորը
կարծես կը ծածկեն
ինչ որ կը մնայ տուֆէ քաղաքի մութ աղիքներուն:
Արտացոլացող ցուցափեղկերու
պատերու ետին՝
ծածկուած կը մնան
առօրեայի մութ տագնապներ:
Երկու թաղ անդին ուրիշ աշխարհ է
- փլփլող պատեր –
խորունկ անձկութեամբ դիտող նայուածքներ
կը խուզարկեն կորսուող հետքերը
իրենց հարազատ աշխարհին ծանօթ:

Ահա նստած ես «Արթպրիճ»,
Դէմդ նստած է քառասունի շուրջ բանաստեղծուհին,
որը երիտասարդ ինչ որ խմբակի
անդամ կը սեպուի:
Բոլոր փորձերդ
հետը խօսելու ժամանակակից քերթողութենէն
ի դերեւ կ'ելլեն:
Իսկ ան անդադար, կիրքով կը ձառէ
քաղաքական կացութենէն,
բանաստեղծութիւն կոչուածը
այս օրերուն նկատելով երկրորդական:

Կ'ապշի նոյնիսկ
թէ մարդիկ այլուր
տարակարծիք կրնան ըլլալ,
բայց գիրար յարգել...
Յամենայնդէպս
գրականութեան մէջ իր ապագան ամրագրուած է
Ֆրանսա տպուած հայ ժամանակակից բանաստեղծութեան
ծաղկաքաղին մէջ,
ապահովագրուած
Վ. Գրիգորեանի եւ Պ. Գրիգորի կողմէ,
վնաս չունի, նոյնիսկ
եթէ հոն կան ժամանակակից ... մեռած գրողներ,
կամ բանաստեղծներ, որոնք գիրք չունին:
Սակայն ինչո՞ւ զարմանալ,
այս կնոջ հոս ցուցաբերած
քաղաքական խորունկ կիրքին,
երբ այսպէս կոչուած՝ շատ մը գրողներ,
լքած կոչում, գիր ու երկնում,
այս օրերուն վերածուած են
երեսփոխանի կամ նախարարի,
կամ առնուազն՝ կը ձգտին այնտեղ...
Իսկ Հիւսիսային նոր պողոտային
նստած կամ կայնած ցուցարարները
ստորագրութիւն դեռ կը հաւաքեն
եւ կը խօսին արդարութենէ
... մինչեւ հասնին իշխանութեան:
Հոս, է՛հ, ինչքա՞ն շուտ
դերեր կը շրջին,-
զոհը դահիճի կրնայ վերածուիլ,
դահիճը՝ զոհի,
սակայն անկիւն մը, բարեբախտաբար,
արդարութեան մասին խօսող կայ...

Յամենայնդէպս, այս անհեթեթ կացութեան մէջ,
մէկ-մէկ բանական բաշխումներու կը հանդիպիք,
զորօրինակ՝
Թումանեանը արդարօրէն
վերապահուած է ուսանողներուն,
իսկ շաուրման, քոլային հետ՝
այդ հաստավիզ, «ազիզ» տղոց...

Մոնթրէալ

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉ

Ոչ քար է ան
Ոչ տառ է
Ոչ ալ սեւ ու սպիտակ
Օրերու պէս հաշմուած
Ամուլ ու լուռ կաղապար է

Մարդերու դէմ պայքարի կոչ
Նոր թոյներով բորբոքուն ոխ
Դեռ չաւարտած խուլ մարտ է

Ծուխ է
Յուշ է
Կիսակործան տաճարի
Բռնաբարուած աղօթք է

Անդարման աւեր
Եղե՜մ կորուսեալ

Ոչ խաղ է ան
Ոչ դաւ է
Կամքերէ ներս ընդարձակուող
Նոր փոս է ան ու նոր դար է

Տիեզերքի սիրտը ծակող
Մեղաւոր ձիչ է ամօթի
Այպի

Հեւք է շիկացած
Ջարեւուրած կնոջ

Կնանման տղամարդո՜ւ

Ցերեկին մէջ գիշեր շաղող
Կաղամար է
Մուգ - վտարանդի

Թթուածին ու սունկ
Այլ մոլորակի

Եռք է
Հաշիշ - քնար է
Լրջագոյն պահն է մարգարէութեան

Լաց է
Խաչ է
Սրբապատկեր ու վաւաշոտ մանչ է

Ժամանակի մահը գուժող
Կոձակէ հնչիւն ու գաղափար է

Բառախաղ է
Թել - կախաղան է
Հին պատերազմի նոր խրամատ է

Յոյս է
Լոյս է
Նկարէն յոյզեր
Ու անթաքոյց սեռայնութիւն է

Ահազանգ է
Մարտակոչ է
Երջանկութիւն հծծող սարսուռ
Ու սարսռագին մտածո՛ւմ է

Մետաքսէ սուր է
Մոխրոտած կոյս է
Խանդ է մանկունակ
Արութեան կոչնակ

Աւարտին վազող
Վերջին սկիզբն է
Մրցանքի մե՜ծ ախոյեան

Պարզագոյն հրաժեշտ *Պայթիւն անաղմուկ* *Պարտասած երկիր*

ՀԱՄ (Ա) ԿԱՐԳ (ԻՋ)

2 Նոյեմբեր, 2011
Պէյրութ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԳՈՒԼԵԱՆ

ՎԱՋԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆԷՆ

ՕՐՀԱՆ ՓԱՄՈՒՔ

Ծնած չէիր դուն տակաւին
Օրհան Փամուք
Երբ հայ մը վեհ
Փարիզի մէջ
Սիրահարած Լիտիային
Գովքը կ'ընէր տիեզերքին ու լոյսին
Որ լեցուած էր հոգիին մէջ հայերուն
Դաժան դաժան քաղաքներու մէջ օտար
Աշխարհի չորս ծագերուն...

Հանդարտութիւն որոնելու ընթացքով
Շուշանեանը իր բաբախուն սրտին զարկով
Մակոյկի մը տաշտին կոթնած
Ներքին ձայնին խոյանքը շօշափելու երազով
Եւ դէմ առ դէմ կեանքի դժուար եզրերուն
Պղտոր ջուրի մէջ նկատեց
Պայծառ դէմքը ու դէմքերը
Սիրածներուն
Որոնք ինկան ձամբու կէսին
Տէր Ջօրի մէջ
Երբ տակաւին ծնած չէր
Շողը այն բորբ արեւուն
Որ ներշնչեց Օրհան Փամուքը
Հասնելու սահմանն անսահմանութեան
Վիթխարի ու մեծ գրականութեան...

ԲԱԳԻՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Փարիզ Փարիզ
Օրուան լոյսը աչքերուն մէջ
Եւ տառապած մեր մայրերուն
Տեսլականը հոգիին մէջ
Շուշանեանը որբ
Բայց հպարտ
Շարունակեց ապրիլ ապրիլ
Ջգալ ու մտածել
Ստեղծելով այն ամբողջը
- Յիշատակներ
Հին ցաւերու նոր նոր վէրքեր
Անհայրենիք ու անպաշտպան -
Որ կտակեց սերունդին մեր
Սինչեւ Սփիւռքի խուլ անկիւններ...

Սերունդը մեր
Որ չմոռնայ յար յաւիտեան
Լիտիայի մը
Եւ կամ
Լիտիաներու կուրծքին դիմաց
Հայկեան հողի
Հայրենիքին շլացնող խունկն ու բոյրը...

Շուշանեանը բանաստեղծ էր
Գեղեցկութեան հուրով շաղուած հոգի մը մեծ
Եւ բառերու եւ բառերու եւ բառերու
Բայց չհասաւ նոպելական մրցանակին
Իսկ դուն
Իսկ դուն
Փամուք Օրհան
Հասար
Հասար...

Փետրուար, 2012
Պէյրութ

ՔԵՄԱԼ ՊԱՇԵԱՐ

ՀԱՄՇԷՆԱՀԱՅ ՔԵՄԱԼ ՊԱՇԱՐԷՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ՝ ԶԳԱԼՈՒ ԵՒ ՄՏԱԾԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԲԱՑ ԼՈՒՍԱՄՈՒՏ ՄԸ

Բագինի հեռաբնակ խմբագիր Աւետիս Հաճեան, Նիւ Եորքէն, երկտողով մը կ՚ըսէ. «Միշտ տաղանդաւոր երիտասարդներու փնտռտուքի մէջ եմ: Ամենաբեղուն աղբիւրը գտած եմ սակայն թուրքիաբնակ համշէնահայերու մէջ շատ մը երիտասարդներ բանաստեղծութիւն, ոտանաւորներ եւ խաղիկներ կը գրեն Համշէնի հայերէնով: Առկից կը ղրկեմ նմոյշ մը, համշէնահայերէնով եւ կից թարգմանութեամբ, պոլսաբնակ համշէնահայ երիտասարդի մը բանաստեղծութենէն: Թերեւս նորութիւն կ՚ըլլայ»:

ՀԻՄԻ ՈՒՐՏԱ՞Ղ ԵՍ ՕՐԴ՚Ի

Շատ հազայի ես քեզի,
դուն հազաերթայ չիգիտիմքի,
հիմի որտա՞ղ ես օրդի, ո՛ւմ թեւինու,
ո՛ւմ էաթղի,
քանի տայի հազայի գիտեսթայ,
դեռ ալի հազկենիմ:
մոլիյէ չիկայիմ քեզիկի:
գիշէէ պարկելէ զօէէ միտքէս ես,
էմմէն տաղ դուն կօս,
նոյիդուսու փութայի դուն անտաղ ես,
արթուք եզս ինչիք ուտէ չիկայիմ,
պարկէ չի կայիմ,
ղէքէզս ուտողում,
դուն ինծիի դամնեցար, օրդի:

ՀԻՄԱ Ո՞ՒՐ ԵՍ. ՈՐԴԻ*

Շա՛տ սիրեցի ես քեզ,
չեմ գիտեր, թէ դուն զիս սիրեցի՞ր,
հիմա ո՞ւր ես որդի, որո՞ւն թեւն ես,
որո՞ւն անկողինն ես,
քանի տարի սիրեցի քեզ, գիտե՞ս,
եւ տակաւին կը սիրեմ:
չեմ կրնար մոռնալ քեզ:
գիշերը երբ կը պառկիմ, միշտ միտքս ես,
ամէն տեղ դուն կաս,
ուր որ նայիմ, դուն հոն ես,
այլեւս ուտել չեմ կրնար,
պառկիլ չեմ կրնար,
խելքս կ՚ուտեմ,
դուն ինծի համար վերջացած ես, որդի:

* (Թարգմանութիւն՝ Աւետիս Հաճեանի, Մինէ Ուռունճոյի օգնութեամբ)

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ԱՆՎԵՐՋ ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Հայեացքը սահեցաւ իրմէ երկու քայլ անդին կանգնած տղամարդուն բիբերուն խորը։ Մարմինը սարսռաց։ Ակնթարթի մը մէջ արթնցան նոր մտահոգութիւններ, որոնք զինք պաշարեցին եւ իր նոր բացուած օրը ծանրաբեռնեցին դժնետեսիլ մարտահրաւէրներով։ Դարձեալ ինքը ըլլալու է, մտմտաց պահ մը, սոսկաց անոր ըռնակալ ներկայութենէն, որոշեց միանդամընդմիշտ վռնտել այս անկոչ հիւրը, հրաժարիլ անոր նոյնիսկ համակրելի հրաւէրներէն, քակել կղթկապերը իր սրունքներուն, թօթուել բաշերը եւ անհոգ ու աննպատակ թափառիլ Ուր ըերդաքաղաքի պատմական ըերդին փէշերէն երկարող կիսամութ ու նեխած թաղերուն խառնարնդոր եռուղեռին քայլերով։

Հաւանարար ճանչնար մսավաճառներու, համեմավաճառներու, օճառավաճառներու, կերպասավաճառներու, բրդավաճառներու, երկաթագործներու, համեստագործներու, ոսկերիչներու եւ զանազան ու զարմանազան շուկաներու բարկ հոտերուն դաղտնիքները, թերեւս բարեկամութիւն հաստատէր այդ ծուռ ու նեղ փողոցներուն հնամաշ սալաքարերուն հետ, որսար անոնց շուրթերուն մարած ոտնաձայները վերջին անցորդներուն, պահ մը դանդաղէր Մեծ Բաղնիքին դրան առջեւ եւ, անտարակոյս, մտնէր ներս։

Տարիներէ ի վեր այս կողմերը չէր այցելած եւ մարմինը սաստիկ կարօտցած էր։ Մեծ Բաղնիքը իւրայատուկ դրաւչութիւն մը ունէր, դարերէ եկող աւանդութեան մը համն ու հոտը ունէր եւ հակառակ քրտինք ու օճառ հոտող անոր անչնչելի մթնոլորտին եւ անտանելի աղմուկին, ինք բացառիկ հաճոյք մը կ՚ապրէր, երբ պորտաքարի եզրին երկար ու երկար երկննալէ ետք, քրտնաթոր ու թմրած մարմինը կը յանձնէր բաղնեպանին ուղտի մազէ հիւսուած ձեռնոցին հարուածներուն եւ կ՚ըմբոշխնէր վայելքը լոգանքին։

Օ՛ այդ երանական ժամերը։ Կարծր ու թաւ ձեռնոցին ճնշումներուն տակ՝ միսերուն մէջ ծուարած կեղտերն ու ցաւերը, կոտրտուքներն ու մեռած բջիջները որոշ դուրս կու գային մորթին ծակտիկներէն, յետոյ տաք ջուրը կը վազէր իրանն ի վար, կը բարձրանար գոլորշին, օճառը կը փրփրէր, գուբէն դուրս յորդող ջուրն ու շոգին դարձեալ կը խայտային միսերուն վրայ, աղօտ մառախուղը ա՛լ աւելի կը թանձրանար, աչքերէն կը կորսուէին գմբէթ ու լուսամուտ, գլգլոցը կ՚եռեւեփէր բաղնիքին չորս ծագերէն, ջուրը կը պարէր մարմարեայ սալայատակին վրայ, քաղցրաբոյր կաւն ու օդին կ՚արթննային նարինջին հետ, գինք արտասովոր երանութեամբ մը կ՚ողողէին եւ կարծես վերստին կը ծնէր։

Կը պատահէր նոյնիսկ, որ երբեմն ջրահարսեր յայտնուէին աչքերուն, կամ՝ հարսնեւոր ջուրերէն ծագող բոցավառ ծիծերով կաթնասպիտակ հուրի-փերիներ, որոնց սեւսաթ մազերէն երկարող թաւիշ գիշերները հեշտաբոյր խոստումներ կ՚անձրեւէին երակներուն մէջ եւ արիւնը կը խայտար։ Բայց հազիւ յայտնուած՝ ասուպի մը պէս կ՚աներեւութանային եւ ինք դարձեալ կը թաղուէր լոգանքին յաջորդած կիսաթմբիր արբեցումին մէջ։

Չէր դժգոհեր։ Աշխարհն ու իր կեղտերը բաղնիքին մէջ ձգելով՝ դանդաղ քայլերով դէպի ներքնադուռը կ՚ուղղուէր, կ՚անցնէր սրահին կեդրոնը գրաւած փոքր աւազանին կողքէն, ակնարկ մը կը նետէր չորսդին եւ, իրեն հրամցուած ցամքոցներուն մէջ փաթթուելէ ետք, գերեջանիկ սուլթանի մը պէս կ՚ընկողմանէր առաջարկուած թախտին վրայ։ Յետոյ կլկլակ ու թէյ կը պատուիրէր մատուցողին, ինքզինք կը յանձնէր պարսկական ընտիր ծխախոտին պարգեւած սրբազան ծուլութեան եւ կը վայելէր լոգանքին ամբողջական հաճոյքը։

Այս անգամ ալ չէր սխալած։ Իրեն համար յստակ էր, որ բաղնիքը նախապայման է՝ Ուր բերդաքաղաքն ու անոր բնակիչները ամբողջականօրէն ճանչնալու համար։ Անկէ ետք կու գային ե՛ւ անոր տարաշխարհիկ շուկաները, ե՛ւ անուն ու նկարագիր փոխած հսկայ աղօթատեղին, ե՛ւ սպիտակ քարէ կառուցուած նրբակերտ կիսապարանքները, եւ նո՛յնիսկ՝ քաղաքին շուրջ չորս հազարամեայ պատմութիւնը ամփոփած բերդը։ Թերեւս այս իսկ պատճառով, տարագրութեան սրտաճմլիկ հանդրուաններէն հազիւ այս ափերը ոտք նետած, մեծ հայրը տուն-տեղ եղած էր Մեծ Բաղնիքէն քանի մը քայլ անդին գտնուող անշուք բակի մը սենեակներէն մէկուն մէջ, համերկրացի երկու ազգականներու հարեւանութեամբ։

Սակայն՝ առժամաբար։

Յետոյ, երբ գործերը կամաց-կամաց յաջող ընթացած էին, փոխադրուած էր Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցիէն ոչ շատ հեռու, աւելի ընդարձակ բակով, յասմիկի եւ վարդենիներու քաղցրահիւս բոյրերուն ու շրջակայ եկեղեցիներու առաւօտեան ղօղանջներուն հետ արթնցող լուսառատ մենատուն մը, բայց միշտ մերժած էր զայն կամ որեւէ այլ տուն մը գնելու կնոջ թախանձագին առաջարկները, որովհետեւ ան ինքզինք միշտ հիւր էր սեպած եւ տիւ ու գիշեր երազելով երազած յիշողութեան ու կարօտի մշուշներուն մէջ քնացող-արթնցող իր պապենական հեռաւոր օջախը։

Վերադա՛րձը։ Մա՛նաւանդ վերադարձը։

Երազած էր երկար տարիներ։ Երազած էին տոհմով ու ցեղով, բայց Ջորեպան Սարգիսին ասկեարներու կողմէ բռնագրաւուած ջորիները չէին վերադարձած, շարունակած էին մնալ հետզհետէ գունաթափող թուղթի կտորին վրայ, եւ տխուր օր մը՝ Զատկուան նախօրեակին, քնաթաթախ աչքերը դեռ հագիւ շփած՝ կարօտահար սիրտը խանութի ճամբուն վրայ անակնկալօրէն ճաթած էր։

Հօրը կենսագրութիւնը տարբեր չէր եղած։ Ան նաեւ մերժած էր յարկաբաժին մը գնելու իր կնոջ անվերջ պաղատանքները եւ նախընտրած՝ ապրիլ վարձակալի վիճակով, մա՛նաւանդ՝ ի՞նչ ընել երկինքէն առկախ չէնքի մը կատարը գրաւած թէկուզ արեւոտ եւ օդասուն բնակարանը, որուն հիմերը իրը չէին, հողը օտարինն էր, իսկ պատերն ու պատուհանները անցեալ եւ պատմութիւն չունէին։ Զուներէն յիշողութիւն եւ զուրկ էին երազէ…

Եւ ան նաեւ, ճիշդ ու ճիշդ իր հօրը պէս, վաթսուն մէկ տարիքը չբոլորած, սրտէն խոցուած՝ տապալած էր անակնկալօրէն, զաւակ պսակելու եւ թոռ ու ծոռ տեսնելու բախտին դեռ չարժանացած։

Հիմա ինք նաեւ վաթսունմէկ տարեկան էր, սիրտը քանի մը անգամ փորձած էր դաւաճանել իրեն, փրկուած էր հրաշքով, բայց չէր հրաժարած ո՛չ իր ազատ-անկաշկանդ ապրելակերպէն եւ ոչ ալ մեծ հօրը խենթ երազէն։ Հաւանաբար մահուան մահիճը պէտք է գամուէր, հասկնալու համար, որ, իր կարգին, կը գտնուի կեանքի անդունդի եզրին եւ ոչ թէ ցածլիկ ու հնամաշ դուռով այս անշուք տան առջեւ, որ օր մը օրանց իրը չէր եղած, որուն սեմէն ներս երբեք ոտք չէր կոխած, եթէ նոյնիսկ անիկա կը գտնուէր Մեծ Բաղնիքէն քանի մը քայլ անդին եւ տակաւին մեծ հօր ու հարազատներուն հոտերը կը փսփսար։

Մեծ Բաղնիքը ուրիշ էր։ Անիկա առնուազն իր վաղ երիտասարդութեան անբաժան մէկ մասն էր, յուշ եւ յիշատակ էր եւ զինք իր անցեալին կը կապէր։ Ժամանակին դէմ ըմբոստանալը յիմարութիւն էր, պարտութիւնը՝ անխուսափելի, իսկ վերադարձը՝ նո՛յնքան վտանգաւոր։

Բայց վերադարձած էր, որովհետեւ մաքուր էր արիւնը եւ իր բախտը ի՛նք պէտք է վճռէր։ Ասիկա շատ լաւ գիտէր՝ իր անունին պէս, եւ ինք արդէն վաղուց վճռած էր։

***

Հայեացքը հալեցաւ դիմացը յամառող անկոչ հիւրին բիբերուն մէջ։ Բայց այս անգամ չսոսկաց, պատասխանեց անկումին մարտահրաւէրներուն, վահանուեցաւ իր պապերուն արկածախնդիր յանդգնութեամբ, սրեց սմբակները եօթը հորիզոն անդիէն զինք կանչող աստանդական ջորիներուն եւ իր ջլապինդ մկաններու շարժումին լեզու եւ կրակ տուաւ։ Այն աստիճան, որ պահ մը իրեն թուեցաւ, թէ Ուր բերդաքաղաքն է իր իսկական դէմքը, իսկ անոր կատղած փողոցները՝ նոյնինքն իր սրունքներուն դուրս ցցուած երակները։

Երակներուն մէջ, հիմա արիւնը կը վազէր արտասովոր խանդավառութեամբ,

իսկ փողոցներուն երկայնքն ի վեր կեանքը ելից գիրքին էջերն է, որ կը դարձնէր։ Եւ երթը կ՚երկարէր առանց կանգ առնելու։ Մանուկներ կը գլորէին գնդակներու պէս, կը վազէին իրարու ետեւէ՝ բոլոր ուղղութիւններով։ Կանչերն ու հողմերը կ՚անցնէին անոնց գլուխներուն վրայէն, կը փորձէին կասեցնել բոպիկ ու կիսամերկ լաճերուն վազվզուքը, վտանգին ահազանգերը հնչեցնել, որպէսզի պահ մը կանգ առնեն եւ ինք զգայ ամէն քայլափոխի յայտնուող-աներեւութացող մահուան մանգաղին անգութ զօրութիւնը։ Եւ ամէն անգամ երբ կը մօտենար կեանքի բաւիղին հանգոյցները քանդած այդ անգիտակից հերոսներուն, անոնց լայնաբաց աչքերէն չարժումին հրաթեւ փոթորիկները կը քաղէր։ Եւ մանուկները վերստին կը ծնէին, կը ծնէին իր աչքերը ահաբեկած մահուան կրակին արգանդէն եւ իրենց դէմքերը կը զարդարէին տեսակ-տեսակ պատմութիւններով, որոնք ո՛չ մէկ նորութիւն ունէին, գրքունակ էին, զզուելիօրէն ճանձրացուցիչ մանրամասնութիւններ եւ քնարավէպին ամբողջացումը ա՛լ աւելի կը բարդացնէին։ Սակայն իր պաշտօնը այս անուղղաներուն վստահելով հեքիաթասացը սխալած չէր, որովհետեւ անոնք հրաշապատումին հազար ու մէկ հեքիաթներուն վերամշակուած տարբերակները կ՚ապրէին եւ բերդաքաղաքը կը գեղեցկացնէին չարժումին կենսունակ ջերմութեամբ։

Մօտեցաւ եւ տեղ գրաւեց անոնց միջեւ։ Ուզեց ըլլալ կիզակէտը չարժում առ չարժում քակուող մանկութեան բոլորակին եւ այս ցանկութիւնը զինք առողջարար թարմութեամբ մը մտրակեց։ Յետոյ ձեռքը երկարեց մանուկներուն աչքերէն դուրս ոստոստող իր յիշողութեան խարոյկներուն, որոնք պաշարեցին զինք եւ յուշեցին ոգիներով բնակուած անել փողոցներ, մութ ու կիսախարխուլ տուներուն շուրջ հիւսուող սեւ ու զգայացունց պատմութիւններուն մահադաժան վախճանները խաւարեցին եւ բարձրացուցին պարիսպը բերդաքաղաքին՝ իր երեւակայութեան մէջ բացուող յոյսի աղօտ հորիզոնին փոխարէն։

Հիմա արդէն կը շնչէր դժուար՝ ուժասպառ ջորիի մը պէս, եւ կը ջանար կազմել վախճանը անաւարտ հեքիաթին, եթէ նոյնիսկ իր մանկութիւնը վրայ պիտի տար։ Կորսնցնելիք ա՛լ ոչինչ ունէր, այնքան ատեն որ վերագտած էր ինքզինք եւ ասիկա աշխարհ կ՚արժէր։ Մանաւանդ որ մանուկներուն աչքերը բազմերանգ գրաւչութեամբ մը կը շողային եւ քաղաքին ցաւերը իրենց մէջ կ՚ամփոփէին։

Քաղաքը կ՚եռար։ Հոտերը, որ քաղաքաբնակ կիներուն բերաններէն դուրս կու գային, երկունքի ազդանշաններ կը կարդային։ Յետոյ ինքզինք գտաւ ծովափին, մօտեցաւ ծովեզրի ջուրերուն մէջ զուարճացող մանուկներուն եւ անոնց հետ սկսաւ սերտել քերականը ալեակներուն։ Ջուրը տաք էր, կիզիչ արեւը՝ ծայը աստիճան անտանելի եւ աչքերը սաստիկ կ՚այրէին։

Երբ ջուրէն դուրս եկաւ, ըսաւ տղամարդուն, որ լողալը շատ հաճելի է, մանաւանդ հրեշտակադէմ մանուկներուն հետ, որոնք կապոյտ ջուրերուն մէջ կորսուած քաղցր յիշատակներ արթնցուցած էին, բայց հազիւ վայրկեան մը ուրախացած՝ անծանօթ կնոջ հետ իր առաջին հանդիպումը յիշած էր, տարուած՝ իրերայաջորդ պատկերներուն տարափէն եւ լեցուած՝ սոսկումին վայրիվերումներով։ Ինչո՞ւ համար զինք դարձեալ կը հալածէր, արդեօք կապոյտ հեշտանքին սպառնալիքները

հանդիսադրելէ չէ՞ր ձանձրացած, մինչեւ ե՞րբ զինք պիտի քայքայէր իր իսկ մղձաւանջներուն մէջ եւ փոթորկէր մռայլ գիշերները իր պարտութիւններուն։

Փաստօրէն, անցեալը չէր անցած, կը շարունակէր իր խստապահանջ ներկայութիւնը, օրը նոր՝ նոր արգելքներ ու պահանջնէր կը բարձրացնէր, կը սպառնար, կը յարձակէր իր վրայ, իսկ ինք անդադար տեղի կու տար եւ կը հաշտուէր իր անզօրութեան հետ։

- Նայէ՛ սպիտակ ներքնազգեստիդ, արիւնով ներկուած է։

Տղամարդն էր, որ եղբայրաբար զինք զգուշացուցած էր։

Նայեցաւ։ Ճիշդ կ՚ըսէր։ Մարմինը նետեց աւազին վրայ։ Տակաւին չհանգչած՝ ալեակները միսերը ճանկռտեցին եւ աւազներուն վրայ ձգեցին կարմիր հետքեր, որոնք կնոջական մարմիններու կերպարանք առին եւ տուն վերադարձող փրփրահիւս շարժումներով դէպի հեռաւոր ջուրերը սահեցան։ Ընդոստ ոտքի ելաւ եւ փորձեց հետեւիլ տղամարդուն, որ աչքերուն մէջ կանաչ հորիզոններու վերջին բեկորները ցանեց եւ ձեռքի շարժումներով բաներ մը ըսաւ։ Թէ ինչ ըսաւ, յստակօրէն չհասկցաւ, թէեւ զգաց, որ բեկորները տակաւ առ տակաւ տերեւներ դարձան, գոյն ու պատմութիւն փոխեցին, տեղացին աւազուտքի փրփուրներուն, խառնուեցան յիշողութեան հողմերուն եւ տարտղնուեցան։

Երկարեց ձեռքը՝ մանուկ տերեւ մը փրկելու յոյսով։ Վայրի ծովախոտեր՝ յիշողութեան ծովուն խորը յուսախրած աչքերուն մէջ։ Վայրի ծովախոտեր՝ սրունքներուն պլլուած եւ հասակն ի վեր բարձրացող։ Վայրի ծովախոտեր՝ աստ ու անդ եւ ամէնուրեք։ Բռնուած էր իր իսկ լարած երեւակայութեան թակարդին մէջ եւ փրկութեան փորձերը այլեւս ո՛չ մէկ իմաստ ունէին։

- Չշարժի՞ս...

Չկրցաւ պատասխանել։

- Ա՞յս էր փնտռածդ,- յարեց գորովալի, բայց միաժամանակ յանդիմանական շեշտով մը եւ մխացող մշուշներու մէջ թաղուած բերդաքաղաքը մատնացոյց ըրաւ։

- Հոն քեզի ինչ,- պատասխանեց անգիտակցաբար եւ աւելցուց,- տակաւին բան մը չաւարտեցաւ։ Առանց աւարտելու ո՛չ մէկ բան կրնայ սկսիլ։

- Անկարելի է։ Ուզածդ ի՞նչ է, բարեկա՛մ, չե՞ս գիտեր, որ ժամանակը կանգ չ՚առներ։ Դեռ չհասկցա՞ր...

Աստուած վկայ, որ տակաւին չէր հասկցած, թէեւ փորձեց պատասխանել, որ սկիզբը միշտ ալ աւարտելու հեռանկարով չի սկսիր, իսկ երբ սկսի, երբեք չ՚աւարտիր։ Բայց ծովաքամին խուժեց բերանէն ներս, աղը ձայնալարերը խեղդեց եւ ակամայ լռեց։

Արդեօք դարձեա՞լ կ՚երեւակայէր։

Չկրցաւ ճչդել։ Յիշողութեան չքերթը կը յառաջանար, ճամբուն երկու կողմերը կանգնած մանկամարդուհիներ դալար ոստեր կը շարժէին, կ՚երգէին մեղմ ու քաղցրաձայն եւ մանուկ թագաւորին մօտալուտ գալուստը կ՚աւետէին։ Ճամբան տեղքայլ կ՚ընէր, ծառերու կատարներուն թառած սպիտակ աղաւնիները թեւ կ՚առնէին, երկինքը կը գունաւորէին կաթնասպիտակ խաղաղութեամբ, մինչ անծանօթ ուղե-

ւորներու թափօրը կը յառաջանար յամրաքայլ ու գերերջանիկ։ Բայց տակաւին կը լսուէր ծովուն ձայնը, որ կամաց-կամաց ա՛լ աւելի զօրացաւ, գրաւեց միջոց ու տարածութիւն եւ անսպասելի մտահոգութիւններ փոթորկեց։

Աչքերով հետեւեցաւ երթին, սակայն ուզեց տեղն ու տեղը արձանանալ՝ ճիշդ ու ճիշդ ծովուն կատղած ալիքները յօշոտող վիշապակերպ խարակներուն պէս։ Արդեօք դէպի ո՞ւր կ՚ուղղուէին։ Հաւանաբար, ինչու ոչ, դէպի ծովեզերեայ երկու թիզ աւազաններր՝ հոն չերտացող աղր դուրս հանելու եւ պարկերու մէջ լեցնելու համար։ Աղը ապրուստի իրենց գլխաւոր աղբիւրն էր։ Կոչկոռած ձեռքեր ու աղ, աղ ու աղբիւր, աղ ու յամեցող այրուցք, աղ ու կեանք եւ աղ ու ճակատագիր։ Եւ աղի պարկերուն կողքին՝ արեւու վառ շողերուն տակ չորցող, սառած աչքերով ձուկեր, որոնց ապակիի պէս ցուրտ աչքերուն մեռելային անշարժութեան մէջ ծով-ծով վտանգներու սպառնալիքները կարդաց։

Վաղր, անկասկած, մանուկներր դարձեալ պիտի գայի, պահ մը պիտի արձանանային ցամքած աւազաններուն դիմաց, պիտի անիծէին սեւ-սեւ ամպերն ու պղտոր ջուրերր եւ յուսահատ՝ պիտի ալեկոծէին իրենք իրենց դէմ, կեանքին դէմ, կեանքն ու ծովը արարողին դէմ եւ ամէն բանի դէմ։ Կծկուեցաւ ոգնիի մը պէս, աչխարհ մը ծանրութիւն դլուխր առաւ ձեռքերուն մէջ, եւ մարմինր խճողած ցաւէն խայթուած՝ սկսաւ տարօրինակ ձայներ հանել։ Վիրաւոր չան մը պէս կը կաղկանձէր։ Կ՚ոռնար ծնունդի ցաւէն։ Մահուան ցաւէն։ Ցաւին ցաւէն։ Կարծես մարմինր կ՚որոտար, աղիքները կը պայթէին, դլուխը անտանելիօրէն կը ծանրանար, աչքերը կը խաւարէին եւ դէմքին արեւախանձ կնճիռներէն խառնաշփոթ հաւանականութիւններու բաւիղներ կը ճիւղաւորուէին։

- Ի՞նչ կը սպասես, չքալե՞ս…

- Պահ մը կենանք։

- Ինչո՞ւ։

- Պիտի խեղդուիմ։

- Խոր չունչ ա՛ռ եւ թափ տուր ոտքերուդ։

Զպատասխանեց։ Ա՛լ աւելի կծկուեցաւ եւ յանձնուեցաւ իրերայաջորդ պատկերներու խաղին։ Երկարեց ձեռքը։ Կնոջ թարթիչներր տարտղնուեցան մատներուն միջեւ։ Սարսափեցաւ։ Նայեցաւ չորս կողմը։ Նոյն ծանօթ պատկերը։ Ցած առաստաղով, առանց պատուհանի մութ ու գարշահոտ նոյն սենեակը։ Մէկ անկիւնր փռուած խոնաւ ու սրտխառնուք պատճառող խշտեակ մը, վրան՝ յամառ ու մեծամիտ միեւնոյն կինր, որ մեռելի մը պէս ծեր-ծեր կր քնանար։ Անկողինին մէկ ծայրր տեղ դրաւեց եւ ափը իբրեւ բարձ սահեցուց կնոջ դլխուն տակ։ Գզդզուած մազերը պահ մը դողացին, պարզեցին ահռելիօրէն կնճռոտած դէմքը, որուն վհուկ արտայայտութենէն սարսափած՝ ետ-ետ քաշուեցաւ եւ ուզեց փախուստ տալ։ Ոնայն հակառակ կայծակի պէս հեռանալու իր անզուսպ ցանկութեան, ուզեց խօսիլ, հարցապնդել, ջանաց շաղփաղփել բարձրաձայն, յետոյ ձայնը կամաց-կամաց մեղմացաւ եւ սկսաւ իր բսած խօսքերր լսել։ Ինչե՞ր դուրս կու տար։

Կինը նահանջեց, վեր բարձրացուց կոպերը, ապշած իրեն նայեցաւ, շրթունքները

մօտեցուց ճախ ականջին եւ, իր կարգին, սկսաւ աղաղակել աշխարհի բոլոր լեզուներով։ Ի՞նչ շահած էր։ Պարզապէս սուգը դարձած էր ժամադրավայր, հանդիպումի միակ վայր, որ իր անվերջ մահացումին կորուստներով կինն ալ վարակած էր եւ ասիկա իրեն մեծ ցաւ պատճառեց։ Ջղջաց եւ անոր վիշտը ամոքելու համար ըսաւ, թէ իրեն հետ միշտ այսպէս կը պատահի, կը պատահի հակառակ իր կամքին եւ ամէն անգամ, որ կ՚ուզէ քնանալ ու գէթ ակնթարթ մը խաղաղիլ, չես գիտեր ինչպէս, չես գիտեր ինչու, մահը կը խանգարէ իր քունը եւ ինք ահուսարսափի կը մատնէ նոյնիսկ իր է՚ն հարազատ սիրելիները։

Կարծեց, թէ ըսաւ, բայց իրողութեան մէջ, յուզումը պրկուեցաւ ձայնալարերուն շուրջ, սեղմեց կոկորդը, զինք շնչահեղձ ըրաւ եւ խեղդուկ ձայնով սկսաւ լալ։ Յետոյ, երբ յոգնութիւնը տարածուեցաւ մարմինին մէջ, երբ խլիրդի պէս ճիւղաւորուեցաւ եւ տուայտանքները հասկցող ո՛չ ոք գտաւ իր կողքին, ընդոստ սենեակէն դուրս նետուեցաւ եւ քամիացաւ։ Եւ չհասկցաւ երբեք, թէ ինչու կը վազէր աննպատակ, լեղապատառ ու վիրաւոր գայլի մը պէս, փնտռելով խաղաղ անկիւն մը, ուր կարելի էր ցաւատանջ դլուխը թէկուզ ակնթարթ մը քարին դնել եւ ծածկուիլ աստղերուն վերմակով։ Վազեց այսպէս, վազեց ու վազեց, մինչեւ որ փողոցներն ալ վազեցին եւ քաղաքի ծայրամասին գտաւ նախկինը յիշեցնող անշուք ու մութ, կիսափուլ ու գարշահոտ խրճիթ մը։ Թակեց դուռը։ Պատասխան չստացաւ։ Դարձեալ թակեց, աւելի ուժգին, ա՛լ աւելի կատաղի, մինչեւ որ մանուկ մը երեւցաւ տան շեմին եւ յայտնեց, թէ յուղարկաւորութիւնը վաղը տեղի պիտի ունենայ։ Մտաւ ներս, ըսելէ ետք տղուն, որ ձեւակերպութիւններու պէտք չկայ, որ հեռու հեռուներէն կու գայ եւ խօսելու ո՛չ տրամադրութիւն եւ ոչ ալ ժամանակ ունի։ Շփոթահար տղան մնաց տան սեմին, ցախ ու լուցկի փնտռեց եւ երբ ոչինչ գտաւ, յանցաւորի անձայն քայլերով ներս սպրդեցաւ։ Յետոյ, լուռ ու մեղաւոր, երկնցաւ մանչուկին կողքին՝ փսխաթին վրայ, ցուրտը ա՛լ աւելի ճանչցաւ եւ սկսաւ երազել զինք շրջապատած ահաւոր մթութեան մասին, զոր նոյնիսկ տեսնելու ի վիճակի չէր։ Սարսափէն սպիտակած աչքը ոչինչ կրնար տեսնել։ Եւ չնկատեց, թէ թոքախտաւոր լոյսին դալուկ շողերը ժամեր ետք ինչպէս պլպլացին իր իսկ սպիտակ տեսողութենէն եւ խաւարակուր խաւարէն զատ ոչինչ տեսաւ։

Դալուկ լոյս մը եւ նոյնքան դալուկ շփոթահար մը։ Կողք-կողքի, իրարու մէջ եւ առաւել քան երբեք անջատ իրարմէ, որքան իրարու ագուցուած կեանքն ու մահը։ Այս մէկը առնուազն այլեւս յստակ էր։ Կը մօտենար եւ ան փախուստ կու տար։ Կը յայտնուէր լոյսը դալուկ, ստուերը կը սկսէր ձեւաւորուիլ եւ կը մարմնանար։ Կը դառնար կատարեալ ստուեր եւ կը փորձէր հալածել իրմէ անդադար խոյս տուող խօսքին շուքը՝ հասկնալու համար, թէ իր բաղաձայն բարբաջանքները դէպի ո՞ւր պիտի առաջնորդեն զինք։ Դէպի Ուր բերդաքաղաքին անապահով ու այլամերժ փողոցնե՞րը, թէ՞ Ինա հրաշաքաղաքի Արեւադրան հրաշագոյն լոյսերը…

Արեւն էր, որ կը խօսէր։

Աւազի չափ շողշողուն մարդիկ՝ աւազուտքի թաց ու կակուղ ափերուն երկնցած։ Մաքուր ու տաք աւազահատիկներ, որոնց մէջ գիշերը իր աստղերուն տաղերը ցա-

նած էր։ Թէ այս կիսաթմբիր երանութիւնը որքա՞ն տեւեց, չկրցաւ ճշդել։ Միայն անդրադարձաւ, որ գոհ ու երջանիկ ոտքի ելան, ափ-ափ աստղախեցիներ հաւաքեցին, իրենց դլուխները աստղապսակներով զարդարեցին եւ քամիին թեւերով սկսան պարել պարը անվախճան ուղեւորութեան, որ անհունը լեցուց ծիածանին եօթնախորհուրդ պատարագով եւ սպասուած հանդիպումին ակնթարթը կշռութաւորեց։

Աչքը միայն կրնայ բռնել ակնթարթը երջանկութեան։ Աչքը՝ ամենահաս ձեռքը մարմինին, որ իր տարաբախտ հոգիին երկնակամարին վրայ արդէն դօտի կապած էր։

ԹԵԻԱՏ ՓԱԿԱԳԻԾ՝
ՀԱՒԱՆԱԿԱՆ ԱՒԱՐՏԻ ՄԸ ՀԱՄԱՐ

Ձինք կ'որոնէի բառերուն ու կիսափուլ կառոյցներուն փլատակներուն տակ, որպէսզի խորանամ իր աչքերուն մէջ եւ սպիտակը խաղողած արեան կարմիր առասպելը կարդամ։ Կը կանգնէի ծանօթ-անծանօթ մարդոց առջեւ եւ հարց կու տայի իր մասին, սակայն բոլորն ալ կը պատասխանէին, թէ այդ անունով անձ մը չեն ճանչնար եւ անտարբեր կը հեռանային։ Չէի յուսահատեր, կը շարունակէի փնտռել զինք եւ անդադար նոյն հարցումը կրկնել, որովհետեւ գիտէի, թէ ինք նաեւ զիս կը փնտռէ ... արեանս եւ յիշողութեանս մառախուղներուն մէջ։ Առանց իրեն անկարելի էր ապրիլ։ Առանց իրեն մահն իսկ կրնար դառնալ անիմաստ։ Կը սիրէի յիշողութիւնս եւ կը հաւատայի հանդիպումին, որ պիտի դառնար անխուսափելի իրականութիւն, թէկուզ յիշողութեանս մէջ՝ իբրեւ վախճանը իրենց աւարտը որոնող ցուրտ ու աւերակ բառերուս։

- Հոս ի՛նչ գործ ունիս։

Արդեօք ի՞նք էր։ Շեշտակի ու խիստ նայուածքը, նոր սրուած ածելիէ մը աւելի սուր ձայնը եւ դժոխքին զայրոյթները շաչող կոշտ ու խոժոռ նոյնը շեշտը կը հաստատէին, որ անկասկած ինք է եւ ուրիշ ո՛չ ոք։

- Գիտե՞ս, լուրջ տագնապէ մը կը տառապիմ, մահացու հալածախտէ մը եւ չեմ գիտեր, թէ ի՞նչ պէտք է ընեմ։

- Չեմ հասկնար։

- Բանտարկեալն եմ ինքզինքս ըլլալու այս զզուելիօրէն սրիկայ անել բոլորակին եւ տակաւին ո՛չ մէկ ելք կրցայ գտնել։

- Դարձեալ չեմ հասկնար։

- Գերին եմ շղթայակապ ազատութեանդ, բայց դեռ ազատութիւնդ չյայտարարեցիր եւ զիս ա՛լ աւելի քու գերութեամբ բանտարկեցիր։

- Հեռացի՛ր։

- Բայց ըսէ՛, ո՛ւր, ո՞ւր, երբ ամէն քայլափոխի միայն քեզի կը հանդիպիմ, բռնակա՛լ ազատութեանդ, որ ազատութիւն չէ, գերութիւն է ահաւոր եւ անաւարտ խաչելութիւն։

- Քեզի հրաւէր ղրկող եղա՞ւ։

Անկասկած չձանչցաւ զիս, այլապէս ... ինչո՞ւ այս ցուրտ վերաբերումը, չէ՞ որ ես անդադար մեր այս հանդիպումը երեւակայած էի, ձշդած՝ մէն մի մանրամասնութիւնը անոր, ընտրած՝ բառերուս ոսկին ու գոհարները առասպելին, որպէսզի իր անառակ որդին գտած իմաստուն ծերունիին պէս հայրաբար դիմաւորէ զիս, թողութիւն շնորհէ կամայ-ակամայ գործած մեղքերուս եւ ամենապարարտ հորթը մորթելու փոխարէն՝ լայն բանայ սրտին սեղանը եւ իմ կորսուած էութիւնս գտնեմ։

- Կարձի կապէ, ի՛նչ կ'ուզես։

- Երեւի, երեւի,- դողդղացի երկչոտ ձայնով,- երեւի չձանչցար զիս:

Մոռցար խոստումդ, ուխտդ եւ ...

Չձգեց, որ շարունակեմ եւ զայրացած գոռաց.

- Ես բան մը չեմ մոռնար:

Աստուա՜ծ իմ, ի՞նչ տեղի կ'ունենար, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ եւ վասն ո՛ր սատանային: Արդեօք երէց եղբայրս դարձեա՞լ դժգոհ էր, բայց չէ՞ որ ինք ո՛չ միայն իմաստուն հայր էր, այլեւ՝ ապստամբ ու փառասէր որդին տոհմին, որուն ժառանգին մէկ համեստ աւանդապահն ալ ես էի, ես էի...

- Շունչանորդիները, որ այս առասպելը հնարեցին, կարծեցին, կը կարծեն, որ ձիշդ ու հարազատ ձեւով շարահիւսեցին: Ո՛չ, մեծ սխալ մը կայ այս պատմութեան մէջ: Գնա՛, ջնջէ՛ անտեղի յաւելումները, վերստին խմբագրէ քնարավէպդ եւ հասկցիր, որ Արտաւազդները չեն կրնար անձնատուր ըլլալ, պարտուելու իրաւո՛ւնք չունին...

Թեւատ փակագիծը մնաց բաց:

Վերցուցի գրիչը, թաթխեցի կաղամարին մէջ եւ ցամքած մելանին աներեւոյթ տառերով դարերուն տուայտանքը լռած մագաղաթին վրայ սկսայ արձանագրել.

«Յետոյ դժոխադէմ աժդահաներ յայտնուեցան, զիս մութ ու մահամռայլ քարայրի մը մէջ նետեցին, շղթայեցին, իսկ ինձմէ քիչ մը անդին՝ օտարականը, հոգեղբայրս: Երբ մտրակները շաչեցին, ցաւը գրաւեց մարմինս: Կոտտացող ցաւերուն նոր վախեր յաջորդեցին: Յետոյ՝ սալերուն վրայ կայծկլտող կռանները վերջապէս լռեցին: Լռեցին յոգնասպառ մտրակները նաեւ: Մեծ դժուարութեամբ վեր բարձրացուցի արիւնլուայ գլուխս եւ մեղաւոր ու երկչոտ նայուածքներով զննեցի ինձմէ քիչ անդին փուլ եկած շղթայակապ ընկերս, որուն վէրքերը իմ իսկ տառապանքս կը մոնչէին: Ան նաեւ կը ջանար աջ ձեռքը երկարել, հասնիլ ձիւթի պէս զուր երկարող մատներուս, բռնել եւ միասնաբար բաժնել մեր անիծեալ ձակատագիրը:

Երկու ձեռքեր՝ ձենձերահոտով ծանրացած օդին մէջ:

Իրարու ագուցուելու վերջին ձիգ մը, ապարդիւն ձիգ մը, անհեթեթ ձիգ մը, որուն մեռելային թմբիրը յաջորդեց, մկանները ակամայ քակուեցան եւ ձեռքերը սահեցան վար: «Մարդ ըսուածը իր արմատներուն հետ ո՛չ մէկ աղերս պէտք է ունենայ, պէտք է խզէ բոլո՛ր կապերը, հրաժարի ամէ՛ն տեսակի պարտաւորութենէ, որպէսզի իր ազատութիւնը նուաճէ», պիտի ըսէի իր ցաւերուն մէջ գալարող ընկերոջս, բայց ամչցայ ես ինձմէ, անիծեցի տկարացումը եւ վճռեցի լռել: Եթէ սխալէի եւ ըսէի, դուք ըսէք, այս ապիրատ օտարականը իմ նկատմամբս ունեցած կարծիքը պիտի պահէ՞ր, պիտի մնա՞ր իմ կողքիս, ինծի հետ կտրէ՞ր պիտի լեռ ու ձոր, ապատ ու անապատ, ձակատագիր ու կեանք, կեանք ու մահ, մահուկեանք ու կեանքումահ, թէ՞...

Կատղած կռանները կը շարունակէին գոռալ անէծքը հայրերուն. կը հալածէին զիս ամէնուրեք, կը դարբնէին բնագիրը իրենց առասպելին, որոնց հեղինակները միայն հայրերը չէին, նաեւ թուլամորթ որդիներն էին, ամէնէն առաջ ե՛ս էի, նոյնպէս ա՛ն, մե՛նք, իրե՛նք, աւերակաց գահակալ ապստամբներն ու իշխանատենչ նորելուկները, անձնամոռ ազատամարտիկներն ու գետնաքարշ սողունները, անվախճան երեւակայութիւնս էր եւ սմսեղուկ փառատենչիկներուն հոգեկան կուրութիւնը, բայց իրենցմէ առաջ եւ վերջ՝ իր միամիտ երազներով ինքզինք եւ իր դարաւոր վիշտը մխիթարել փորձող մանուկ թագաւորը, որ խոստացած էր, պիտի յաղթէր իր վախերուն եւ երջանիկ օր մը, անկասկած, դուրս պիտի խոյանար իր դամբարանէն, կանգնէր շքեղօրէն, սաւառնէր յաղթաթեւ եւ զիս առաջնորդէր դէպի ձիւները Մեծ Լերան: Խոստացած էր եւ խոստմնադրուժ չէր կրնար ըլլալ»:

Անդրադարձայ, որ սկսանք առաջանալ: Կ'առաջանայինք միասնաբար, ինք ու ես, ես ու ես, կողք-կողքի, դէպի հեռաւոր Երկիրը Դրախտավայր՝ առասպելին տարտարոսէն

սօսիացած երկու քրմապետերու պէս, յար եւ նման երկիր ու երկինք բզկտած երկգրլխանի Մեծ Լերան ամպերն ի վեր ժայթքած սրբազան խոյանքին եւ անբացատրելի հպարտութեամբ մը հարստացայ:

Եւ ամբողջացայ, ամբողջացաւ ինք նաեւ՝ կատարելապէս, հոգւով ու մարմնով, արիւնով ու տեսիլով, եւ ցեղին անպարտելի ոգիին հրեղէն խորհուրդներով հոգեզինուեցանք: Էացա՛յ: Ես՝ ե՛ս եղայ:

Տղամարդը տիրած էր մարմինին, արեան ու երեւակայութեան, յիշողութեան ու ժառանգին, հաւատքին եւ կամքին, տեսիլին եւ ուխտին, տիրած էր փառաւորապէս եւ օտարականը նահանջած էր ընդմիշտ:

Ծիսոր թառեցաւ աչքերուն դէմ:

Ցնծաց: Ամենահաս ձեռքը բռնած էր ակնթարթը անհունօրէն երջանիկ աւարտին: Թռչունը մօտեցաւ հողին ի՛նչ-ի՛նչ սէրերը կարմրած նուռին եւ կտցեց: Կարմիր աւիշը կտուցին ծայրէն կաթեցաւ լիականաչ տերեւին վրայ: Ցնծութիւնը կրկնապատկուեցաւ եւ աչքը ինքն իր մէջ՝ իր հայելիին խորը անհունացող կապոյտ երագին շուրջպարը պարեց:

Արված էր մանուկ հասակին, որ ցորենի հատիկը կտցող թռչունը գեղեցիկ պատկեր մը կը պարզէ: Այդ իսկ պատճառով որոշած էր գծել գեղեցիկ նկար մը եւ փնտռած՝ իր երեւակայութեան վրձինով նրբահիւսած հազարան պլպուլը: Եւ գծած էր զայն, շարունակ, բայց միշտ ալ իր երեւակայութեան մէջ, առանց հրաժարելու օր մը իր հրաշք թռչունը գտնելու եւ սպիտակ թուղթին վրայ գունաբանտարկելու միամիտ երագէն:

Եւ հիմա, որ տարիներ շարունակ իր երազած թռչունը յանկարծ յայտնուած էր եւ երագը արթնցած էր իր երագէն, կորսնցուցած էր հմայք ու քաղցրութիւն, կարօտ ու ջերմութիւն, սէր ու համբոյր եւ դարձած՝ ցուրտ, անհետաքրքիր ու անարժէք իրականութիւն: Գինին չէր եռացած բաժակներուն մէջ, անառակ որդին մնացած էր յուսաբեկ՝ դրան սեմին, իսկ դաժան դարբիններն ու կատղած գամփռերը շարունակած էին ոռնալ անէծքը իրենց գահերուն կառչած զառամած աշխարհակալներուն: Եւ ինք, իր խեցիէ ճակատագիրը միշտ կրելու դատապարտուած խխունջի մը պէս, լուռ ու անտրտունջ, դանդաղ ու լոյծ քայլերով իր դագաղը շալկած՝ հետեւած էր իր արեան կողմնացոյցին թելադրանքին, որպէսզի իր վերջնական բնակարանը գտնէ, որպէսզի ժամանակին նոր շունչ պարգեւէ, չնորհէ ուղղութիւն ու նպատակ, շարժում ու լոյս, տարածուի աշխարհով մէկ, ջնջէ խաւար ու ստուեր, լուսանան օր ու գիշեր եւ ժամանակին սպասուած արշալոյսը կանխանշանէ:

Լեզուին, ինք պիտի ըսէր՝ առասպելի՛ն արշալոյսը:

(Հատուած՝ *«Կարծես երազ մը ըլլար»* անտիպ քնարավէպէն)

ԳԷՈՐԳ ՊԵՏԻԿԵԱՆ

Կիրակի առաւօտ մը, պարոն Մարտիրոս սովորականէն շատ կանուխ ոտքի ելաւ։ Արթննալը, հագուիլն ու պատրաստուիլը եւ ապա փողոցի դուռ հասնիլը դրեթէ մէկ եղաւ։

- Քա մարդ, ո՞ւր կ'երթաս ... այդպէս, այս ցուրտին,- յանկարծ կնոջ ձայնը խանդարեց սենեակին լռութիւնը։

Մարդը յանկարծակիի գալով, հակառակ կնոջը պնդումներուն, նախ «ականջ չկախեց», ու երբ կը պատրաստուէր դուրս գալ տունէն, պատասխանեց բարձրաձայն՝ ե՛ւ արագ, ե՛ւ ջղային։

- Ե կ ե ղ ե ց ի՛։

- Խէր է, մարդ,- անմիջապէս փոխադարձեց կինը։

- Այո՛, խէր է, սիրտս ուզեց, արդիլուա՞ծ է,- ըսաւ ու տան փողոցի դուռը բացաւ։

ՍՐԲԱԶԱՆ

Զգալի էր, որ պարոն Մարտիրոսի ձայնին մէջ անժամանակ ըլլալու չեշտ մը կար։

- Քա՛ մարդ, դո՞ւն պիտի բանաս եկեղեցւոյ դուռը, համբերէ՛, ե՛ս ալ գամ։ Հիմա հարսդ կամ փեսադ կու գան ... մեզ ալ իրենց հետ եկեղեցի կը տանին»։

- Ո՛չ, կ'ուշանամ, ուրիշ անգամ ... ահա՛ գացի,- ըսաւ կտրուկ եւ գործնական։

Խորքին մէջ, պարոն Մարտիրոս իրեն ուղղուած հարցումներուն պատասխանելու սովորութիւն չունէր։ Ընդհանրապէս իր շուրջ բարձրացած աղմուկը շուտով մոռացման ծովուն մէջ կը նետէր, միայն ուսերը վեր առնելով։

Աճապարանք մատնող քայլերով նետուեցաւ փողոց։ Ըստ սովորութեան անցաւ մայթը, կտրեց յաջորդ փողոցը, եւ ահա ինքզինք բերաւ հանրային պասի կայանը։ Այսքա՛ն։

Իրեն համար այս վայրը բոլորովին անծանօթ տեղ մը չէր։ Ինք, շաբաթը մէկ կամ նոյնիսկ երկու անգամ քաղաքամէջի հայ մեծ վաճառատուն-շուկան երթալու համար, հոսկէ «կ'առնէր» պասը, ու ոչ միայն իրենց՝ այլ իր գաւակներու ընտանիքներուն ալ ամբողջ շաբթուան գնումները ընելէ ետք, նոյն ձեւով ալ, ծանր տոպրակներով բեռնաւորուած՝ տուն կը վերադառնար։

Հակառակ իր յառաջացած տարիքին, տարիներէ ի վեր այս չուկայի ճամբան գոց ըրած էր։ Անոր համար այլեւս անծանօթ չէին այդ պասերու դրեթէ բոլոր վարորդները։ Ամէն անգամ որ ինք վեր, փոխադրակառք բարձրանար, նախ իր անգլերէնովը վարորդը յարգանքով կը բարեւէր։ Յետոյ տոմսակը ցոյց կու տար։ Ապա եթէ իրեն «բարեկամ» կամ «ծանօթ» վարորդներէն մէկը ըլլար, անոր հետ կատակ մը ընելէ ու գրպանէն պզտիկ շաքար մը հանելով հրամցընելէ ետք պարապ աթոռ մը, տեղ մը գտնելով կը նստէր, միշտ աչքերը պատահունէն դուրս յառած, անխօս եւ անշշուկ։

Պարոն Մարտիրոս մեծ հայր էր։ Կը սիրէր տալ, գուրգուրալ, գնահատել, վարձատրել։ Շաքարը բոլորին համար էր, մեծին ու փոքրին, ծանօթին ու անծանօթին։

Այս բոլորով հանդերձ սակայն, ինք երբեք Կիրակի օրով չէր փորձած պաս նստիլ։

ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ու երբ կայանին աչքի գարնող ամայութիւնը տեսաւ, շատ զարմացաւ։

Վստահաբար պասերու կիրակնօրեայ ժամանակացոյցէն անտեղեակ էր։

Կայանին աղտոտ, մրոտած եւ սեւցած ապակիին վրայէն փորձեց օրուան ժամանակացոյցը կարդալ եւ անմիջապէս փոսը ինկած մեծ աչքերուն տակէն իր ձեռքի ժամացոյցին նայեցաւ։

- Է՛հ, տակաւին շատ ժամանակ կայ, կը հասնիմ,- ըսաւ մտովի։

Այդ օր, կայանին մէջ, պարոն Մարտիրոս նախընտրեց ոտքի մնալ եւ չուզեց յաճախորդներուն յատուկ նեղ քարէ նստարանին նստիլ կամ անոր մօտենալ։ Իսկապէս մտազբաղ կ՚երեւէր։ Ձեռքերը ետեւ տանելով, աչքերը միշտ դէպի պասին գալիք ճամբան՝ համբերութեամբ սպասեց։

Զարմանալի էր, չէ՞, որ տակաւին իրմէ զատ մարդ-յաճախորդ չկար։ Իսկապէս զարմանալի։

Տասը վայրկեան ետք փոխադրակառքը հասաւ, կայանին նման՝ պաս-պարապ։ Վարորդն ալ իրեն անծանօթ մէկը կ՚երեւէր։ Ուստի, անխօս եւ անաղմուկ փոխադրակառք բարձրացաւ, բարեւեց եւ առաջին շարքի աթոռներէն մին գրաւելով նստեցաւ։

Պարոն Մարտիրոս երբեք այս դրութեան մէջ չէր եղած։ Իրապէս բան մը գինք կը չարչարէր։ Մտքին մէջ բազմաթիւ հոսանքներ կարծես տեսակ մը անծանօթ դիմադրութեամբ մը իրարու կը բախէին։

Հաստատապէս խառնաշփոթ իրավիճակ։ Անհանգստացնող մտահոգութիւն։ Կարծես գլխուն մէջ հրաբուխ ըլլար։ Ցօնքերը յաճախ վեր-վար կը ցատքէին։ Զգալի էր, որ ինք նստած տեղը մինակը, անձայն կը խօսէր։

Ճանապարհի բոլոր կայանները գրեթէ ամայի էին։ Ցաճախորդ չկար եւ եթէ կար՝ անոնք միայն մէկ կամ երկու հոգի էին։ Ո՞ր խենթը այս ժամուն քաղաքամէջ կամ շուկայ պիտի երթար։ Կիրակի էր չէ՞։ Կիրակի օր նոյնիսկ Աստուած հանգիստ կ՚ընէր։

Բայց որո՞ւ հոգը։

Ինք եկեղեցի կ՚երթար։

Երկու շաբաթէ ի վեր միտքը դրած էր։ Այս մէկը անցեալ Կիրակի օր ալ ծրագրած էր, բայց օրուան տեղացող սաստիկ անձրեւին պատճառով, եկեղեցի երթալը յետաձգած էր։

Եկեղեցի կ՚երթար հոգեհանգիստ «կարդալ» տալու իր վաղեմի, սիրելի ուսուցիչի յիշատակին, որ իրեն համար պարզ մարդ մը չէր եղած։

Նախակրթարանի գրասեղաններու հայերէն լեզուի դասատուն՝ պարոն Կարապետը, «մեծ մարդ մըն էր», յաճախ իր շրջապատի խօսակիցներուն՝ իր «միտքը կոփող մեծ վարպետ» մակդիրով զայն կը յիշատակէր։

Ինք, ամէն տարի, նոյն այս օրերուն, պարտաճանաչ աշակերտի մը նման, առանց շրջապատը խանգարելու եկեղեցի կու գար, ու իբրեւ սրբազան եւ մեծ պարտականութիւն պարոն Կարապետի հոգւոյն համար հոգեհանգիստ կարդալ կու տար, լուռ ու անաղմուկ։

Հիմա, սակայն, այս աղմկոտ մեծ ինքնաշարժին դանդաղ ընթացքը տարբեր շունչ մը հաղորդած էր իրեն։

Հազիւ իր տեղը նստած, նախ աչքերը դուրսէն ներս կեդրոնացուց։ Քանի մը վայրկեան եռք տարիներու հեռաւորութենէն կարօտով ու լուսաւոր զգացումով մը բաներ մը յիշեց։ Իսկապէս, որ աչքերը սկսած էին փայլիլ։

Գլխու «հրաբուխը» մարած էր։ Այլեւս ռունգերէն մուխ չէր ելլեր։ Եզակի եւ վճռական ինքնագոհութիւն մը, ժպիտ մը գծուած էր պարոն Մարտիրոսի դէմքին վրայ եւ անոր չնորհած՝ սովորականէն տարբեր տեսք ու երանգ։

Տակաւին երէկ գիշեր երազին մէջ հանդիպած էր իր հին ուսուցիչին։ Որքա՜ն ուրախացած էր զայն երազին մէջ տեսած ըլլալուն։ Գիպուա՞ծ էր, թէ՞ հոգեկան ամուր կապ։ Զկրցաւ ճշդել։

Թէեւ իր ամբողջ կեանքի ընթացքին ճակատագրի դերը մեծ եղած էր, սակայն

այս օտարութիւնը, այս հսկայ երկիրը, զինք իրենց ճանկերուն մէջ բռնած էին կարծես, եւ ամէն վայրկեան պատրաստ՝ իր հոգեխռով յուշերը լափելու, զանոնք առյաւէտ կուլ տալու։

Ահա՛ անհաւասար պաքար մը։

Ինք կը հաւատար, որ իր տարիքի մարդիկ յիշողութեամբ միայն կ՚ապրէին։ Յուշեր ունենալն ալ ինքնին կը նշանակէր անցեալ ունենալ։ Այսպէս թելադրած էր իրեն իր ուսուցիչը։

Անցեալը անբաժան մասնիկ մըն էր մարդու կեանքէն, այսպէս կ՚արդարանար։ Այս յստակ նշան մըն էր, որ պարոն Մարտիրոս կոչուած մարդը ապրուած կեանք մը ունեցած էր ու այդ ապրուածը, որոշ չափով կը պարտէր հայերէնի իր վաստակաշատ ուսուցիչին՝ պարոն Կարապետին։

Աղուոր անկեղծութեան մը ծնունդն էին այս բոլորը։ Թէեւ պարոնին ազգանունը մոռցած էր, սակայն հոդ չէր, կարեւորը զայն յիշելն էր։

Վստահ էր, որ հիմա, դրեթէ ամայի այս փոխադրակառքին մէջ, մտովի տեղափոխուած էր ուրիշ շրջան, ուրիշ դար, որ միայն իրեն կը պատկանէր։ Ինք իր ուսուցիչին հետ էր՝ հին օրերու նման, կոտրտած պատուհաններով դասարանին եւ կամ փոշոտ ու քարքարուտ բակին մէջ։

Սկիզբը կը կարծէր, որ այս ապրումներուն փոխանցումը իր շրջապատին համար վարակիչ եւ կամ օրինակելի կրնար ըլլալ։ Անոր համար անկեղծօրէն հաւատացած էր երջանկութեան։

Սակայն ի տես շրջապատի անտարբերութեան եւ անոնցմէ իւրաքանչիւրին ամէնօրեայ վազվզուքին, մէկ խօսքով՝ սա երկրին արագավազ ու հեւքոտ կեանքին, իր անձնական համոզումը անշահախնդիր կերպով սառեցուցած էր, առանց վշտացնելու եւ վշտանալու։ Ապա վերջը, իբրեւ փորձառու մարդ եւ մտածող միտք, ստիպուած, կեանքը փնտռած էր իր տան պատերէն անդին։

Մեծ հայը ըլլալով մեծ գուրգուրանքով մը նախ փնտռած էր իր թոռներուն ամէնօրեայ ներկայութիւնը իր շուրջ։ Անոնց աչքերուն մէջ ինքզինք ուզած էր տեսնել։ Անոնց անմեղ մանկութեան մէջ ի՛րը փորձած էր յիշել։

Յիշողութիւն մը, որ թէ՛ ճիրք էր եւ թէ շնորհք։

Աւելի՛ն. իրեն համար ժամանակը նոյնն էր։ Երէկ եւ այսօր ու նոյնիսկ վաղը, նոյն արեւը ծագած էր կամ պիտի ծագէր ու նոյնպէս մայր պիտի մտնէր։

Ու իբրեւ իր մտքի արեւը, իր թոռներէն ետք, հայերէն լեզուի իր տարեց ուսուցիչը միայն մնացած էր։ Ան էր, որ ժամանակի անեզրութեան քաջածանօթ ըլլալով կը շարունակէր իրեն հետ եւ իրեն համար ապրիլ։

Եկեղեցի կ՚երթար։

Այս հսկայ երկրին մէջ, նոյնիսկ իր տունէն սկսեալ, հաւատքն ու հաւատացեալը

իրարու մօտիկ բաներ չէին։ Եթէ նոյնիսկ էին, պարզապէս մակերեսային երեւոյթ էին, ձեւական եւ ոչ տպաւորիչ։

Իր կարծիքով, այս բոլորին պատճառը՝ իրենք զիրենք եկեղեցիէն մեկուսացնելն էր մարդոց։ Մարդիկ, որոնք գրեթէ անմարդկային դարձած էին իրենց Աստուծոյն առաջ, այս պատճառով ալ անոնք եկեղեցի չէին ուզեր երթալ։ Անոնցմէ շատ քիչերը միայն ձեւով մը հաւատարիմ էին կրօնական աւանդութիւններուն։

Շատ քիչերը։ Ու ինք այս վերջին խումբին կը պատկանէր։

Իրեն համար այսօր առաջնահերթն ու էականը այն էր, որ եկեղեցի երթար ու աղօթք մը «ըսել տար» յիշատակին այն մարդուն, որ իր կեանքին վրայ լոյս սփռած էր։

Իր ուսուցիչը, վարժապետը, հայերէնի դասատուն։

Մէկը, որ իր հոգին դէպի դիրքերը առաջնորդած էր, միաժամանակ սերունդներ դէպի հարթ ճանապարհ, դէպի լոյս առաջնորդած, անխոնջ եւ անձայն։

Պարոն Մարտիրոս աղմկոտ փոխադրակառքին մէջ, մինակը կ՚ապրէր լոյսին ուրախութիւնը։ Եւ հպարտ էր ատոր համար։

Կրկին յիշեց իր կանաչ օրերը։ Ակնոցին ետեւ հլուն աչքերը սկսան լողալ։ Մտածումները քանի մը անգամ օրօրուեցան գլխուն մէջ։ Այն մտածումները, որոնք սառած յուշերուն ձիւնհալ բերած էին։

Ցանկարծ վարորդին ձայնը՝ իր նախընտրած կայանի անուան յիշեցումով, զինք իր մտածումներէն անջատեց։

Իջաւ վար եւ աճապարանքով ուղղուեցաւ դէպի եկեղեցւոյ թաղը։

Պարոն Մարտիրոսի, հա՛յ ուսուցիչի առաքելութեան հաւատքէն թելադրուած՝ ուսուցիչ պարոն Կարապետ այս տարի եւս պիտի յիշատակուէր հոգեհանդստեան պաշտօնով։

Լոյս մը եւս սփռուած էր պարոն Մարտիրոսի կենաց մատեանին վրայ։

Փետրուար, 2012
Լոս Անճելըս

ՄԵՐԻ ՀԵՐՈՒՆԻ-ՍԱՐԳՍԵԱՆ

ՇՈՂԻԿ, ԴՈՒ ԴԵՌ ԵՐԱԶՈ՞ՒՄ ԵՍ

- Լսիր, Նետ, ինչ-որ մէկին անհրաժեշտ է մտնել իմ այիքի տիրոյթի մէջ։

- Ի՛նչ է, Ակն, խանգարո՞ւմ է։

- Ո՛չ, ո՛չ, ամենեւին, նա սարքաւորում չի օգտագործում, ուղղակի մի ինչ-որ աղերս եմ զգում, նոյնիսկ ուզում եմ կամացուկ ականջ դնել նրա ապրումներին, որովհետեւ ապրումներից բացի սարքերս ոչինչ չեն զգում։ Նա լուռ է, չի խօսում։ Տեսնես ինչո՞ւ չի ուզում միտքը բառերով արտայայտել… Դէ ի հարկէ, յոյս չունի, որ իրեն կը լսենք, կը հասկանանք։

- Սե՞ռը, տարի՞քը։

- Այստեղ, լուսատախտակին նրան բնութագրող ժամանակ առ ժամանակ ծագող գերբարձր յաճախականութեան տատանումները ցոյց են տալիս, որ նա չա՛տ երիտասարդ է, նախանձելի՛, երիտասարդ։ Ի՛նչ երփներանգ է նրա տատանումների արագ փոփոխուող գունային ցոլանքը։ Նա հանգստութիւն է տարածում իր շուրջը։ Ես պարուրուել եմ նրա դաշտի բարեբեր ազդեցութեամբ… Լուրջ եմ ասում, Նետ, ցանկացած յոգնած, հանգստի կարօտ էակ, զարգացման ո՛ր աստիճանին էլ գտնուի, կարծում եմ, հաճոյքով կ՚ուզենայ հաղորդակցուել նրա հետ։

- Ակն, դու չասացիր ոչ նրա սեռը, ոչ էլ տարիքը։

- Սեռը՝ վառ արտայայտուած իգական է, իսկ տարիքը՝ Երկրի չափանիշերով, մեծ է, նա ուղղակի ծեր է, 70ն անց։ Մեր չափանիշն այլ է, ի հարկէ, գիտես, տիեզերական չափանիշով՝ նա մի նուրբ ու անպաշտպան ծիլ է, որը կարող է յաւերժ հրապուրել։ Տեսնես գիտի՞, զգո՞ւմ է իր կարողութեան սահմանները…

- Ստացւում է, որ եթէ նա մեր մոլորակի բնակիչ լինէր, ուր տարիքի գործօնը անտեսուած է, մեծ ճանաչում կը վայելէր։

- Այո՛, Նետ, չէ՞ որ զարգացման մեր աստիճանն ունեցող տարբեր մոլորակների բնակիչները յաճախ ծնուած օրուանից ծեր են։

- Այս Երկիր կոչուող մոլորակի բնակիչները, Ակն, մի անգնահատելի յատկութիւն ունեն։

- Ո՞րն է։

- Չգիտեմ, ինչպէս բացատրեմ։ Ինձ թւում է, որ նրանք միշտ երազում են։ Երազում են այն ամէնի մասին, ինչն իրենց մատչելի չէ։ Գուցէ երազելով ուզում են լրացնել իմացութեան պակասը։

- Գու, ինչպէս միշտ, շատ նրբանկատ ես, Նետ։ Իրօք, մենք գրեթէ երբեք չենք երազում, բայց հենց այդ առումով խոցելի ենք։ Տե՛ս, Երկրի բնակիչների մասին համոզուած կարող ենք ասել, որ դրեթէ բոլորը երազողներ են։ Այս հանգամանքը նրանց թարմացնում է, մղում է ինչ-որ ուղղութեամբ, ասես խթան է հանդիսանում ձգտելու աւելի կատարեալ զարգացման։

- Լաւ, Ակն, հիմա շարունակում ենք մշակել Երկրի հիւսիսային բեւեռից ոչ հեռու գտնուող մի որեւէ բնակելի շրջան։ Ընտրեցի՞ր, ասա նրա տեղացոյց տուեալները։ Բացի այդ, երկրաշարժի օջախի խորութեամբ նկարահանիր հողի խորքային շերտերի համապատասխան խորանարդ հատուածների եռաչափ պատկերը՝ հետագայ վերլուծութեան համար։ Ի դէպ, կը համեմատես նաեւ հակակշիռ երկրաշարժերի խորքային հողերի խորանարդ հատուածների եռաչափ պատկերները։

- Գրանցիր Հիւսիսային Ամերիկա, ԱՄՆ, Ալասկա նահանգի թուային տեղացոյցերը։

- Ուշադրութիւն, կատարում եմ թեթեւակի հորատում համաձայն տեղադրման կանոններով կատարուած հաշուարկի։ Այս հորատումը կլանելու է վայրկենապէս կուտակուող ցնցումների հարուածների ուժգնութեան մօտ 12 տոկոսը։

- Երկրաշարժից 20 երկրային օր յետոյ Երկրի եւ Լուսնի արանքով պէտք է անցնի մի մեծ երկնաքար, որն այստեղ է գալիս 30 երկրային տարին մէկ։

- Նրա անցնելու հետ կապուած աշխատանքի ծրագիրը մեզ արդէն ուղարկել են։ Գա էլ բարդ ծրագիր է։

- Նետ, հիմա շարունակում ենք թուլացնել լարուածութեան կուտակումները հակակշիռ կազմող երկրամասերում, ուր համարժէք երկրաշարժային գօտիներ կան։ Գրանցիր տեղացոյց թուերը, որոնք ես ընտրեցի։ Ի՞նչ ես կարծում, հակակշիռները համագօ՞ր եմ ընտրել։

- Ակն, հիանալի է, այժմ հասարակածի շուրջը նշիր եւս մի չորս կէտ, հաղորդիր ինձ նրանց տեղը ու արագ-արագ հորատանցքեր բացենք։

- Նետ, փաստօրէն, մեզ տրուած առաջադրանքը այնքան ճշգրիտ էր հաշուարկուած վաղօրօք, որ մենք լիովին տեղաւորուեցինք նախագծի սահմաններում։ Ի դէպ, այս մոլորակի բնակիչները ընդունել են ու իրենց հաշուարկների մէջ մտցրել են «ժամանակ» հասկացութիւնը, որը գործողութեան տեւողութիւնն է արտայայտում։ Գա նրանց կողմնորոշում է շատ հարցերում, չնայած, այդ կողմնորոշումն այնքան ակներեւ է տիեզերքում կատարուող երեւոյթների համաչափութեան մէջ,

որ բոլորովին աւելորդ բան է։

- Ակն, այդուհանդերձ, ժամանակի հասկացութիւնն ընդհանրապէս ու նրա հաշուարկը լաւ պարզեցնում է ընդհանուր կողմնորոշման շատ խրթին հանգամանքներ։

- Գնա՛ց, գործիքները գրանցեցին մեր կողմից կատարուած բոլոր հորատումները։ Հիմա դրեթէ միաժամանակ իրար կը հետեւեն Երկրի տարբեր կէտերում յարուցուած երկրաշարժերը։ Մեզ յաջողուեց հաշուած օրերի ուսումնասիրութիւնների արդիւնքում բաշխել այս տարածաշրջանում կուտակուած մեծ երկրաշարժի ուժը մի քանի լրացուցիչ երկրամասերում։ Այսինքն, քիչ-քիչ տարբեր տեղերում՝ լաւ է։

- Յամենայն դէպս, եթէ այս կուտակուած հարուածը գնար մի ուղղութեամբ, մեծ վնաս կը տար, շատ աւերածութիւններ կը լինէին։

- Նետ, փորձիր հետեւել այն ոչ մեծ սարի վրայ վերջերս գոյացած երկու չքնաղ լճակներին։ Յուսանք, որ նրանք չեն ելնի ափերից ու չեն գահավիժի դէպի ստորոտը։

- Կը նայեմ։ Աչքովս չի անցել, իսկ ծրագրում նշուա՞ծ է, թէ ինչ կը կատարուի այս մեծ երկգլխանի սարի մօտ գտնուող լճի հետ։ Գու էլ այդ լճի վիճակը տես, Ակն։

- Ո՞ր սարի։

- Այն գեղեցիկ ամենաբարձր սարը, որը միշտ շատ հեռուից տեսնում ենք Երկրագնդին մօտենալիս։ Հա, յիշեցի, երկրացիներն այն Արարատ են անուանում։ Իսկ ասածդ լճի անուանումը Վան է։

- Գիտեմ, գիտեմ։ Առայժմ հետեւում եմ միաժամանակ տեղի ունեցած երկրաշարժերին։ Վիճակը տանելի է։

- Ակն, սարքաւորումը ջրի կորուստ է գրանցում։ Գեռ աննշան է, բայց վտանգաւոր է։ Ջուրը որ այս արագութեամբ գնայ, լիճը մի քանի օրում կը վերանայ։

- Սա կարող է վերածուել մեծ աղէտի։ Միացրու «արդուկը»։ Լճի յատակը մի քանի մետր խորութեամբ մշակի հորիզոնական ալիքով։ Եթէ այդ ալիքը հենց երկրաշարժի ժամանակ կիրառես, հակառակուելով ջրի ուղղահայեաց արագ կորուստին, ապա կը յաջողուի փակել փախչող ջրի ճանապարհը։ Իսկ տատանումները դեռ մի առ ժամանակ կը կրկնուեն։

- Միացրեցի դժոխային «արդուկը»։

- Վայը տարաւ ջրի միջի կենդանիներին։ Նրանցից քչերը կը դիմանան հզօր ջրապտոյտներին...

- Միայն վերջին տատանումներից յետոյ կ՚երեւայ, թէ ինչքան ջուր եւ ո՞ր ուղղութեամբ է վիժել լճից։

- Ասում ես, այստեղի բնակիչները, այս մարդիկ, ինչպէս իրենք իրենց անուանում են, չա՞տ են տարբերւում մեզնից։ Ասում ես, նրանք երազո՞ւմ են։

- Այո, այդ է պատճառը, որ Տիեզերական Մտքի բարձր ատեաններում այդ յատկութիւնը գնահատւում է որպէս յարատեւման սաղմ։

Գիշեր էր, ուշ ժամ։ Հերթական անգամ սաստկացել էր Շողիկի անքնութիւնը։ Շատ գիշերներ էր լուսացնում բաց աչքերով։ Նա բացեց պատուհանը, որ նայի թռչող մարդատար ինքնաթիռին, որը յոգնած հոնդիւնով մագլցում էր երկինքն ի վեր։ Երեւի Մոսկուա էր ուղեւորւում, դէպի հիւսիս։ Ինքնաթիռը մի քանի անգամ էլ աչքով արեց Շողիկին իր լոյսերով ու հեռացաւ նրա տեսադաշտից։

- Բայց սա ինչ է, այս ճախից կախուածը։ Սա իսկա՛ն եկուոր է տիեզերքից։ Մենք ունենք թռչող սարքեր, բայց այսքան երկար օդում կախուած՝ ոչ, չունենք։ Այ քեզ բա՛ն,- մտածեց Շողիկը։

- Սա իսկական տիեզերական մարմին է։ Այսքան ասուել ու գրուել է սրանց մասին, բայց ես անձամբ չէի տեսել։ Հիմա էլ անշարժ կախուած է ոչ մեծ բարձրութեան վրայ ու լոյսերը աշխոյժ պէծպէծին են տալիս։ Այնպիսի տպաւորութիւն է, որ կայծկլտալու հետ մէկտեղ մարմնի ձեւն էլ է փոփոխւում։ Մի քանի րոպէ Շողիկն այսպէս նայում էր ու մտածում, իսկ լուսաւոր մարմինը չեշտակի դէպի ճախ ու վերեւ թեքուելով, անյայտացաւ ամպերի մէջ։

Վերջում Շողիկը կորցրեց հանգիստը։ Այս ուժգին երկրաշարժից մի 10 օր առաջ մի փոքր երկրաշարժ էլ էր եղել, որից յետոյ նրա զգայուն, զգօն էութիւնը ֆիզիկական ուժերի անկում էր ապրում։ Վատացել էր հիւանդ սրտի վիճակը, բժիշկները խորհուրդ էին տալիս հիւանդանոց պառկել։ Բայց հիմա կ՚արդարացուի իր անքնութիւնը, նա կը ծախսի այդ անիմաստ կորսուող ժամերը հետաքրքրագոյն դիտումներ կատարելու համար։

Քանի որ Շողիկը երբեք չէր տեսել տիեզերքից եկած թռչող ափսէներ, այդ պատճառով էլ յատկապէս չէր հաւատում նրանց գոյութեանը։ Բայց տեսածը տեսած էր։

Յաջորդ գիշեր նոյն երէկուայ ժամին, առաւօտեան հինգն անց կէսին, նա մօտեցաւ պատուհանին, նոյն ուղղութեամբ նայեց ու նորից տեսաւ այդ տիեզերական սարքը, որը դարձեալ կախուած էր երկնակամարի նոյն հատուածում։ Աչքաչափով նա որոշեց, որ սարքը կախուած է մօտաւորապէս 2000 մեթր բարձրութեան վրայ, մեծութիւնը, եթէ համեմատենք մեր երկնակամարի ամենամեծ մարմինների հետ՝ աստղերի, մոլորակների, ապա այնպիսի տպաւորութիւն էր, որ սարքը մի 5-6 անգամ մեծ էր դրանցից ու շատ աւելի պայծառ։ Այդ եւ հետագայ մի 6-7 գիշեր յաջողւեց դիտել այն։ Սարքն անշարժ կախուած էր, իսկ առաւօտները, ժամը 7ն անց կէսին, երբ երկնակամարը լուսաւորւում էր արեւի լոյսով, անհետանում էր։ Այդ ընթացքում նա իր «հերթապահութեան» վայրը կարճ ժամանակով տեղափոխեց դէպի հիւսիս, դանդաղօրէն մօտենալով իր ուղու զէնիթին։ Շողիկը մտովի հակաճառեց թերահաւատներին, որոնք պնդում էին, որ դա աստղ է, կամ մոլորակ, ասում էին,

որ տարուայ այդ ամսին երկնակամարին շատ պայծառ է փայլում Ժիւպիտէրը, որն իր զէնիթում մօտենում է Լուսնին։ Բայց Շողիկի տեսած մարմինը շարժւում էր արեւմուտքից դէպի հիւսիս-արեւելք՝ հակառակ երկնակամարին կատարուող շարժման կանոններին։

Բնականաբար, ոչ Շողիկը, ոչ էլ նրա ընկերներն ու տնեցիները ոչ մի հետեւութիւն չէին կարողանում անել, որովհետեւ պաշտօնական տեղեկատուութիւն այդ մասին չկար, իսկ Շողիկը համոզուած էր, որ նրանք աշխատում էին։

Այսպէս, 15 օր շարունակ, Շողիկը դիտում էր, ինչպէս եկուորները աշխատեցին Երեւան քաղաքի երկնակամարի հիւսիս-արեւմուտք գծով, մերթ-մերթ տեղաշարժուելով, իսկ հիմնականում՝ անշարժ կախուած վիճակում, մինչեւ երկրաշարժը։ Երկրաշարժից յետոյ էլ նրանք աշխատեցին մինչեւ Նոյեմբերի 7ը։ Իսկ թէ երբ էին սկսել, Շողիկը չգիտէր, որովհետեւ չէր տեսել։

Վանայ երկրաշարժի նախորդ գիշերը, այսինքն 2011 թուականի Հոկտեմբերի 21ին, ինչպէս նաեւ երկրաշարժի օրը, նրանք աւելի վաղ երեւացին եւ առաւօտեան էլ, արեւի լոյսով լուսաւորուած երկնքում պայծառ փայլում էր նրանց սարքը։

Հետագայ գիշերներին սարքը այլեւս չերեւաց։

Շողիկը հեռուստացոյցով տեսաւ, որ Վանայ լճի ջրի մակարդակը երկրաշարժից յետոյ իջել է մէկ մետրով։ Ցոյց էին տալիս ափով մէկ այդ մէկ մետր բարձրութեամբ թաց ուղղահայեաց հատուածը։ «Տեսնես քանի խորանարդ մետր ջուր կորաւ, ո՞ր ուղղութեամբ գնաց։ Ի՞նչպէս եղաւ, որ ջրի կորուստը դադարեց», - մտածում էր Շողիկը։

Շողիկի տատն ու պապը վանեցի էին։ Երբ թօն օր էր լինում, տատը իր անզօր աչքերը գցում էր օդում կախուած մառախուղին ու երեւանեան պատշգամբին կանգնած, Վանայ կողմը նայելով, ինքն իրեն ասում էր. «Մրկը տառէխ ծովում խաղալի…է»։

- Էհ, Մարիամ տատ ջան…,- հոգոց էր հանում Շողիկը։

Վանայ երկրաշարժից յետոյ Շողիկի բոլոր մտերիմները համաձայնեցին նրա հետ, որ այլմոլորակայինները յատուկ եկել էին կառավարելու տարերքը ի նպաստ Երկրի ու մեղմացնելու նրա կործանարար ուժը։

Երեւան

ԹՈՎՄԱՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՀԱՅ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐՈՒԵՍՏԸ 19ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ ԵՒ ՉԻՒԱՆԻՆ

Աւելի քան վեցդարեայ պատմութիւն ունեցող հայ աշուղական երգարուեստը անցել է երկու փուլ։ Առաջին փուլը, որը կարելի է պայմանական անուանել, աւանդական կամ ընդհանուր արեւելեան՝ 15 դ. սկզբնաւորումից մինչեւ 19 դ. կէսերը եւ բուն հայկական ազգային փուլ՝ 19 դ. երկրորդ կէսից մինչ այժմ։ Երկրորդ փուլը յիրաւի սկզբնաւորւում է մեծանուն աշուղ Չիւանիով։

Հանրայայտ «Կռունկ» երգի հնագոյն թուրքերէն տարբերակներից մէկի հեղինակ՝ Ղուլ-օղլի Երզնկացուց, որն ապրել է 15 դ., մինչեւ Չիւանին ընկած ժամանակաշրջանում, ստեղծագործել են հարիւրաւոր հայ աշուղներ՝ գերազանցապէս թուրքերէն լեզուով։ Միայն թուրքերէնով ստեղծագործող հայ աշուղների թիւը հասնում է ինն հարիւրի[1]։ Եղել են նաեւ աշուղներ, որոնք ստեղծագործել են միաժամանակ մի քանի լեզուներով՝ հայերէն, վրացերէն, պարսկերէն, քրդերէն եւ այլ լեզուներով։

Այլ լեզուներով ստեղծագործող ազգութեամբ հայ աշուղները երգերում գերազանցապէս պահպանել են հայկական միջավայրն ու ազգային նկարագիրը։ «Բայց հետաքրքիրն այն է, որ նոյնիսկ օտար լեզուներով յօրինուած երգերում հայ աշուղները պահպանում էին իրենց ազգային դէմքը», - նշում է աշուղագէտ Հ. Սահակեանը[2]։ Միեւնոյն ժամանակ անժխտելի է, հարկաւ, արեւելքի պարսկա-արաբականի եւ հետագայում թուրքականի ազդեցութիւնը հայկական աշուղական երգարուեստի վրայ, թէեւ այն կրել է հիմնականում ձեւական բնոյթ։ Խնդիրը վերաբերւում է առաւելապէս օտարալեզու եզրերի դործածելիութեանը (կաղապարներին)։

Աշուղագէտ, երաժշտագէտ Ն. Թահմիզեանի տեսակէտն աւելի որոշակի է. «Հայ աշուղների կիրառած տաղաչափական օտարոտի ներմուծումներ եւ կամ

մինչ այդ դոնէ տարբերակուած տեսքով չկենցաղավարած սկզբունքային նորոյթներ չեն եղել հայ մշակոյթի ծիրէն ներս»[3]։ Աւելին, Ն. Թահմիզեանը վկայակոչելով Խ. Ամիրեանի ուսումնասիրութիւնն, ընդգծում է, որ արդի խօսակցական դրական թուրքերէնում հայերէնից փոխառեալ 223 բառերից 25ը հայ ժողովրդական պարերի անուանումներ են[4]։

Ն. Թահմիզեանը եկաւ ճշդելու, ամբողջացնելու այդ տեսակէտը, որն առաւելապէս պաշտպանում ու քարոզում էր Գ. Լեւոնեանը, եւ որը դրում է. «Աշուղական տաղաչափութիւնն ուրոյն տաղաչափութիւն է. նրա սկզբնական, մայր ձեւերը՝ իրենց կանոններով արաբական եւ իրանական ծագում ունէին։ Հետագայ դարերում այդ ձեւերը, անցնելով մերձարեւելեան միւս ժողովուրդների մէջ - թիւրք, ուզբեկ, քուրդ - հայ աշուղներն ընդունել են նրանց չափերն ու կանոնները, նաեւ ենթարկել որոշ փոփոխութիւնների, հնարելով նոյնպէս նոր ձեւեր եւ բարդ ձեւեր»[5]։

Աշուղադէտ Այ. Փոլատեանը խորապէս գիտակցելով հայ աշուղական երդարուեստի վրայ օտար ազդեցութիւնների հարցի դժուարութիւնը, դրում է հետեւեալը. «Երկրորդ (մերժում ենք նրա առաջին պատճառի բացատրութիւնը, որ բոլոր կարեւոր տարրերը «լոյս աշխարհ չեն բերուած»)՝ որ Մերձաւոր Արեւելքի (Կովկասեան լեռնաշղթայէն՝ Սուէզ, Սեւ ծովէն Պարսից Ծոց, Մարմարայէն Կասպից ծով) ժողովուրդներու երդերուն մէջ՝ հասարակական

ԱՇՈՒՂ ՋԻՒԱՆԻ (ՍԵՐՈԲ ԼԵՒՈՆԵԱՆ)

ընդհանուր դիծ մը կայ ոսկի երիզի մը պէս ցոլցլան, որ անկարելի կը դարձնէ վճռական խօսք ըսելու ոեւէ մէկուն ի նպաստ»[6]։

17-18 րդ դդ. եւ ապա 19 րդ դ., ըստ աշուղադէտ Գ. Լեւոնեանի, բուն հայկական միջավայրում ձեւաւորուել, զարգացել եւ կենցաղավարել են երեք աշուղական դպրոցներ.

1. Նոր Ջուղայի՝ պարսկա-հայկական, 17 րդ դ. պարսկահայ բարբառով,

2. Թուրք-հայկական, 18 րդ դ., թուրքերէն եւ հայերէն,

3. Վրացա-հայկական, 18 րդ դ., Թիֆլիսի բարբառով։

Հետագայ ուսումնասիրութիւններում Գ. Լեւոնեանը նոր անուանումներ է յաւելում՝ Շամախի, Գերբենտ, Աստրախան, Կարս, Ղարաբաղ, Զանգեզուր (Ղարաբաղի, Շամախու բարբառով)[7], բայց դրանք ըստ էութեան Գանձակի դպրոցին են պատկանում եւ ազգագրական ու լեզուի-բարբառի առումով առանձին դպրոց չեն ներկայացնում։

Մ. Ղ. Աղայեանը աշուղական դպրոցները ներկայացնում է Գ. Լեւոնեանից տարբեր անուանումներով. Նոր Ջուղայի, Պոլսի, Թիֆլիսի, Գեանջայի, Երեւանի եւ Շիրակի[8]։ Այս դասակարգումը համարում ենք աւելի ճիշդ, բայց թերի։ Ըստ որում, Մ. Աղայեանը մատնանշում է դպրոցների առաւել տաղանդաւոր աշուղների անունները. Սաֆար-օղլի, Ղուլ-Արութիւն (Նոր Ջուղա), Արթին, Քեչիշ-օղլի (Պոլիս), Սայաթ-Նովա (Թիֆլիս), Միսկին-բուրջի (Գանձակ-Կիրովաբաղ), Շիրին (Երեւան), Ջիւանի (Շիրակ-Ալեքսանդրապոլ-Լենինական)։

Գժուար չէ նկատել, որ թուարկած դպրոցների ցանկից դուրս են մնացել Փոքր Հայքի, Ծոփքի շրջանների ստեղծագործող հայ աշուղները, որոնք իրենց միջավայրում, հանգամանքների բերումով եղել են յայտնի ու սիրուած։ Մեր ձեռքի տակ եղած նիւթը թոյլ է տալիս կանդ առնելու Զէյթունի եւ Արաբկիրի աշուղական դպրոցների պատմութեան վրայ։

Զէյթունի աշուղական երգերը տեղական բարբառով կոչուել են «աւաչներ»։ Աւաչները բնութագրւում են ժանրային միօրինակութեամբ՝ սրանք դաստաններ են՝ վէպ, պատմութիւն, դլխաւորապէս թուրքալեզու. մեզ է հասել նաեւ մի երգ՝ Զէյթունի բարբառով։ Զեյթունի աշուղական երգերն ընդգրկում են մէկ դար տեւած ժամանակամիջոցում տեղի ունեցած զէյթունցիների մղած ազատագրական կռիւները ընդդէմ թուրքական բռնապետութեան։ Երգերը պահպանուել են Զէյթունին նուիրուած պատմական, աշխարհագրական աշխատութիւններում, ինչպէս նաեւ երգերի հեղինակների՝ աշուղների անունները։ Ինչպէս վկայում են աղբիւրները Զէյթունի երգերի թուրքալեզու լինելը ընդհանուր քաղաքական պատճառաբանութիւնից բացի ունի նաեւ գործնական պատճառ. նրանք ըստ աւանդոյթի երգւում էին մարտի դաշտում՝ թշնամուն դէմ առ դէմ[9]։

Զէյթունի պատմութեամբ զբաղուողները դրի են առել երգերի որոշ նմուշներ՝ հայերէն թարգմանութեամբ, որոնցում յիշատակւում են երգերի հեղինակաշուղները. «Ագիզ փաշայի տասթանը» (հեղինակ՝ Ղուլ-խայալ)[10], «1780-էն սկսեալը» (աշուղ Խալիլ)[11], «Պապիկ փաշայի վրայ» (Էլֆաղ)[12], «Զէյթունի գովասանքը» (աշուղ Ֆերրի)[13], այնուհետեւ նշւում են՝ Ղուլ-Տաւութ, Կարապետ Տէր-Յակոբեան եւ այլք։

Զէյթունի ազատագրական կռիւների արձագանդը եղել է այնքան մեծ, որ երգեր են ստեղծուել ու երգուել ոչ միայն տեղի աշուղների կողմից, այլեւ հայ նշանաւոր բանաստեղծների՝ Մ. Պէլիկթաշլեանի, Ս. Շահազիզի եւ այլոց կողմից։

Արաբկիրի երգերը աչքի են ընկնում բազմաթեմայնութեամբ ու հայալեզու ստեղծագործութիւնների քանակով։ Այս առումով Արաբկիրի աշուղներին կարելի է համեմատել Արեւելեան Հայաստանում ստեղծագործող աշուղների հետ, որոնք յօրինում էին նաեւ իւրաքանչիւրն իր ազգագրական շրջանի բարբառով (խօսուածքով)։ Արաբկիրի աշուղների երգերը համեմատելի են արեւելա-

հայ աշուղների հետ նաեւ լեզուի ու բազմաթեմայնութեան առումով։

Սայաթ-Նովայի գրեթէ հասակակից Խրիտարն ասում է.

Գաս մերը սիրելիս սրտիկը հովես,
Վա՛տես լեկնոց, մեռնիմ, անունը գովես,
Տանիս Խրիտարը ձեռքը դ՝աղես,
Իյնաս հալքիս վրայ լիւն ու այն ու սէ (լաս)[14]։

Խրիտարի այս տողերը տանում է ընթերցողին Սայաթ-Նովայի սիրոյ զմայլելի, կախարդական աշխարհը.

Սայաթ-Նովէն ասաց՝ Արզ անիմ Խանին.

Ղաբուլ ունիմ՝ քու խաթրու ինձ սըպանին,
Հենչանք ըլի, եար, գաս իմ զերեզմանին,
Ածիս խուղն վըրես ափով, նազանի[15]:

19 դ. Արաբկիրում ապրել եւ ստեղծագործել են Սել-սեֆիլին, Ֆաւզին, Շեւքիային, Պրոյենց Առմոնին, որոնց երգերից մեզ հասել են միայն պատառիկներ[16]։

Թուարկած դպրոցներին պատկանող աշուղների ստեղծագործական սկզբունքները եղել են միեւնոյնը՝ ընդհանուր արեւելեան։ Տարբերութիւնը վերաբերում է աշխարհագրական հասարակական, քաղաքական ու էթնիկական միջավայրի ու աշուղի փոխյարաբերութիւններին։

Հայկական մշակոյթը հնարաւոր չէ տարանջատել աշխարհագրական միջավայրից, ժամանակի քաղաքական, հասարակական իրողութիւններից։ Այդպիսին է հայ ժողովրդի ճակատագիրը։ Ինչպէս անուանի երաժշտագէտ Մ. Բրուտեանն է դիտարկել եւ բազմիցս մատնանշել, որ մենք եւս արեւելք ենք, հայկական արեւելք։ Կարեւոր ու դժուարագոյն խնդիրը զատորոշուելն էր, յատկապէս աշուղական երգարուեստի ասպարէզում, որն ինչպէս ծագումով, այնպէս էլ էութեամբ ընդհանուր արեւելեան երեւոյթ է։ Ո՞րն է ելքը. «Ելքը մէկն էր, փնտռել ու գտնել հենց արեւելեան երաժշտութեան մէջ հայկականի մայր երակն իր ինքնատիպութեամբ ու լեզուական անաղարտութեամբ, յենուել ինքնաստեղծին, Ջիւանին ընտրեց այս դժուարին ճանապարհը եւ քայլեց առաջ՝ ականջալուր ազգայինը զգալու իր աստուածատուր շնորհին, ազնիւ ճաշակին, երաժշտական նրբին հոտառութեանը։ Այդ երակը հայ գեղջուկ երգն էր, եւ որին նա ապաւինեց։ Ջիւանին զարկ տուեց ինքնուրոյն, հեղինակային յօրինումներին՝ հնարաւորութիւն տալով իրեն, երաժշտական վառ երեւակայութեամբ ու բնատուր տաղանդով ստեղծելու սեփական երաժշտական լեզու՝ հայ երգի ազգային ինքնատիպութեան շրջանակներում»[17]։

Տուեալ աշխատանքի խնդրից դուրս է հայ աշուղական երգարուեստի նախաջիւանեան եւ Ջիւանու ու նրան յաջորդող, նրա հիմնադրած դպրոցի երաժշտա-մեղեդային ակունքների քննութիւնը։ Մեր խնդիրն է աշուղի անյայտ, անտիպ երգերի տեղի ու դերի ճշդումը Ջիւանու թողած ողջ ժառանգութեան մէջ, բանասիրական քննու-

թիւնն, ու բնութագրումը, բայց հարկ համարեցինք մէջբերել Մ. Բրուտեանի վերոյիշեալ կարծիքը, անհրաժեշտ համարելով լրացնել այն։ Խօսքը վերաբերում է Ջիւանու ողջ ժառանգութեանը։

Ուսումնասիրելով Ջիւանու երգերի երաժշտութիւնը, վերլուծելով նրա մօտեցումները, ակնյայտօրէն պարզ է դառնում, որ նա հիմնուել է հայկական ժողովրդական եւ հոգեւոր երաժշտութեան հզօր հիմքերի վրայ, որով շատ կարեւոր մի քայլ արուեց հայ աշուղական երգարուեստի պատմութեան մէջ. վերջնականապէս եւ բացարձակապէս ազգայնացուեց հայ աշուղական մելոսը, հաստատուեց ազգային լինելու իրողութիւնը։

Յայտնի է, որ աշուղական երգերն ստեղծւում էին արեւելեան լադերով եւ արեւելեան մտածողութեամբ։ Բայց քանի որ երգերը հայերէնով էին երգւում, ուստի այդ երգերում առկայ էր հայկականութիւնը, թէեւ դրանք խառն էին եւ զուգահեռաբար զարգացող։ Ջիւանին դրանք վերջնականապէս ազգայնացրեց։ Մի հանգամանք, որ հիմք է տալիս Ջիւանուն համարել աշուղական արուեստի Կոմիտաս։

Աշուղական երգարուեստը ծնունդ է առել մի միջավայրում, որը յագեցուած էր հայ ժողովրդական երգ-երաժշտութեամբ ու հայ հոգեւոր-եկեղեցական երգի հարուստ աւանդական ստեղծագործութիւններով։ Ինչպէս նշուել է հայ որոշ աշուղագէտ-բանասէրների կողմից (Մ. Մկրեան, Գ. Յակոբեան, Շ. Գրիգորեան) մի կարեւոր հանգամանք, որը վճռական ազդեցութիւն է գործել աշուղական երգարուեստի ազգային դիմագրծի վրայ։

Վերը կանգ առանք աշուղական դպրոցների գոյութեան հակիրճ պատմութեան վրայ, մասնաւորապէս նշեցինք, որ նշուած դպրոցների աշուղները ստեղծագործել են մեծ մասամբ թուրքերէն եւ այլ լեզուներով։ Սակայն ասել, թէ բացարձակապէս այդպէս է՝ ճշմարտութեան դէմ մեղանչած կը լինենք։ Իւրաքանչիւր աշուղ ստեղծագործել է նաեւ իր ազգագրական միջավայրում ընդունուած, գործածուող բարբառով, խօսուածքով։ Այսպէս, Նոր Ջուղայի դպրոցի աշուղները ստեղծագործել են պարսկահայ բարբառով, թուրքահայ աշուղները՝ արեւմտահայ, Թիֆլիսինը՝ թիֆլիսահայ, Շիրակի աշուղները՝ կարնոյ, Գանձակի՝ Ղարաբաղի, Շամախու, Երեւանի աշուղները՝ արարատեան։ «Այս շրջանի (19րդ դ. առաջին կէս) աշուղական երգերը խայտաբղէտ էին իրենց լեզուով։ ... Բայց դարի կէսերից նրանց համար հիմնականը դառնում է հայերէնը, թէեւ այստեղ էլ միասնութիւն չկար»[18]։ Ահաւասիկ մի նմուշ պարսկահայ աշուղ Տէր Կարապետի (1814 - 1897 թթ.) երգից.

Երթանք մեր ձերմակ օթաղն,
Վեր դնենք գինու թաբաղն,
Խմենք գինի կանչենք տաղն,
Ըլնես համնաֆաս ինձի խետ[19]։

Հայ երգը կրօնի, լեզուի եւ գրի հետ միասին ազգապահպանման կարեւոր

գործոններից է։ Տարանջատ, միմեանցից դրեթէ անկախ գոյութիւն ունեցող աշուղական երգը չէր կարող ծառայել ազգապահպանման գործին, դերազանցապէս մայրենի լեզուով գիտակցաբար ստեղծագործելու առաջնութեան պատիւը պատկանում է մեծահամբաւ Սայաթ-Նովային։ Բայց Սայաթ-Նովան յօրինել է Թիֆլիսի բարբառով։ Աշուղ Շիրինի (Յովհաննէս Կարապետեան, 1827 - 1856 թթ.) որոշ երգերի լեզուն աւելի մօտ է հայ նոր գրական լեզուին.

Այգեպան, ի՞նչ ես անում, շամբը
բուրաստան չի լինիլ,
Օձի որքան գեղեցիկն ըլնի՝ սիրական
չի լինիլ,
Կատուին ուտացնես օրը հազար նազ
ու նամաթ,
Տիրասէր ու բարեսիրտ, յայտ է՝ իբր
շան, չի լինիլ[20]։

Շիրինի դպրոցի աշուղները դեռ շարունակում էին յօրինել մեծ մասամբ թուրքերէն լեզուով, որը հետզհետէ սկսեց իր տեղը զիջել հայերէնին։

19րդ դ. առաջին տասնամեակներում Արեւելեան Հայաստանի Ռուսական կայսրութեան տիրապետութեան տակ անցնելը մեծ նշանակութիւն ունեցաւ։ Բանն այն է, որ հազարաւոր հայեր Պարսկահայաստանից ու Արեւմտեան Հայաստանից տեղափոխուեցին Արեւելեան Հայաստան, բերելով իրենց հետ այլեւայլ արհեստների, ինչպէս նաեւ աշուղական երգարուեստի արդէն խոկ կայունացած դպրոցների աւանդներ[21]։ Սակայն այդ իրողութիւնը պէտք չէ դերադնահատել։

«Սայեաթ-Նովա» աշխատութեան հեղինակ Հ. Զաւրիյեանը վկայակոչելով Շոպէնին նշում է, որ «Երեւանի խանութիւնը Ռուսաստանին միացնելիս այն տեղի արձանագրուած 96 աշուղներից 85 հայեր էին»[22]։

19րդ դ. երկրորդ կէսին հայ հասարակական կեանքը համակուած էր Ռ. Պատկանեանի մարտաշունչ բանաստեղծութիւններով, Խ. Աբովեանի, Րաֆֆու վէպերի հայրենասիրական գաղափարներով։ 1852 թ. Մոսկուայում լոյս էր տեսել եւ բարձր գնահատականի արժանացել Գ. Ախուերդեանի «Գուսանքը» (Սայաթ-Նովան), Գամառ-Քաթիպայի «Ազգային երգարան հայոց» (1856 թ., Ս. Պետերբուրգ) Ոսկան Տէր-Գէորգեան Յովհաննիսեանցի «Նոր քնար Հայաստանի» երգարանները (1856-1859 թթ., Մոսկուա), այնուհետեւ Մ. Միանսարեանցի «Քնար հայկական» ժողովածուն (1868 թ., Ս. Պետերբուրգ), որոնցում զետեղուած էին մեծ թուով աշուղական երգեր, հեղինակների վերաբերեալ կենսագրական բնոյթի տեղեկութիւններով հանդերձ։ Հայ հասարակական կեանքում որոշակի դրական վերաբերմունք էր ձեւաւորուած աշուղական երգարուեստի, այն ստեղծող կրող ու կիրառողների՝ աշուղի կերպարի հանդէպ։ Սակայն կար մի խոչընդոտ, որը արգելակում էր աշուղական երգի մատչելիութեանը՝ լեզուն էր։ «Այստեղ պարզուեց, որ ոչ թէ համր թուրքերէնի մէջն է, այլ եղանակների, թուրքերէն բառերը, որ շատերը չէին

հասկանում, շատ անպէտք, համարձակ ու սիրոյ երգեր են եղել արեւելեան տուփական բնաւորութեամբ»[23]։

19րդ դարում, մինչ Ջիւանու հանդէս գալը, աշուղները շարունակում էին իրենց երգերը յօրինել մեծ մասամբ թուրքերէն լեզուով։ Խօսքը յատկապէս վերաբերւում է Շիրակի աշուղներին։ Ջիւանին նոյնպէս իր ստեղծագործական կեանքի արշալոյսին յօրինել է թուրքերէն։ Արեւելահայ գրական լեզուն այդ ժամանակաշրջանում իր հաստատման գործընթացի շրջանակներում էր։ Այն ամրապնդուեց ու զարգացաւ արեւելահայ գրականութեան էջերում։ Հայ ժողովուրդն ապրում էր ազգային զարթօնք ու ինքնահաստատման գաղափարի վերելք, իսկ արեւելահայ գրական լեզուն իր դրսեւորումներով պէտք է նպաստէր եւ նպաստում էր այդ գործընթացին։ Աշուղական երգը նոյնպէս այս գործընթացի մէջ էր յանձին աշուղ Ջիւանու։

Ջիւանին ոչ միայն իր ժամանակի ծնունդն էր իբրեւ ստեղծագործող, այլեւ ինքը եւս որոշակի ազգանպաստ ազդեցութիւն էր թողնում արթնացող, իր ազգային արժանապատուութիւնը գիտակցող հայ հասարակութեան, հայ ժողովրդի վրայ։

1871 թ. Ջիւանին հաստատւում է աշուղների ոստան Ալեքսանդրապոլում։ Նրա հիմնական հանդէս գալու ասպարէզը Տալոյեանների սրճարանն էր։ Այս ժամանակաշրջանում Ալեքսանդրապոլում գործում էին երեք մեծ սրճարաններ. Տալոյեանների, Հայկազունիների եւ Կուզիկենց[24]։ Այս սրճարաններն ունէին իրենց մշտական աշուղ-երգիչների խմբերը, այստեղ էին հանգրուանում ու ելոյթ ունենում դրսեկ աշուղները։

Ալեքսանդրապոլի աշուղների երգացանկի լեզուի ու ոճի վերաբերեալ հետաքրքիր վկայութիւններ կան ժամանակի մամուլի էջերում։ «Գործածական էին այստեղ առհասարակ տաճկերէն երգերը՝ իսկ այժմ նորերի մէջ սովորական են հայերէն երգերը Կ. Պոլսոյ եւ Տփխիսու։ Աշուղները սրճարաններում («դահուէքում») միշտ տաճկերէն են երգում, այնպէս եւ հարսանիքներում. եւ ժողովուրդը մեծ ըղձով լսելիք է մատուցանում նրանց», - գրում է Յովհ. Խոջայեանցը[25] «Գիւմրի» յօդուածում[26]։ Յօդուածագիր Խոջայեանցին կտրուկ առարկում է նոյն Ալեքսանդրապոլից մի այլ թղթակից։ «...Ալեքսանդրապոլը երբ ունեցել է իր մէջ թատրոն (չնորհիւ յարգոպատիւ Սիւնեցի Ալեքսանդրի Մելիք-Հայկազեան) եւ երբ թնդացրել թատրոնական բեմի վրայ ազգային երգերի արձագանգը, հենց այն օրից Ալեքսանդրապոլում աշուղները սկսել են երգել հայերէն, որովհետեւ հասարակութիւնը այդ մասին աւելի սէր եւ համակրութիւն է ցոյց տալիս»[27]։ Նոյն եւ յաջորդ համարում յօդուածագիրը ներկայացնում է Ջիւանու տասնմէկ երգերը։ 25 ամեայ Ջիւանին 1871 թ. արդէն անուն հանած հեղինակութիւն ու յարգանք վայելող աշուղ էր։ Շեշտենք, որ Ալեքսանդրապոլից սկսւում է աշուղ Ջիւանու յաղթական երթը։

Ջիւանու շրջադարձային նշանակու-

թիւն ունեցող դերակատարմանը բացառիկ ճշմարիտ գնահատական է տուել որդին՝ Գարեգին Լեւոնեանը։ «Ինչպէս մի կռուի ժամանակ, երբ հակառակորդի այս կամ այն կողմը թուլանում է ու սպառնում է վտանգ, երբ առաջաւորի ընկնելով նոր ուղեցոյցի պահանջ է զգացւում, այդպէս էլ մեռած Սայաթ-Նովայի եւ Շիրինի թուլացած ու միմեանցից անմիաբան ցրուած ուժերին հարկաւոր էր մի նոր մարդ, որ գործի գլուխ անցնէր, հաւաքէր ցրուած ուժերը, սէր ու հոգի ներշնչէր ու մեծ ուժով տապալէր թշնամուն։ Այդ եղաւ Ջիւանին ու տարաւ փառաւոր յաղթանակը կոպիտ ու զօրաւոր թշնամու - թուրքերէնի դէմ»[28]։

Մայրենի լեզուի կատարեալ իմացութեան, չենք խօսում աշուղական երգարուեստի կանոններին տիրապետելու եւ հմուտ կիրառելու մասին է վկայում աշուղի սկզբնական շրջանի ստեղծագործութիւններից «Ով սիրտ իմաստութեան...» սկզբնատողով երգը, որի մի քառատողը ստորեւ բերւում է։

Կատարեալ վարք՝ հանդարտ անուն ունեցող,
Ուղիղ կրօն՝ ազգի արիւն ունեցող՝
Բաղդ ու շնորհք՝ գեղեցկութիւն ունեցող,
Մարդուն՝ թագաւորից պակաս չեմ ասի[29]։

1871 թ. Ջիւանին հաստատուելով Ալեքսանդրապոլում՝ անմիջապէս մխրճւում է հայաշատ, ազգային-հասարակական խնդիրներով, հոգսերով ապրող քաղաքի կեանքի յորձանուտը։

Վերը նշուեց այն մասին, որ հայ հասարակութիւնը ընդհանրապէս դրական վերաբերմունք ունէր աշուղական արուեստի, աշուղի անձի, դերի հանդէպ։ Հրատարակուած ժողովածուները դրա ապացոյցն են։ Նոյնը նաեւ ժամանակի մամուլի էջերում լոյս տեսած աշուղական երգերն ու աշուղների վերաբերեալ տեղեկութիւնները[30]։ 19րդ դ. 70ական թթ. հանդէս եկող հայ գրողները իրենց անուանում էին աշուղ՝ ժողովրդի ծառայ «խալխի նոքեար»։ Բանաստեղծ Ռ. Պատկանեանը տպագրւում էր աշուղ Կարապետ մականունով[31], Պ. Պռօշեանը՝[32] Սօս։ Ղ. Աղայեանը «Յարութիւն եւ Մանուէլ» վէպի կառուցուածքում ներկայացնում է երկու աշուղի մրցման մի գեղեցիկ դրուագ[33]։

«Մի խօսքով, աշուղը ժողովրդի ժամանակագիրն է ու արձագանգը», - իրաւամբ գրում էր Գ. Լեւոնեանը[34] աշուղի դերի ըմբռնման ու բնորոշման կապակցութեամբ, մի բնորոշում, որն աւելի ընդգծեց աշուղ Ջիւանու եւ նրա՝ ազգային աշուղական դպրոցի քաղաքացիութիւնը։

Մեծանուն բանաստեղծ Յովհաննէս Յովհաննիսեանը Ջիւանուն նուիրուած բանաստեղծութեան մէջ իրեն անուանում է աշրդ Յովհաննէս։ Ա. Իսահակեանն իր սիրած երգերի մի շարքն անուանել է «Աշուղի խաղեր»[35] եւ այդ վերնագրի տակ էլ տպագրել իր բոլոր ժողովածուների մէջ («Աշրդի խաղեր»)[36]։ Տարիներ անց բանաստեղծը չի հրաժարուել

իր «աշուղ» կոչումից, ստեղծագործութիւնները վերնագրելով «Դատարկուն աշուղի բայաթիներից»[37], *իսկ հայգուկային բանաստեղծութիւն-երգերը ստորագրել է՝ Հայ-Գուսան անուամբ։ Աւ. Իսահակեանը ծնուելով ու իբրեւ անհատ ձեւաւորուելով աշուղների ոստանում՝ Գիւմրիում կրել է աշուղական երգարուեստի զգալի ազդեցութիւնը։ Նա, ինչպէս նշում է Լեւոնեանը իր յուշերում, ծանօթ է եղել քաղաքի նշանաւոր աշուղների երգերին, մասնաւորապէս Ջիւանու, նրա որդիների հետ անձնական մտերմութիւն է ունեցել։ Իսկ Յովհ. Թումանեանը յատուկ վերաբերմունք է ունեցել*[38] *Ջիւանու նկատմամբ։ Նրա «Իմ սիրած երգիչ աշուղ Ջիւանին» ստեղծագործութիւնը, գրուած* 1892 *թ.։, կարծես հաստատում, կանխորոշում է երկու մեծ հայերի ներքին հոգեկան կապն ու հոգեհարազատութիւնը։*

Սիրելի Ջիւան, ընկերդ իմ հոգու,
Մարդկային սիրտը հասկանում ես դու,
Եւ քո ձայները երգիդ հարազատ,
Լի են յուզմունքով անկեղծ եւ ազատ...
Երբ հայրենիքն է քո երգում խօսում,
Կամ նրա վհատ որդին արտասւում,
Ջարթնում է իմ մէջ խոր վիրաւորուած
Հպարտութիւնը իմ հզօր նախնեաց...
Բայց, ասա՛, ինչո՞ւ դու սէր երգելիս,
Ինձ վրայ տանջող թախիծ է գալիս[39]*։*

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. *Հայ նոր գրականութեան պատմութիւն*, հ.III, *Երեւան*, 1962, *էջ* 714։
2. *Հայ աշուղները* XVII XVIII *դդ.*, *կազմեց Հ. Սահակեանը*, *Երեւան*, 1961, *էջ* 19, *Տե՛ս նաեւ Շ. Գրիգորեան*, *Հայոց հին գուսանական երգերը*, *Երեւան*, 1971, *էջ* 205։
3. *Ն. Կ. Թահմիզեան*, *Սայեաթ-Նովան եւ գուսանա-աշուղական երգ-երաժշտութիւնը*, «*Դրագարկ*» *հրատ.*, 1995, *էջ* 49։
4. *Ն. Կ. Թահմիզեան*, *նշ. աշխ.*, *էջ* 55։
5. *Գ. Լեւոնեան*, *Աշուղները եւ նրանց արուեստը*, *էջ* 87։
6. *Ա. Փոլատեան*, *Արաբկիրի երաժշտութիւնը*, *Նիւ-Եորք*, 1969, *էջ* 208։
7. *Գ. Լեւոնեան*, *Աշուղները եւ նրանց արուեստը*, *էջ* 41։
8. *Մ. Աղայեան*, *Հայ գուսանները եւ գուսանա-աշուղական արուեստը*, *Երեւան*, 1959, *էջ* 7։
9. *Ա. Ղազիյեան*, *Զէյթունի երգեր*, *Լրաբեր Հասարակական գիտութիւնների*, 1969, ? 11, *էջ* 101։
10. *Զէյթունցի*, *Զէյթունի անցեալէն եւ ներկայէն*, *Փարիզ*, 1901, *էջ* 85։

11. *Զէյթունցի*, *նշ. աշխ.*, *էջ* 119։
12. *Զէյթունցի*, *նշ. աշխ.*, *էջ* 85։
13. *Զէյթունցի*, *Զէյթունի անցեալէն եւ ներկայէն*, *մ. Բ*, *Փարիզ*, 1903, *էջ* 77։
14. *Ա. Փոլատեան*, *նշ. աշխ.*, *էջ* 241։
15. *Սայաթ-Նովա*, *Հայերէն*, *վրացերէն եւ ադրբեջաներէն խաղերի ժողովածու*, *կազմեց Մօրուս Հասրաթեան*, *Երեւան*, 1959, *էջ* 29։
16. *Ա. Փոլատեան*, *նշ. աշխ.*, *էջ* 223-225։
17. *Մ. Բրուտեան*, *Ջիւանու երաժշտական լեզուի ժողովրդական ակունքները*, *Աշուղ Ջիւանու ծննդեան* 150-*ամեակին նուիրուած դիտաժողովի նիւթերի ժողովածու*, *Երեւան*, 1996, *էջ* 55։
18. *Հայ ժողովրդի պատմութիւն*, *հ.*V, *Երեւան*, 1974, *էջ* 642։
19. *Լ. Գ. Մինասեան*, *Փէրիայի հայ աշուղները*, *Թեհրան*, 1964, *էջ* 99։
20. *Տե՛ս՝ Շ. Գրիգորեան*, *Հայ աշուղական գրականութեան պատմութիւն*, *Երեւան*, 2002, *էջ* 203։
21. *Կ. Դուրգարեան*, *Շիրակի հայ աշուղները*, *Երեւան*, 1986, *էջ* 4։
22. *ՎԷՄ*, 1933, *սեպտեմբեր-հոկտեմբեր*, *Յովհաննէս Զաւրիեան*, *Սայաթ-Նովա*, *էջ* 33։
23. *Գրասէր* [*Գ. Լեւոնեան*], *Հայկական այժմեան քնարերգական բանահիւսութիւնը*, *Հանդէս գրականական եւ պատմական*, *Մոսկուա*, 1896, *էջ* 299։
24. *Կ. Սեղբոսեան*, *Արհեստաւորական աւանդոյթները եւ դրանց արտայայտութիւնները լենինականցիների կենցաղում*, *Հայ ազգագրութիւն եւ բանահիւսութիւն*, *պր.* 6, *Երեւան*, 1974, *էջ* 231։
25. *Հ. Խոջայեանց*, *Գիւմրի*, «*Արարատ*» *հանդէս*, 1871, *թիւ* 7, *էջ* 346։
26. *Ջիւանին Հ. Խօջայեանցին է նուիրել «Խելքի աչեցէք» երգը* (*Ջիւանու քնարը*, *Երեւան*, 1959, *էջ* 511)։
27. *Կ. Մատինեանց*, *Բանաստեղծ եւ հիւսուածք Ջիւանի*, «*Արարատ*» *հանդէս*, 1871, *թիւ Է*, *էջ* 415։
28. *Ազգագրական հանդէս*, *գ.* X, *Թիֆլիս*, 1902, *էջ* 68։
29. «*Արարատ*» *հանդէս*, 1871, *թիւ Ը*, *էջ* 473։
30. *Հ. Սահակեան*, *Հայ աշուղներ*. XVII XVIII *դդ.*, *Երեւան*, 1961, *էջ* 372-377։
31. *Գ. Լեւոնեան*, *Երկեր*, *Երեւան*, 1963, *էջ* 489 (*ծան.*)։
32. *Նոյն տեղում։ Վերջինիս* 16 *երդերը «Սօս» ծածկանունով տպագրուել են* 1876 *թ.* «*Սոխակի*» 3*րդ համարում*, *Լեւոնեան Գ.*, *Երկեր*, *Երեւան*, 1963, *էջ* 489։
33. *Ղ. Աղայեան*, *Ընտիր երկեր*, *Երեւան*, 1965, *էջ* 536-540։
34. *Գ. Լեւոնեան.*, *Երկեր*, *Երեւան*, 1963, *էջ* 27։
35. *Գ. Լեւոնեան*, *Հուշեր*, *Երեւան*, 1959, *էջ* 109։
36.*Ա. Իսահակեան*, *Երկերի ժողովածու*, *հ.*1, *Երեւան*, 1973, *էջ* 391, 392։
37. *Ա. Իսահակեան*, *Երկերի ժողովածու*, *հ.*1, *Երեւան*, 1973, *էջ* 405-406։
38. *Գ. Լեւոնեան.*, *Յուշեր*, *էջ* 109-114։
39. *Յ. Թումանեան*, *Երկերի ժողովածու*, *հ.* 2, 1969, *Երեւան*, *էջ* 106։

Ց. ՊԱԼԵԱՆ

ՄԱՀՈՒԱՆ 25ԱՄԵԱԿ

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶԻ ՀԵՏՔԵՐՈՎ

Արամ Հայկազ ամէն բանէ առաջ մարդ մրն է, իր ներկայացուցած տիպարներուն կողքին, չ՝անջատուիր անոնցմէ, զանոնք չի ստեղծեր որպէսզի զանոնք օգտագործէ գաղափար մը արտայայտելու համար։ Տեսակէտ մը պաշտպանելու համար չի դրեր։

Ինքնատիպ տաղանդ մը, որ չէ խամրած կեանքի ահաւորութեան մէջ, որ գիտէ հանդիսատեսը ըլլալ կեանքին, եւ երբ այդ մեծ թատրոնէն դուրս կու գայ, կը պատմէ, առանց մարգարէ ըլլալու յաւակնութեան։ Բայց այս պատումը ձայնագրիչ սարքէ մը չ՝արտագրուիր։ Ան կ՝անցնի իր ինքնատիպ տաղանդի բովէն, կ՝ենթարկուի անոր ալշիմիին, պատումը կը գրաւուի գեղեցիկով։

Իսկ այդ ալշիմին բազմաթել է. տպաւորութիւններ՝ պահուած՝ կորսուած ծննդավայր-հայրենիքէ մը, ինքնապաշտպութեան հերոսական կռիւէ մը՝ որ կը դրոշմէ պատանին, տեղահանութենէ եւ անոր ընկերացող ողբերգութիւններու ճգած ակօսներ, գոյութիւն պահելու համար բրտօրէն ապրուած արկածախնդրութիւններ, իր եւ իրեն պէս շատերուն սական, եւ իր արմատներէն հեռու՝ նոր աշխարհի մը պատշաճելու անտարագելի այլ տեսակի արկածախնդրութիւնը հայրենահանուածի։

Եւ կը մշակուի մարդոց միակութեան եւ անկրկնելիութեան վկայութիւնը։

Եթէ Արամ Հայկազ գեղանկարիչ ըլլար, պիտի ըսէինք, որ ՆԱՅԻՖ, (naïf) դպրոցին կը պատկանի, որ չի նշանակեր թէ ստեղծագործողը ինք այդպէս է, այլ այդպէս է աշխարհի եւ մարդոց վրայ պտտցուցած իր նայուածքը։ Ինչ որ մեզի կը բերէ, ԿԵԱՆՔՆ Է, ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԸ, իր պարզութիւններով եւ բարդութիւններով, որոնք միշտ եղած են, բոլոր երկինքներու տակ, նոյն եւ տարբեր։ Հոգեբանական բարդ կացութիւններու վերծանումը չ՝ըներ, որպէս գիտութիւն մեր առջեւ չի փռեր թատերական ողբերգութիւններ, նոյնիսկ եթէ անոնք այդպէս են, մեզ չի տանիր հոգեբանական-գիտական-տեսաբանական բարդ վերլուծումներու ճամբով, նոյնիսկ երբ դէմ յանդիման կը գտնուինք ախտավարակ կացութիւններու։ Պարագաները մէկ առ մէկ են, ոչ բացառիկութեան առումով, այլ կացութիւնները չընդհանրացնելու միտումով։ Այս պատճառով, ժամանակակից ուսումնական ընթերցողը կրնայ

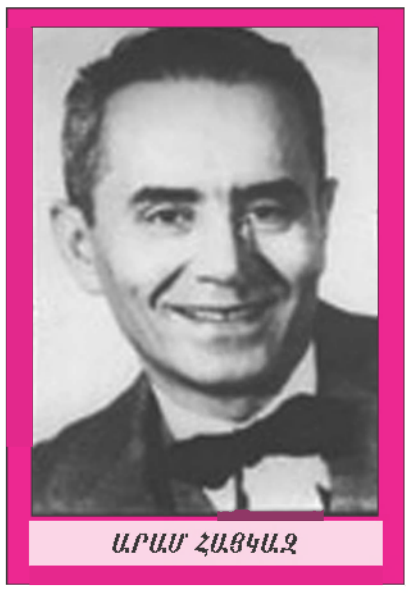
ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

այս գրականութիւնը արդիական չհամարել, ոչ Տոստոյովսկի, ոչ Քաֆքա, ոչ Շահան Շահնուր, ոչ Զարեհ Որբունի։ Երբեմն՝ միայն Եդուարդ Պոյաճեան։ Ոչ ալ գեղարուեստական-բանաստեղծական մշակումը Համաստեղի։

Յատկանշական է Արամ Հայկազի պատումի եղանակը։ Ան կը պատմէ այնպէս, որ մենք, երեկոյեան, աշխատանքէ վերադարձին, կրնանք պատմել ընթրիքի սեղանին շուրջ։ Այլ ձեւ ալ չի կրնար ըլլալ, քանի որ իր հանդիպած մարդիկը, ոչ Կղէոպատրա են ոչ ալ Օգոստոս կայսր։ Մեծ ճակատագիրներ չեն։ Բորբոքած բախումներ չկան։ Իր տիպարները ապրողներ են, առանց ահաւորութիւններու կամ ընթացիկի ծովերուն մէջ խեղդուելու, մարդիկ՝ որոնք չեն ազդեր պատմութեան ընթացքին վրայ։ Վերացական չեն։

Վերացական չէ նաեւ ինք, քանի որ արմատներ ունեցած է, արմատախիլ եղած է, այդ յիշողութիւնը կը պահէ, միջազգային ըլլալու ոչ ուժը ունի ոչ ալ ցանկութիւնը։ Հայ է պարզապէս, իր ժողովուրդի պատմութիւնը զինք ալ առած է իր յորձանքին մէջ, ինք չէ ընտրած, քաղաքականացածներու յանձնառութիւնը չէ իր հայութիւնը։ Ոչ ֆոլքլոր, ոչ հռետորութիւն, ոչ բարոյախօսութիւն։ Վարձու առնուած հայութիւն չէ, կարգախօսներու կրկնութիւն չէ, այլ ներկայութիւն՝ առանց դրժումի։

Պատմութեան հանգուցային պահուն ծնած էր, 1900ին, իր ծննդավայր հայրենի քաղաքի, Շապին Գարահիսարի հերոսամարտը ապրած էր, աքսորի ելած է, որովհետեւ հոն էր։ Վերապրելու բնազդով թափառած էր, հասած էր Ամերիկա, աշխատաւոր եղած է տպարանի մէջ։ Ինչպէս ուրիշներու պարագային, աշխատանքը ամերիկայնանալու ճանապարհն է, կապկումներով, պատշաճեցումներով։ Յաճախ այդ պատշաճեցումները տեղատուութիւն կը դառնան։

Բայց այս Արամ Հայկազը, ինչպէս իր սերունդէն շատեր, Ամերիկա բնակած է, Ամերիկա չէ ապրած։ Հարկ է ըմբռնել տարբերութիւնը։ Բնակելու-ապրելու ոճ մը՝ որուն հետեւորդները կը նուազին, ամէն օր քիչ մը աւելի կը նուազին։ Կարդացա՞ծ էք Շաւարշ Նարդունին, ամէնէն զտարիւնը մեր մտաւորականներուն, որ Փարիզ բնակած է, բայց չարականի վերածած է իր բնիկ Արմաշը, անոր փողոցները, աղջիկները, իր թուշին համբոյր դրոշմող հարսները։ Կարդալ Համաստեղը... Վազգէն Շուշանեանը՝ որ փլուզուող ազգի մը տառապանքը կը վերածէ ընդվզումի։

Մեծ աղէտի սերունդը, կամ անոր հետեւող տարիներուն ծնած, Ծառուկեան կամ Մուշեղ Իշխան, ազգը, մայրենին, երազն ու կարօտը, ընդվզումը եւ գրականու-

թիւնը վահանի վերածեցին, իրենց ինքնութիւնը ապացուցանելու համար։ Հայաստանը չէր պաշտպանը, իրենք Հայաստանով կը պաշտպանուէին։ Ներկայիս 180 աստիճանի փոփոխութիւն կայ. Հայաստան կը պաշտպանենք, բայց դադրած ենք մենք մեզ պաշտպանելէ։ Ճիգ պէտք է ընել տարբերութիւնը հասկնալու։

Կարդացէ՛ք Արամ Հայկազը, ոչ միայն Ցեղին Ձայնը, ոչ միայն Քիւրտիստանի լեռներուն մէջ ապրուած սական, հերոսապատում մը առանց հերոսացման մը դոյներուն եւ աղմուկին, բայց նաեւ երբ օտար աստղերու տակ ծնած հայածնունդները, իրենց զաւակները, կը յաջողին, կ՚ուսանին, կը տեսնէք կեանքի ոճ մը, դիմադրականի կռիւ, որ լեռները բարձրացած հայդուկներու կռիւը չէ, բայց տոկալու եւ տեւելու կամք մը։ Ինքնապաշտպանութեան կռիւ մը, որ Շապին Գարահիսարի կամ Զէյթունի կռիւը չէր, բայց վերջին հաշուով նոյն տեղը կը տանէր. Հայ փրկելու։ Այդ սերունդը անպայման վկայականներու չտիրացաւ, լեզուներ չսորվեցաւ, գրական դպրոցներու հետեւորդ չհամարեց ինքզինք, արդիականութեան կամ յառաջդիմական լուսապսակ կրելու համար, զարտուղութեամբ ինքնահաստատում փնտռելու։ Մեկնաբանութեան կարօտ բարդ գրականութիւն չմշակեց, ինչ որ երբեմն կը փորձենք մեր ուղեղի բջիջները չարչրկելով, ինքնատպութիւն մը որսալու համար։ Արամ Հայկազի գրականութիւնը շարունակուող կեանքը կը պատմէ, ողբերգութենէն ետք արցունքը առանց սոսկ ընդունելի եւ ցուցադրելի ժառանգութիւն համարելու։ Արամ Հայկազի գրականութեան մէջ կայ կեանքի աւիշը, պայծառ ու պայծառացնող ժպիտը, առանց ճիգի ինքնատիպ սրամիտ մը, որ հրաւէր կ՚ուղղէ ժպիտով դիմաւորելու օրը։

Համեստութիւնը սրամտութեամբ կը դիմաւորէ Արամ Հայկազ, առանց հոգեկան բարդոյթի, երբ Մինաս Թէօլէօլեանի կը գրէ ինք իր մասին.

«Կը ներփակեմ կենսագրական ամփոփ տեղեկութիւններ։ Ամփոփ չըլլալու ի՛նչ պատճառ ունիմ որ արդէն... Ո՛չ Մամիկոնեանց տունէն եմ, ոչ ալ Բագրատունեաց սերունդէն, այլ՝ Հայ, անգիջող հայ։

«Ծնած եմ Շապին Գարահիսար, 1900ի Մարտին։ Հինգ եղբայրներու կրտսերն եմ։ Հօրս անունը Զեքէմեան Արսէն էր, մօրս անունը՝ Իւղաբեր։ Հայկազը՝ ինձմէ երկու տարու մեծ եղբօրս անունն էր. կցեցի Արամին ու գրչանուն եղաւ ան ինծի։

«Անառակութեան համար վտարուած էի մանկապարտէզէն ու չորրորդ դասարանին լքած՝ նախակրթարանը։ Հոն Տարուինի վարդապետութիւնը սկսած էին աւանդել եւ զիս անաստուած պիտի ընէին։ 1915ի ինքնապաշտպանութեան կռիւներուն բերդն էի եւ հետագային գրեցի այդ պատմութիւնը։ Աքսորին՝ չորս տարի ապրած եմ արկածներով՝ եւ ապրումներով հարուստ կեանք մը, Թուրքիոյ եւ Քիւրտիստանի լեռներուն մէջ։ 1919ի Մայիսին փախայ եւ հասայ Պոլիս. ամիս մը կօշկակարութիւն ըրի ու երջանկութիւնս անխառն էր, երբ բազմաթիւ հօրաքոյրներէս վե-

բապրող մը գիս Կեդրոնական վարժարան դրաւ որ «կաչի կրծող» չրլլամ։ Մէկուկէս տարի ձրի յաճախեցի այդ հաստատութիւնը. Վերջին վեցամսեային, երրորդ կարգի մէջ ուսուցիչ ունեցայ Յակոբ Օշականը, որուն ձեռքը երբ կը սեղմէի, Ամերիկա մեկնումիս առիթով, պատուիրեց որ գրականութիւնը չմոռնամ.

«- Գրականութիւնը չմոռնա՛ս, մենծ աղա...

«-Այո՛ միւսիւ, բսի, ու պահեցի խոստումս։ Ան, իր մահէն առաջ նամակով մը օրհնեց զիս»։

Եւ Արամ Հայկազ, կեանքէն վրէժ լուծելու թափով, գրեց։ Բեմ էր մամուլը։ Ապա այդ էջերը ամփոփուեցան հատորներու մէջ։ Յաճախ ըսած եմ, որ հայ հարազատ մամուլը, - խօսքը հարազատի մասին է եւ ոչ աղմուկի ու կագ ու կռիւի -, հանդիսացաւ հայ դրականութեան տնկարանը, շատեր իրենց գրական առաջին քայլերը հոն առած են, անցեալին աւելի շեշտուած կերպով, երբ այսօրուան պէս անմիջականը չէր խեղդած զայն։

Երբեք բաւարար չափով ընդգծած չենք ըլլար ինքնատիպ երեւոյթը։ Տեղահանութիւն, դժբախտութիւն, տառապանքներ, իր խառնուածքին անյարիր աշխատանք, երբեք ստուեր չձգեցին կեանքը եւ գեղեցիկը սիրող, զուարթախոհ, լաւատես գրողի էջերուն վրայ, քանի որ, առանց ճառ խօսելու, մարդկայնական-humaniste բնատուր շնորհ ունէր։

Արամ Հայկազ տեւաբար հաղորդութեան մէջ է մարդոց հետ, ոչ լրագրական հաղորդակցութեան, երեւութապէս անհատներ, մասնաւորներ, բայց ոչ բացառիկներ, եւ անոնց ընդմէջէն կը գտնէ Մարդը, Մարդիկը, որոնք ունեցած են իրենց սէրերը, յիշատակները, ցանկութիւնները, ինչպէս իրենցմէ առաջ շատեր։ Իր սրամտութիւնը, ինչ որ սովորաբար կը կոչենք հիւմըր կամ հիւմուր, մարդոց նկատմամբ սէր է, անոնց հետ ըլլալու ճիգ մը, որ քննադատութիւն կամ չարախօսութիւն չէ։

Այս կեանքը ժպիտով դիմաւորելու տաղանդը տխրութիւն եւ ցաւ ողբերգութեան չվերածելու ճանապարհն է։

Արամ Հայկազ տօնելու համար գիրքեր եւ թուղթեր կը քրքրէի։ Առանց լաւատեսութեան, ի մտի ունենալով այն ցաւցնող ճշմարտութիւնը, որ այսօր, քանի հոգի կը փորձուին բանալ եւ կարդալ էջ մը Արամ Հայկազի գիրքերէն։ Ափսո՛ս, ամենուրեք, զանազան տեղատուութիւններով եւ անպատասխանատուութեամբ, մեր հաւաքական յիշողութիւնը կորսնցնելու ընթացքի մէջ ենք, եւ հարցում չենք ուղղեր մենք մեզի, թէ ի՞նչ պիտի պահենք եւ ի՞նչ պիտի կտակենք անոնց՝ որոնք մեր խնամքով պատրաստուած ըլլան կտակը ընդունելու։ Գեռ չեմ խօսիր անոնց մասին, որոնք օտարացման եւ օտարման ճամբաներուն վրայ անհաղորդ պիտի ըլլան կտակին։

Տօնական օրերուն, տունէն դուրս գալ արկածախնդրութիւն է. մեծ ու պզտիկ աւազակներ կան, ինքնաշարժի արկածի հաւանականութիւնը բազմապատկուած

Կ՝ըլլայ, միջազգային տնտեսական տագնապը կը յուշէ հրաժարիլ ոչ-անհրաժեշտ ծախսերէ։ Այդ պատճառով, անցեալի օժիտի հին կապոցները քրքրելու պէս, դիրքերու մտերմութիւնը կը փնտռեմ։ Աւա՜ղ, անհետացող ազնուացնող սովորութիւն մը, ընդդէմ հեռատեսիլի եւ համացանցի մասնաւորաբար օտարաբարբառ կայսրութեան։

Հեղեղի պէս լուրեր տրուեցան երբ Ֆրանսայի Ազգային Ժողովը ցեղասպանութիւններու ուրացման քրէականացման որոշում քուէարկեց։ Տարիներէ ի վեր հայոց ցեղասպանութիւնը փաստելու համար ուսումնասիրութիւններ կ՝ըլլան, դիրքեր լոյս տեսան, դեռ կը շարունակուի այդ աշխատանքը՝ որպէս յիշողութեան պարտք՝ մեզի համար, եւ յիշեցում հեռուի եւ մօտի բարեկամներուն, բացի թուրքերէն, հեռուէն եւ մօտէն այդ ոճիրին առընչուողներուն, շահախնդիրներուն եւ Պիղատոսներուն։ Դեռ մետասաներորդ ժամու խմաստուններ կ՝ըսեն, որ հայ եւ թուրք պատմաբաններ թող նստին եւ խօսին։ Ոչ ոք կրնայ դէմ ըլլալ երկխօսութեան, պայմանաւ որ ան չրլլայ խուլերու եւ համրերու անկարելի երկխօսութիւն։

Ինչո՞ւ չարունակել դար տեւած համրերու եւ խուլերու շատախօսութիւնը։

Կը զարմանամ որ դեռ փաստի կարիք ունեցողներ կան, գոհացնելու համար բոլոր անոնք որոնք գնդասեղին վրայ բազմաթիւ հրեշտակներ կ՝ուզեն տեղաւորել, մեծանուն ժողովներու մէջ։

Տօնական օրերուն, դիրքերու մէջէն իր տժգունած կողքով դիրք մը երեւաց։ Արամ Հայկազի վէպի նմանող պատումը. «Քիւրտիստանի լեռներուն մէջ»...

Քիւրտիստա՞ն, թէ՞ Հայաստան։ Հարցում է...

Հոն հիմա քիւրտեր կ՝ապրին, բայց բանաստեղծի դրածին պէս, պատին տակ ծաղիկներ կը բուսնին. «Վայրի ծաղիկ անունդ ի՞նչ է, ըսէ՛ մասուր թէ կակաչ է...»։ Քիւրտիստանի պատին տակ հայ ծաղիկներ կը բուսնին, Ահէմոր եւ Մէհմէտոր հողի խոր քունէն կ՝արթննան եւ իրենք զիրենք կը վերակոչեն Աստուր, Պետրոս, Պօղոս... Նոյնիսկ ֆրանսական հռչակաւոր «Լը Մոնտ» թերթը անդրադարձաւ երեւոյթին, ինչ որ հողին վրայ պատմութեան շարունակութեան իսկական երաշխիքը կրնայ ըլլալ։

Կը կարդամ Արամ Հայկազի, տասնհինգ տարեկանին ապրած ոդիսականի պատումը։ Այսօրուան Տելեթլի անուան տակ ապրած Աստուրը, Պետրոսը, Պօղոսը, Արամ Հայկազի պատումներուն մէջ ցորենի հատիկներու պէս ասդին-անդին ցրուած հայ տղաքն են, անոնք որոնք կրցած են թաքնուիլ եւ ապրիլ։ Միւսնե՞րը... անոնք որոնք չիջած են, անոնք որոնք չեն կրցած թաքնուիլ...

Փաստեր փնտռելու համար կարդալ Արամ Հայկազի գիրքը։ Կարդալ այդ հայերէն գիրքերը, ըսելու համար որ կանք։

Բոլոր անոնք, որոնք կիսամիջոցներով բարդութիւնները կ՝ուզեն լուծել, թող

կարդան այդ անսեթեւեթ էջերը, ոչ պատմութիւն, ոչ ամբոխները ոտքի հանող յեղափոխական գրականութիւն։

Իրաւութիւն եւ իրականութիւն։

Արամ Հայկազ քառորդ դար առաջ չիջած է։ 1900ին ծնած, մահացած ութսունհինգ տարեկանին։ Կտակած է իր վկայութիւնը։ Լսողներ պիտի մնա՞ն, թէ վասն լաւ ապրելու սպառողական ընկերութեան վարդապետութեան, ժամանակավրէպ պիտի դառնան Է՛ւ Արամ Հայկազ Է՛ւ իր կտակը։ Եթէ արդէն չեն դարձած։ Թերեւս վերջին ընթերցողները եւ լսողներն ենք։

Բայց լսենք զինք։

«Ու հիմա մենք, անոնց մնացորդները, կին ու երախայ, կսկիծը սրտերնուս ու վախը մեր ուսին, տարագրութեան ճամբուն վրայ ենք։ Ո՞ւր եւ ինչո՞ւ կը տանին մեզ՝ չենք գիտեր»։

Դրուագները կը խօսին արմատական բնաջնջման, չարչարանքի, կրօնափոխութեան եւ անխնայ ջարդի մասին։ Այդ բոլորին անուն մը պէտք է տալ։

Պատմողը դժոխքէն անցած է, տեսած է, կը վկայէ։

Մարդը, որ կը վկայէ, ոչ չար է եւ ոչ ալ ահաբեկիչ։

Յունական ողբերգութեան թատրոն չի բեմադրեր։

Իւրաքանչիւր պատկեր ողբերգութեան ամբողջութիւնը լոյսի տակ կ՝առնէ, գրեթէ միամիտ պատումով։ Թէ կարելի՞ է նման խաւար լուսաւորել, եթէ փորձելիք Արամ Հայկազ կարդալ, կ՝եզրակացնէք...

«Այծպըտեր հասանք, կ՝ըսէ մէկը։

«Հայ դիւղ է 300 տուն բնակչութեամբ։

«Արտերնիս դող կ՝ելնէ։ Կասկած չկայ որ անոնք ալ ջարդուած ու տարագրուած են, եւ իրենց թուրք դրացիներն են որ տէր են դարձած անոնց տուներուն ու արտերուն»։

Որքան լաւ պիտի ըլլար որ ՄԱԿի կամ Խորհրդարաններու բեմէն Արամ Հայկազի էջերը կարդացուէին, փոխանակ թութակաբար կրկնելու այսինչ օրէնքի այնինչ պարբերութիւնը։

Ֆրանսացի մեծ դերասան Լիւքինի, մեծ սրահներու մէջ ընթերցման երեկոներ կը կազմակերպէ։ Դերասանուհի մը, Տոմինիք Պլան, Մարկրիթ Տիւրասի գիրքը, «Ցաւը», (La douleur), ուր կայ երկրորդ աշխարհամարտի չարութեան անչպար գրականացումը, որպէս մենաթատրոն խաղցաւ, եւ առանց լեզուն փոխելու չրջեցաւ եւրոպական բազմաթիւ քաղաքներ, թարգմանուած surtitrageով մարդիկ հետեւեցան։ Ցեղասպանական եւ անմարդկային ոճիրները ապրուեցան կնոջ մը հոգիին մէջ։ Երկու ժամ սրահը լռեց եւ թրթռաց։ Հազար հոգի։

Ինչպէս թութակաբար կը կրկնենք՝ «ճանչնալ եւ ճանչցնել ցեղասպանութիւնը»,

կամ՝ «քրէականացնել» անոր ուրացումը, յաճախ առանց ըսելու թէ ինչո՞ւ, Արամ Հայկազի էջերը, բեմէն ըսուած եւ լսուած, լաւագոյն փաստերը կրնան ըլլալ, եթէ, ի հարկէ, բեմադրիչ Փաթրիք Շերոյի եւ դերասանուհի Տոմինիք Պլանի տաղանդները եւ բծախնդրութիւնը գումարուին եւ ցուցադրուին, տարբեր քաղաքներու մէջ, այս անգամ մեր տաղանդներով։ Հայերէնով բեմադրել ... surütrageով։

Աւելին. Արամ Հայկազ կը նկարահանէ նաեւ հայրենահանումը, ամայացած գիւղերը եւ շէնները, ոսկեհատ եւ լքուած ցորենի դաշտերը։

«Հսկողութիւնը համեմատաբար թոյլ է եւ քանի մը տղաք դուրս կը սպրդին՝ ասպատակելու համար Հայերու լքուած տունները։ Ոմանք նոյնիսկ կը յաջողին հաց ու մածուն գտնել։ Ինչո՞վ, չգիտեմ։ Տղայ մը կը վերադառնայ ալիւրով ու աղով, ուրիշ մը՝ մեղրով լեցուն պտուկով, զոր գտած է հայու մը լքուած տան մառանէն»։

Լքուա՜ծ տունը հայուն...

Ինչո՞ւ լքուած, եւ ինչպէ՞ս մեկնած են լքելով մեղրի կարասը...

Եթէ նկարահանողի ոսպնեակը շարունակէ դառնալ աջ եւ ահեակ. անպատժելիութեան եւ գազանութեան ցեղասպանութիւնը, տեսարան՝ զոր այսօր անգամ երեւակայել դժուար է, հարիւր տարի ետք, կը պատկերուի.

«Կ՚իմանանք թէ գիւղի տարբեր կէտերուն վրայ եւ կալերուն մէջ, տարբեր քաղաքներէ բերուած գաղթականներ կան։ Զենք կրնար յարաբերիլ անոնց հետ»։

Այս տեղահանուածները իրենք զիրենք կը համարեն «գաղթական», քանի որ դեռ ոչ ոք ունի ամբողջական պատկերացումը կատարուող ոճիրին։

«Կէս գիշերէն առաջ, ոստիկանները ներս կու գան, կը փակեն դռները ու ճրագներով կը մտնեն մեր մէջ։ Կը գատեն ութ գեղանի աղջիկ...»

Օրէնք, մարդկային իրաւունք, չքացած են։

Տեսարանը հարկ է ներկայացնել փաստ փնտռողներուն։

«Աղաչանք, բողոք, կռիւ, պաղատանք, օգուտ չեն ըներ։

« - Հարս է, երկու գաւկի տէր է, կը պաղատի կին մը՝ իր աղջիկը փրկելու համար։

«Առեւանգիչը այնպիսի տգեղ պատասխան մը կու տայ, որ կիները կը բռնեն իրենց ականջները ու գլուխնին կը պահեն ափերնուն մէջ։

«Առտուն անոնցմէ հինգը ետ կը բերեն, յոգնած, ջարդուած, տառապած, արցունքէն կարմրած աչքերով ու ամօթէն ընկճուած ուսերով։

«Ու զարմանալի բան. այն մայրերը, որոնց աղջիկները ետ չէին բերուած, աւելի բախտաւոր կը համարուէին քան անոնք, որոնց զաւակները ետ եկան գիշերուան մը ակամայ բացակայութենէ վերջ։ Կարծես ա՛լ անոնք ամօթի, պղծութեան ու մշտնջենական պժգանքի դատապարտուած անօթներ էին, որոնց ոչ ոք կ՚ուզէր հպիլ, մանաւանդ՝ տէր ելլել, բացի իրենց մայրերէն։

« - Մէջքս չորնար՝ չծնէի քեզ, իմ անբախտ զաւակս, կը հեծեծէր մէկը, իր տանջ-

ուած աղջկան դլուխը իր գրկին մէջ պահած, մէջքս չորնար, չծնէի քեզ...

«Ու անոնք բոլորն ալ վշտահար էին, ամօթապարտ ու ընկճուած։

«Ու զանոնք մխիթարող չկար»։

Արամ Հայկազ կը նկարահանէ, գոյներու եւ բառերու հետ չի խաղար։ Իրաւական եզրեր չկան, հռետորութիւնը բացակայ է։ Իրաւին յուզումը բաւարար է։ Կայ պարզին վսեմութեամբ վկայութիւնը։

Ժողովուրդի մը պարզ զաւակներուն բնական դարձած տառապանքը կը շարունակուի։

«Առտու մը, բանջարանոցի մշակին քովի հայ աղջիկը՝ Ասիան գետափին խեղդուած գտանք։ Տասներեք տարու էր ու յղի։

«Մշակին կինը իր ամուսինը մեղադրեց, որ զինք խաբած էր այդ աղջկան հետ։ Մշակը մեղադրեց իր տղան, իսկ տղան՝ հայրը։ Ոչ ոք մեղադրուեցաւ սպանութեան յանցանքով։ Այդ չէր կարեւորը, եթէ միայն մշակին կինը համոզուած ըլլար, թէ իր ամուսինը հաւատարիմ էր իրեն, այս բոլոր վէճերն ու ամբաստանութիւնները տեղի չէին ունենար։

«Բացի Աստուծմէ, ոչ ոք գիտցաւ թէ Ասիան սպաննուեցա՞ւ թէ անձնասպան եղաւ։

«Խորէնին հետ Ալոճի ծառի մը տակ թաղեցինք զայն։

«Ու անոր մահուան լուրը պահեցինք Արեւէն, որովհետեւ մօտ օրէն ան ալ մայր պիտի ըլլար։

«Օսման իրապէս կը սիրէ իր կինը։ Պաղատեցաւ մեզի, որ բան մը չըսենք անոր։

«Խոստացանք լռել։ Արդէն ո՞վ սիրտ ունէր խօսելու»։

Անպատժելիութի՞ւն։ Անչափահասի դէմ սեռային նախայարձակո՞ւմ։ Ոճրագործի հետապնդո՞ւմ... Ասոնք մեծ բառեր են՝ մեծ ժողովներու համար։ Խօսողին լուսապսակ կ՚ապահովեն։ Բայց ո՞վ կը լսէ գոհերու ձայնը, ինչ փոյթ որ դար անցած ըլլայ։

Այդ ժողովներու մասին չի խօսիր Արամ Հայկազ։ Այդ ժողովներուն ոչ ոք զինք կը հրաւիրէ։ Հոն ճառերը կը շպարեն բիրտ իրականութիւնները։

Ինք կ՚արձանագրէ խտացեալ յուզումով ... առանց սեւի ու կարմիրի։

Բայց ազգի յիշողութիւն հանդիսացող գրականութիւնը, ընդհանրապէս ստեղծագործական զանազան բնոյթի արտայայտութիւնները, կը վկայեն կեանքի մասին, վերականգնումի։ Այս դժոխքի բովէն անցած Արամ Հայկազ կ՚ապրի՝ որպէսզի շարունակութիւն ըլլայ, որպէսզի միասին ըլլանք։

Այսօր էական է հարցումը. Միասին ե՞նք։

Արամ Հայկազի էջերը մեր հաւաքական յիշողութիւնն են։

Երբ հայերէն գիրքը այլեւս տեղ չունենայ մեր գրասեղանին վրայ կամ բարձին

քով, ո՞ր հաւաքական յիշողութիւնը պիտի պահենք։ Ի՞նչ պիտի պահենք։

Արամ Հայկազ պահեց եւ կտակեց։ Եդուարդ Պօյաճեան կ՚ըսէ.

«Արդ, նոր ժամանակներու այդ սոսկավիթխար խառնարանին մէջ, մարդկային բոլոր տեսակի մորթերով ապրող Հրասրնի ծովախորշին անեզրակա՛ն Բաբելոնին մէջ, Էվրրթրն Սթրիթի համեստ հայ նորավիպագիրը, քառասուն տարիէ աւելի ժամանակաշրջանէ մը ասդին, ոչի՛նչ գիջեցաւ իր հայութենէն։ Մնաց, Արամ Հայկազ, սաստկօրէն հայ՝ Պոսթոնի Համաստեղին պէս, Փարիզի Շուշանեանին, Նարդունիին ու Պէշիկթաշլեանին պէս, Աարաֆեանին, Հրաչ Զարդարեանին ու Որբունիին պէս։ Դեռ ուրիշ այնքան լռածներու պէս։ Բոլորն ալ, 1915ի պատանիներ՝ եղան սաստիկ հայ, կրակի պէս կիզիչ։ Ու պայծառ ու մակընթաց»։

Բայց «կրակի պէս կիզիչ» տղաքը հարազատ էին, չեղան օտարադիր, չծափահարեցին օտարագրութիւնը, վաճառքի չհանեցին հարազատութիւնը։ Կը յիշուի՞ն այսօր։

Երեւոյթը մեր ուշադրութեան առանցքին չէ կարծէք։ Ինչո՞ւ կարծէք։ Իրողապէս։

Ի՞նչ կրնանք ըսել՝ ժամանակակիցներս։ Ի հարկէ, խօսքը չի վերաբերիր շպարի։

Երբեմն լաւ կ՚ընենք եթէ հայելիին մէջ մենք մեզ դիտենք։ Ուրիշը կրնանք խաբել, կրնա՞նք մենք մեզ խաբել։

Արամ Հայկազ ոչ ինքզինք կը խաբէ ոչ ալ մեզ։ Կը պատշաճի, քալող կեանքին հետ կ՚երջանկանայ, բայց միշտ ինքզինք կը լրացնէ իր յիշատակներով, որոնք անհատականի սահմանը կ՚անցնին եւ կը նուաճեն համահայկականը, համամարդկայինը։

1931 թուականը կրող «Սիրտս պանդոկ մըն է» պատումը մեզի կը բերէ մարդը, հայը, որ կը քալէ, չի կքիր, բնութեամբ եւ բանաստեղծութեամբ կը գինովնայ։

«Խորոված՝ քմպարար ու ախորժելի բուրում մը, միջանցքէն անցնելով, աշխատութեան սենեակս կու դար։

«Դուրսը պայծառ ու ջերմ արեւ էր ու լայնաբաց փեղկերով պատուհանիս մէջէն դեղձանիկս լիահագագ կ՚երգէր։ Տղաս, բազմոցին տակ, քիթն ու բերնին պառկած, խաւաքարտէ տուն մը կը շինէր։ Ես վար դրի գրիչը, գորովով ու երջանկութեամբ նայելու համար անոր պզտիկ հասակին, որ օրրատօրէ կ՚աճէր ու կ՚երկարէր, ինչպէս կ՚աճին ապրիլեան անձրեւներէն գինով ծաղիկները դաշտին։

.....

«Կէսօրէ վերջ, երբ փոքրիկները քնացան ու կինս շարժապատկերի երթալու համար «մնաս բարի» ըսաւ ինծի, տուփը բացի։

«Հիմա առջեւս է ան։ Ան ալ կը բուրէ։ Այսօր ամէն բան բուրումնաւէտ ըլլալու համամտութիւն մը ունի կարծես։ Դարնան օդը, յասմիկները պարտէզին, խորոված՝ ծը, տո՛ւփը... Բայց այս վերջինը ամէնէն անուշը եւ ամէնէն հաճելին կը բուրէ։

«Ինչե՛ր չկան հոն, ինչե՛ր... նամակներ, ժապաւէններով կապուած ու բուրումնաւէտ տոմսակներ, մէջը սիրտ ու համբոյր գրուած թուղթեր, արցունքի հետքերով եւ յիշատակներով բեռնաւոր ուրիշ նամակներ, հեռու եւ օտար երկիրներու դրոշմաթուղթերով փակուած ծրարներ, ծաղիկներու բրածոներ, մազերու փնջիկներ՝ վարդագոյն ու կապոյտ ժապաւէններով խեղդուած, կոճակ մը, մետաքս գուլպայ մը կնոջ։ Բայց ես անհամբեր եմ ու ամէն բան իրար կ՚անցնեմ։ Կեցէ՛ք, պարպեմ տուփը, ու քովիկը նստած մէկիկ մէկիկ աչքէ անցնեմ անոր պարունակութիւնը։ Եթէ անպէտ կամ յիշատակի աղուորութիւնը կորուսած բաներ կան մէջը, կը նետեմ, իսկ մնացեալը, մէկիկ մէկիկ ու անգտանելի գանձերու պէս, նորէն իրենց տեղերը կը դնեմ»։

* * *

«Ա՛ա չորցած վարդը, զոր խնամքով ու հազար զգուշութիւնով կը բռնեմ մատներուս մէջ, գունատած է։ Թերթերը, չնորհիւ կիսաբաց կոկոն մը ըլլալուն, դեռ իրենց մէջ կը պահեն նախկին բոյրէն բան մը, որ գոհունակութիւն կը պատճառէ ինծի։ Աչնան վարդ մըն է ան. ա՛ս՝ վերջին վարդն էր ճմեռէն առաջ»։

* * *

«Ջուրի մէջ մարուած կրակի կտորի մը պէս սեւ մազի այս փնջիկը Ֆլորինն է։ Ան ինծի տուաւ, երբ ամրան իրիկուն մը, նոր քաղուած ցորենի արտի մը մէջ, երկուքս ալ փախստական, բայց քով քովի սեղմուած, աղուոր ու անուշ խօսքեր ըսինք իրարու։ ...։ Ամբողջ գարուն մը գաղտնօրէն սիրեցինք զիրար, մինչեւ որ ուրիշներ ու մեզմէ հզօրներ բաժնեցին մեզ իրարմէ... Գիշեր մը աստղերուն արթննալն ու գիւղի տուներուն աչք բանալը երկարօրէն դիտելէ վերջ, երբ անջատման պահը կը մօտենար, իր մազերէն այս փնջիկը ինծի տուաւ...»

* * *

«Ա՛ս մետաքս գուլպա՞ն... ճիշդ ձեր գուշակածին պէս է...»

* * *

«Յաջորդը ութածալ թուղթ մըն է, յօդերուն վրայ քիչ մը մաշած ու քիչ մըն ալ դեղնած։ Ամէն գոյնով, ամէն մեծութեամբ եւ ամէն լեզուով կնիքներ եւ ստորագրութիւններ իրար կը հալածեն կողին վրայ։ Կան նաեւ դրոշմաթուղթեր ու տարւոյ եւ ամսու թուականներ։

«Կը բանամ։

«Խոշոր ու չքեղ գիրեր, հայերէն գրեր, սրտի մօտ գրեր»։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Անցագիր թիւ 2173

Յանուն Հայաստանի Հանրապետութեան, մենք, Կ. Պոլսոյ դիւանագիտական ներկայացուցիչ, խնդրում ենք բարեկամ եւ դաշնակից պետութիւնների քաղաքացիական եւ զինուորական իշխանութիւններից ազատ անցք տալ պ... եւն. եւն.։

«Կասկածելի խոնաւութիւն մը կը քալէ աչքերուս մէջ։ Խնամքով կը ծալեմ թուղթը ու մասունքի մը պէս իր տեղը կը դնեմ»։

Այդ թուղթերը ես տեսած եմ ՀՅԳ թանգարանին մէջ, գրուած մեսրոպեան հարազատ ուղղագրութեամբ եւ այդ թուղթերը կը տրուէին հայերու, առանց գործածելու ներկայիս ընդհանրացած «օտարերկրացի»՝ բարբարոս նաեւ հայերու համար գործածուած՝ բառը...

Էջեր՝ ուր կան կեանքը, սէրը, արմատներու հանդէպ հաւատարմութիւնը։ Հայերէն գիրերը՝ «սրտի մօտ» գիրեր են, հայրենահանուած Շապին Գարահիսարցի 31 *տարեկան երիտասարդին համար։*

Ընթերցում՝ կամրջուելու համար Արամի Հայկազի հետ եւ իրեն հետ յաւերժացած անցեալի մը հետ, որպէսզի ինքնութիւն պահենք։

Արամ Հայկազի պատումները մանր թատրոններ են, պարզ մարդոց կեանքի դրուագներ, որոնք պատմութեան գիրքերուն մէջ տեղ պիտի չունենան, ոչ ալ ոստիկանական արխիւներու մէջ։

« - Արա՛մ, ե՛լ, տունը գող կայ,- փսփսուքով կէս գիշերին արթնցուց զիս կինս։

« - Ի՞նչ,- վեր ինկայ ես,- տունը գո՛ղ կայ... Հապա չունը չհալե՞ց...

« Սիրտս արագ կը բաբախէր ու ծունկերս քիչ մը կը կթոտէին։

« - Գողերը կիները չեն սպաներ, դո՛ւն գնա նայելու -, պիտի ըսէի, բայց ամչցայ։ Անգամ մը, երկուք բարձրաձայն հազացի՝ ազդարարելու համար գողին, որ արթնցած եմ եւ կու գամ, փախիր։ Յետոյ երկար ատեն, մուճակներս փնտռեցի։ Նրբանցքի մէջ լոյսի կոճակը դարձուցի՝ ու «Հայր մեր որ յերկինս ես» ըսելով յառաջացայ դէպի խոհանոց։

« - Յիսուս Քրիստոս, դուն եղիր օգնական,- աղօթեցի ես, ու ափս, գլուխը կտրուած հաւու մը պէս թրվռացող սրտիս վրայ դրած, աչքս մօտեցուցի դրան բացուածքին։

« Սառնարանին առջեւ, կաթին չիչը քովն առած, գիշերանոցով նստած էր տղաս, ու իր քովիկը, Հանցը, քիթը կոխած մինչեւ բերանը կաթով լեցուած իր կապոյտ պնակին մէջ, մեծաղմուկ կը լափէր։ Տղաս, իր գիրուկ սպիտակ ձեռքը թուլօրէն դրած էր անոր մէջքին, ու վրան հակած, գորովալի խօսքեր կը փսփսար անոր ականջին։

« - Շատ անօթի էիր, հա՞, վախ եմ ըսեր, փափան քեզի պատժեց, չար փափան,

բայց դուն ալ գողութիւն ընելու չէիր... Կերա՞ր, ուրիշ տուգես· սպասէ, անդին գնա՛, մի լգեր քիթս բերանս, տեսա՞ր, թափեցիր կաթը, սո՛ւս, ձայն մի հաներ, հիմա կ՚արթննայ փափաս...

«Ուսիս վրայէն մէկը կը չնչէր· գլուխս ետիս դարձնելով տեսայ, որ մաման էր, ուշանալուս՝ եկեր էր զիս փնտռելու։

«Բան մը չրսինք իրարու, ձեռքէ ձեռք բռնեցինք ու մութին մէջ կողք կողքի քալելով՝ վերադարձանք մեր անկողիններու ջերմութեան։»

Թափանցիկ, պարզ, գեղանկար։

Բայց բացակայ չէ սրամիտ կճոցը· չունը կը պատժէ տէրը կամ գողերը կին չեն սպաներ..., չրսելու համար որ կը վախնայ... Անհուն գորով կայ տողերուն մէջ, միջեւ, զարմացնող գորով, մէկու գրչին տակ, որ անօգնական թափառած էր Քիւրտիստանի լեռներուն մէջ։

Աղուորութիւն պատմելու համար, Արամ Հայկազ չի դիմեր հռետորութեան եւ ոչ ալ կը կուտակէ ածականները, եւ այդպէս կը յաջողի թելադրականութիւնը, կը մտնենք իր մտերմութեան մէջ։

Արամ Հայկազ կրօնական զգացումները կը տեսնէ, ինչպէս ըսինք, պարզ ու պարզունակ հոգիով, նայիֆ։ Քանի մը տող, եւ խորհուրդը կը հաղորդուի.

«Զիւնը դադրեր էր ու երկինքը պարզուեր։ Բոլոր աստղերը իրենց տեղերը ներկայ էին։ Միայն քիչ մը աւելի փայլուն ու քիչ մը աւելի մօտ ըլլալ կը թուէին։ Կարծես վար իջած՝ կը թարթէին, ճիգ կ՚ընէին տեսնելու այն մոլորակը, ուր, դարեր առաջ, Աստուածորդի մը ծնած էր...»

Եւ կարծէք իր կարճ ժամանակով ուսուցիչ Օշականի խրատը ականջին օղ ըրած է։ Յակոբ Օշականի խօսքը կը յիշէ· «... ես ձեզի ըսած չե՞մ, որ պարզ գրէք, առանց սիւսի· Կը հասկնա՞ք։ Գրականութիւն ըրած ըլլալու համար մի՛ գրէք, աշխատեցէ՛ք պարզ ու բնական ըլլալ· մի տարուիք չիք բառերու հրապոյրէն...»։

Արամ Հայկազի գրականութիւնը Օշականի գծած սահմանին մէջ մնացած է։

Գառնութիւններով ինքզինք չէ թունաւորած Արամ Հայկազ։ «Երջանկութիւն» հատորին մէջ, իւրաքանչիւր էջ, իւրաքանչիւր տող, երջանկութիւնը գտած ըլլալու վկայութիւն է, գաւակները, թոռները, չունը, կատուն, բաբախող կեանքն են եւ ինք այդ բաբախումին մէջ կը գտնէ իր ուրախութիւնը։

«Աչնան մէջ գարուն» նորավէպը երջանկանալու տրամադրութեան բեմն է, գեղեցիկով պարուրուած։ Գեղեցիկը ընկալելու համար սրամտութենէն չի հրաժարիր։

«Գեղեցիկ բաները ես շատ կը սիրեմ։ Բարին Աստուած ալ՝ զիս, որ իմ վայելքիս համար, գեղեցկութիւն շատ է ստեղծած, ու մատչելի ձեւով մը դրած չորս կողմս։ Աւելի՛ն· սիրտս ալ մեծ է չինած, որ անոր մէջ, բոլոր այդ գեղեցիկ բաներուն համար՝ տեղ գտնուի։ Ի՞նչ պիտի ընէի, եթէ սիրտս, բռունցքիս չափ մեծ ըլլալու տեղ,

ամերուկի կուտի չափ ըլլար»...

Այսպէս սկսող նորավէպը կ՝աւարտի արեւու պէս ջերմացնող պատկերով մը, դրացի գեղանի Փըթրիչիայի հետ։

« - Շնորհակալութիւն,- ու երկարեց ձեռքը։

«Աստուա՛ծ իմ... Կարծես փխրուն դեղձանի՛կ մը բռնած էի ափիս մէջ։ Ծռեցայ ու համբուրեցի այդ փոքրիկ ձեռքը, յետոյ երեխաներուն թուշերը։

«- Խնդրանք մը ունիմ,- ըսի։

«- Ի՞նչ է։

«- Անդամ մըն ալ նայիմ աչքերուդ մէջ ու ճշդեմ անոնց գոյնը... Ինծի կը թուի, թէ անոնք միշտ գոյն կը փոխեն։

«- Այո՛, կը փոխեն։

«- Ի՞նչ կ՝ըսէ... Ես ալ կը կարծէի, թէ տեսողական պատրանք է...

«- Պատրանք չէ... Տրամադրութեանս համեմատ կը փոխուի անոնց գոյնը։

«-Ե՞րբ ջինջ կապոյտ է։

«- Երբ լիովին երջանիկ եմ։

«- Ուրեմն կը մաղթեմ, որ աչքերդ միշտ կապոյտ ըլլան։

«- Շնորհակալ եմ։

«- Կը բաւէ՛, շատ եղար շնորհակալ...

«Թեւը երկարելով՝ քաշեց գլուխս իրեն ու համբուրեց թուշս։

«- Հիմա շնորհակալ ըլլալու հերթը ինծի եկաւ,- ըսի։

«- Ի՞նչ բանի համար։

«Մատովս ցոյց տուի թուշիս վրայ իր համբուրած տեղը։

«- Օ՜, միսթըր Հէյկըզ...

«Դուռը բացաւ ու մտաւ մօրը տունէն ներս»։

Նոյնիսկ երբ աշուն է, ազնիւներու հոգիին մէջ միշտ անկիւն մը կայ գեղեցիկի եւ սիրոյ համար։

Եթէ այդպէս չըլլար Քիւրտիստանի Լեռներուն մէջ աքսոր ապրած մարդը ինչ-պէ՞ս պիտի չխեղդուէր...

Մարդը միշտ տրամադիր էր ժպիտ տալու եւ առնելու։ 1972ին Պէյրութ հրաւիրուած էր, եւ երբ գինք կը հրաւիրէին խօսելու, բեմի վրայ, աշակերտներու կամ բաժակի մը շուրջ, որպէս ներածական կ՝ըսէր. «Երբ ես ոտքի կ՝ելլեմ, մտածումներս կը նստին»։

Հիմա որ հանգչած է, իր խօսքերը ոտքի են, բոլոր անոնց համար որոնք գիրք կը կարդան, իր գիրքերը կը պահեն իրենց տուներուն մէջ, եւ չեն գոհանար յուշ-երեկոյով կամ յիսնամեակի, հարիւրամեակի կամ այլ ամեակներու ոգեկոչական տպաւորութիւններով։

Արամ Հայկազ գրող էր։
Գրողը իր գիրքով է գրող։
Գրողը յարգելի եւ սիրելի է երբ իր գիրքը կը կարդանք։
Յարգանքի երեկոյէ մը ետք նայինք մեր գրադարանի գիրքերուն։
Մանաւանդ որ Արամ Ա. հայրապետը այս տարին յայտարարած է Հայ Գիրքի տարի։ Լսա՞ծ ենք ... որպէսզի ոտքի մնանք։

Հոն, մեր գրադարանի գիրքերուն մէջ, կը գտնե՞նք Արամ Հայկազը, որպէսզի իր ստեղծագործական աշխարհը չպառկի, ոտքի մնայ։

Կամ այսօր դէթ միութիւններու եւ կազմակերպութիւններու մէջ գործող կամ անոնց անդամակցող հայերու ո՞ր տոկոսը տասը էջ կարդացած է Արամ Հայկազի գործերէն... Ըստ այնմ կրնանք ճառ խօսիլ։

Եւ ըստ այնմ անսեթեւեթ կերպով կրնանք ըսել թէ իրեն հետ ոտքի՞ կը մնանք։

Նաեւ Հայ Գրականութիւնը ոտքի կը մնայ, պատուանդան հաւաքական յիշողութեան եւ հարազատ ինքնութեան։

Որպէսզի հետեւելով անցեալ դարու մեր մեծ գրողներէն Վիգէն Խեչումեանի,- դժբախտաբար շատ քիչ ծանօթ անուն, քանի որ մանկապարտէզի հանդէսին չ՚արտասանուիր -, շարունակութիւն ըլլանք եւ ոչ Իրքուցք, Վլատիվոսթոք, Նոր Զելանտա, Քալիֆոռնիա, Շանկհայ կամ Քոթ տ՚Ազիւր, հայութեան չառընչուող սկիզբ նորի ... որուն անունը, անկեղծութեան պահու մը, մեզմէ իւրաքանչիւրը ինք պէտք է տայ։

Օշականի թելադրած առանց «սիւս»ի գրականութիւնը մշակեց Արամ Հայկազ, որուն մէջ մենք մեզ կրնանք դիտել, եթէ հայու իրաւ կամք պահած ենք տեղ մը, մեր չապրած տեղահանութիւններու ճամբաներուն վրայ չենք կորսնցուցած։

Արամ Հայկազի գրականութիւնը՝ վերապրումի հայելի։

Իսկ գրականութիւնը կ՚ընկալուի ոչ թէ դասախօսութեամբ, այլ գրողի գիրքի ընթերցումով։

Փետրուար, 2012

ՍԱԳՕ ԱՐԵԱՆ

ԱԲՐԱՀԱՄ ԱԼԻՔԵԱՆ. ԱՔՍՈՐԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

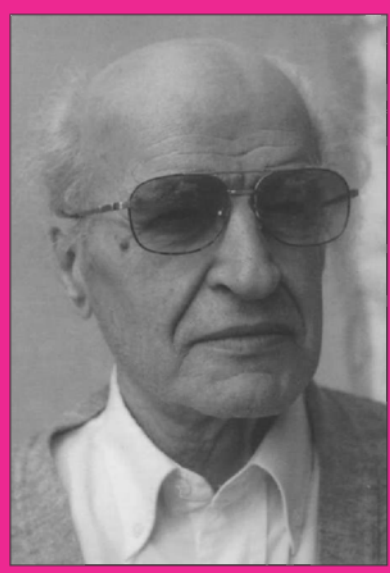

Աբրահամ Ալիքեանը, առաջիններից ու եզակիներից մէկը մեզանում, առաջին իսկ հնարաւորութեամբ յայտնում է իր ցաւն ու դառնութիւնը, գրելով «Կարմիր ագիտացիայի եւ սպիտակ ակացիայի մասին» դառնութեամբ լի յօդուածը, պահանջելով ասել ճշմարտութիւնը եւ հաշիւ պահանջելով Անդրանիկ Թէրզեանի, Հրանտ Տէլէճեանի եւ շատ-շատերի համար: Բայց ճահիճը լռում է, եւ բորբոսը, սովետական կեանքի դափնեկիր ու պսակաւոր բորբոսը շարունակում է ծաղկել:

ԵՈՒՐԻ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

Աբրահամ Ալիքեան - «Հանդիպակաց Ափեր»

Ձեռքերու մէջ սեղմուած գիրք է, աղօթագիրք է: Աքսորի վկայարան: «Բռնէ-բռնէ»ի տարիներուն դիրքն է: Կարմիր տարիներու կարօտը եւ բոցավառ աղմուկը կայ այդ գրքի եզերքներուն: Կարմիրը ես ու դուն կը ծաղրենք, կարմիրէն ես ու դուն կը զզուինք, որովհետեւ կը մտածենք, որ հոն արգելքներ կային. հոն կրնայիր կորսնցնել անունդ, դառնալ փոչի, դառնալ չոգի ու հեռանալ հրապարակէն:

Բայց առնուազն կար հրապարակ:

Բայց առնուազն կային մարդիկ, որ կը կարդային, կար զանգուած, հանրային կարծիք ու նման բաներ:

Աբրահամ Ալիքեանը քանի տարի իր գրածները պիտի պահէր հողին տակ:

Քանի տարիներ պիտի խուսափէր, որ անունը մնար մութին, չլսուէր այդ անունը ու ինք որպէս վիրաւոր բանաստեղծ, հեռու իր ազգակիցներէն կամ անոնցմէ, որ նոյն լեզուով կը խօսէին: Ռուսերը կը պահէին զինք: Ռուսերը փայփայեցին զինք: Հասկցան զինք: Առնուազն փորձեցին հասկնալ:

Հիմա ի՞նչ ժամանակ է: Մեր ժամանակը Աբրահամ Ալիքեանի ժամանակին մէ՞ջ է

արդեօք։ Մենք մեր գրական լռութիւնները արդեօք իր ժամանակի սլաքներուն յարիր կը պահե՞նք։

Կ՚առընչե՞նք արդեօք մեր մեծ սպասումները իր աքսորին, իր վիրաւոր կեանքին ու զօրեղ բանաստեղծութեան վէրքին հետ։

Ինք բացակայ է քիչ մը։ Մենք չենք հանդիպիր իր անունին։

Թերեւս ան սա պահուն իր լռութեան մէջ կը գրէ նոր գործեր ու ադամամութին - իր սիրած բառն է ասիկա - կը ստորագրէ նոր տաղեր ու նոր երգեր։ Թերեւս լռած է, կամ հին վէրքերուն ճերմակ բարակ շղարշը կը քաշէ, որ յանկարծ չպատահի, որ բացուի կարմիր վէրքը, ու հոնկէ արիւնաթարախ հոսի կրկին...

Իր գիրքը միշտ ալ իմ ընկերս է, կողքն արդէն դարձած է վիրաւոր՝ միշտ տանիլ-բերելէն։ Հերոնիմոս Պոսխի նկարին կողքով այս գիրքը մեր ժամանակներու ամէնէն կարեւոր գիրքերէն մէկն է, որմով կ՚աւարտի մեր բանաստեղծութեան փայլուն մէկ շրջանը, անով Ալիքեան կը բանայ նոր առագաստներ։ Անով խարիսխ կը նետէ, աքսորով յատկանշուող բանաստեղծութեան մէջ։ Ան իր խօսքով կը դառնայ միակը, որ պիտի երգէ աքսորը ու պատմէ այն կեանքը, որ հարիւր եւ աւելի բանաստեղծներու աքսորական ժամանակներուն մասին է։

«Ծղրիթը» կը կոչուի գիրքը։ Ծղրիթին թեւերը կտրուած են, ոտքերը կը ցաւին, ներբանները արեան մէջ կորած են, բայց չի կորսցներ իր հաւատքը եւ գալիքի յոյսը։

Այսօր Ալիքեան կ՚ապրի իր մինակութեան ամէնէն խոր պահերը՝ լռութեամբ, բացակայութեամբ եւ անտեսումով։ Սակայն այս բոլորը չեն կրնար խանգարել աշխաբհին ըսելու, որ ան մեր բանաստեղծութեան ամէնէն վաւերական դէմքերէն մէկն է։ Զըսելու համար ամէնէն վառը, ամէնէն աքսորականը, ամէնէն բանաստեղծը։

«Ծղրիթը» հատորը կը բաղկանայ երկու բաժիններէ։ Առաջին բաժինը կը կոչուի «Ծղրիթը», զոր տպագրուելէ առաջ, Ալիքեան երկար տարիներ զայն պատսպարած ու պահած էր Մոսկուայի ցուրտ սեւահողերուն տակ, երկրորդ բաժինը կը կոչուի՝ «Թուղթ չափաբերական»։ Պոեմը նուիրուած է երանաշատ լուսակիրի մը՝ Վահէ Օշականին։

Ալիքեան այսպէս կը բանայ իր պոեմը՝

«Սիրելի Վահէ՛, այսօր երազիս տեսայ ցայգային Սան Ֆրանսիսքոն
Եւ դեռ հեռաւոր քու աքսորանքըդ իմ աքսորիս քով,
Ինչպէս աշխարհի ծայրին, պրկուած քաղցով վագրերու,
Եղջիւր եղջիւրի հիւսած սրսփուն զոյգ մը եղջերու։

Բարեկա՛մ, մենք չէ՞ որ ընտրեցինք այս աքսորն ի վերջոյ,
Սակայն ջանացինք, որ ան ըլլայ միշտ երկինքին նման աստուածահաճոյ։
Քուկըդ եղաւ լերկ կղզեակի մը պէս, ուր կ'ապրէր բարի ոգի մը գոնէ,
Սինչ իմինիս մէջ վխտացին միայն պէս-պէս Գորգոններ,
Որոնց նայուածքէն կ'եռային քարեր, թանձր քափ կապած,
Եւ դժոխքին մէջ անթրոց-ակիշով կը զնգացնէին կաթսայ ու տապակ»։

Ես աքսորն այսքան սեղմ, այսքան սրտաճմլիկ ու այսքան ուժեղ տողերով չէի պատկերացուցած։ Այն, ինչ որ կրցած է Ալիքեան ընել, ուրիշ ոչ ոք կարողացած է տալ։ Ու կարեւոր է, որ այսօր խօսուի այդ մասին, որպէսզի ներգաղթի էջին վրայ լոյս սփռելով, սորվինք անոր դասերէն։ Այսինքն ճշմարտապէս գնահատենք, ներգաղթին պատճառած ահն ու վիշտը, նաեւ մատնացոյց ընենք անոր ծանր հետեւանքները՝ մեր մտաւորականութեան ուսերուն....

Ալիքեանի աքսորը, իր անցած ուղին, իր անցեալն ու փախուստը Երեւանէն, հին երազները, մանկութիւնն ու Պէյրութը եւ մանաւանդ կարմիրներուն արգահատելի արարքները, միտուած պատժելու նոյնիսկ ոչնչացնելու զինք, աբեւելահայ-աբեւմըտահայ անիմաստ կռիւն ու առկայ տարբաժանումները, նոյնիսկ կարմիրներուն պղծումը խաչին ու հաւատի ...

Մէկ խօսքով խորհրդային կարմիր չրջանի ամբողջ պատկերը, ամբողջ աքսորը եւ ամբողջ ոդիսականը, զորս դրուած են այսօր տարիներու բեռան տակ կքած Աբրահամ Ալիքեանի վիրաւոր ուսերուն։

Մեր մօտ Ալիքեան աքսորի գրականութեան լաւագոյն ներկայացուցիչն է։ Ապրած է ներգաղթը. կտոր մը հող, կտոր մը հայրենիք փնտռելու կրակով է որ ան ճամբայ ելած է դէպի երկիր..

Բայց ինչ փոյթ, երբ այդ կարմիր երկիրը չէ կրցած պահել նոյնիսկ մէկ բանաստեղծ...

Այդ երկիրը, նոյնիսկ չէ կրցած պահել փոքր երազ մը արեւմտահայ ծիներէն, փոքր յուշ մը գաղթականի աչքերէն ....

Ալիքեան գիտէ, որ աքսորը պարտադրեալ է։ Պոեմի սկիզբին համեմատութեան եզրեր կը փորձէ որոնել իր ու Վահէ Օշականի աքսորներուն միջեւ։ Աքսորը իրեն համար այլեւս լալու տեղիք չէ, չի կրնար ըլլալ։ Աքսորը ապրելու նոր եղանակ մըն է, ըլլալու, գոյանալու, եղած գոյութիւնը հաստատելու ձեւ մըն է։ Աքսորի մէջ է Ալիքեան, յաւիտենական աքսորի մէջ, մենք ալ մասնակից ենք այդ աքսորին, հայրենիքը այսօր ալ մեզի համար չօշափելի իրականութիւն ըլլալու երակը չունի։ Կամ ունի թերեւս եւ մենք չենք ուզեր տեսնել ատիկա։ Ի՞նչ էր հայրենիք-Հայաստանը՝ Աբրահամ Ալիքեանի սերունդին համար, Հայաստանը, որ պիտի դառնար փրկութեան օղակ, կը դառնար կարմիր երիզով անէծքի գօտի, այդ գօտին էր, որ կը սեղմէր իր իրանը, կը սեղմէր իր կոկորդը, կ՚ուզէր լուեցնել զինք։ Ալիքեան կուսակցական պատկանելիութիւն չէ ունեցած, ուզած է Հայաստան վերադառնալ, որովհետեւ հաւատացած է հողին։ Եւ՝ ի՞նչ ընէր։ Մնա՞ր արդեօք Սփիւռքի անդէմ պարտէզներուն մէջ։ Արդեո՞ք մնար։ Ի՞նչ պիտի ըլլար իր կացութիւնը, մէկը, որ սիրեց բառը սկիզբէն, չատ հինէն, մէկը որ ապրեցաւ բառին սնունդով, բառին զօրութեամբ։ Պիտի տառապէր, պիտի քամուէր սպիտակ էջին վրայ, պիտի հալէր խարոյկին վրայ տարուբերուող երէին պէս...

Ու այս արարքին, վերադարձին դիմաց ան պիտի խմէր ճակատագրի կարմիր բաժակէն։ Ու ինչ փոյթ այս բոլորը, որովհետեւ ան հաւատացած էր իր ճակատագրին ու ճակատագիրը իրեն համար չէր կրնար խուսափելու պատուհան դառնալ...

Աբրահամ Ալիքեան ոչ թէ բանաստեղծութիւնը ընտրած էր բանաստեղծութիւնը երգելու համար, այլ ընտրած էր աքսորը։

Սկիզբը՝ աքսոր իր ծննդավայրէն, յետոյ աքսորը իր մանկութենէն, աքսորը որպէս հայրենիք դաւանուած եւ հայրենիք սահմանագծուած հողակտորէն, յետոյ աքսորը հիւսիսի իր «պատսպարանէն»-Մոսկուայէն, յետոյ աքսորը առժամեայ բնակարանէն, դէպի Ֆարայա, Պիքֆայա եւ այլուր…

Աքսորներու ընտրանի եւ ընտրեալ աքսորական։

Եւ այս ամէն հանգրուանի Ալիքեան կը սիրէր ընտրել խորագիր մը, աքսորի մութնոլորտին կերոն մը բոցավառելու համար … ամէն աքսորակայանի համար գիրք մը կը տպագրէր՝ ցոյց տալու համար իր խաչելութեան դժուարին արահետները։

Եւ այսօր, երբ իր մենութեանը մէջ, իր լռութեանը մէջ փակուած բանաստեղծը կ՚ապրի արեւային իր ժամանակը, կ՚ապրի մեծ կորուստներու, մեծ լքումներու եւ մեծ լռութիւններու իր ամբողջական ժամանակը։ Անոր սիրտը վիրաւոր է եւ աքսորեալ, անոր բառը արցունքի կթարանն է։ Եղած ու անցած բոլոր ճշմարիտ ձայներուն մօտ, անոր բողոքը յաւիտենական աղօթքի մրմունջին պէս է։ Չի բողոքեր եւ չի տարաձայներ։ Չի կռուիր իր ճակատագրին դէմ։ Հաշտ՝ ինչպէս ձնծաղիկը, ընդունակ՝ ինչպէս տէրվիշը, եւ համակերպող՝ ինչպէս հզօր մայրին։

Փոթորիկներէն չինկաւ Աբրահամ Ալիքեան, որովհետեւ գիտցաւ, որ ինք ամէնէն առաջ ու վերջ, աքսորի բանաստեղծն է։

Մնաց այդ պատնէշին վրայ, աղօթեց Վարուժանով եւ Ատոմ Եարճանեանով, անոր աչքերը թրջուեցան երբ խօսեցաւ երկրի գրականութեան մասին։ Բայց չլացաւ։

Այսքան խօսելէ ետք աքսորին մասին, նկատելի է նաեւ, որ Ալիքեանի համար ապրուած այդ աքսորն ու ինքնաքսորը տանելի են դարձած, որովհետեւ օր մը իսկ ան ինքզինք լեզուէն դուրս չէ արտօնած տեսնել, այսպէս կը գրէ գրականագէտ Եուրի Խաչատրեանը իր մասին, Երեւան հրատարակուած՝ «Աբրահամ Ալիքեան՝ Հանդիպակաց Ափեր» շահեկան հատորին մէջ. «Աբրահամ Ալիքեան տասնեակ տարիներ ապրել է Հայաստանից դուրս, Հայաստանից հեռու, բայց ապրել է հայոց մեծասքանչ լեզուի մէջ, ասել թէ եղել է մշտապէս իր տանը, մշտապէս ապրել գրականութեան մէջ եւ գրականութեամբ»։

Ուրեմն լեզուն է իր տունը, իր մնայուն ամրոցն ու հայրենիքը։

Ան մինչեւ ծայր, մինչեւ վերջն աշխարհի՝ Աքսորի բանաստեղծ է։

Պէյրութ

Յ. Պ.

ՉԵԶԱՐԷ ՓԱՎԷԶԷ «ԱՊՐԵԼՈՒ ԱՐՀԵՍՏԸ» ԳԻՐՔԻՆ ՄԷՋ ԿԸ ԽՕՍԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՉԵԶԱՐԷ ՓԱՎԷԶԷ
(1908 - 1950)

Եւ մանաւանդ յիշել որ բանաստեղծել սիրաբանելու պէս է. երբեք պիտի չգիտնանք որ հաճոյքը բաժնուած է:

Ինչպէս մեծ սիրահարները, մեծ բանաստեղծները հազուագիւտ են: Տկարութիւնները, փոթորկումները եւ երազները չեն բաւեր: Հարկ է որ եղածի լաւագոյնը ըլլայ, կարծր ամորձիքներ: Ինչ որ սովորաբար կը կոչենք ողիմպիական նայուածք:

Չ. Փ.

Ֆրանսական «Կալիմար» հրատարակչատունը, 1958ին, իտալերէնէ թարգմանելով լոյս ընծայած էր Չեզարէ Փավէզէի «Ապրելու արհեստը» գիրքը, որ կրկին հրատարակուած է 2008ին: Գիրքը գրուած է օրագիրի ձեւով, ճշդելով՝ 1935-1950: Հեղինակին փափաքով գիրքը լոյս տեսած է իր մահէն ետք:

Չեզարէ Փավէզէ ծնած է Սան Սթեֆանօ Պելպօ քաղաքը, 1908ին: Մանկութիւնը եւ պատանեկութիւնը անցուցած է Թորինօ քաղաքը: Հետեւած է գրականութեան բարձրագոյն ուսմանց: Շրջան մը դասաւանդած է, ապա գործակցած է մեծ հրատարակչատան մը հետ: Առաւելաբար հետաքրքրուած է ամերիկեան գրականութեամբ: Կատարած է թարգմանութիւններ, ինչպէս Հերման Մելվիլի «Մոպի Տիք»ը: Իր բանաստեղծութիւններու առաջին գիրքը՝ «Աշխատիլը կը յոգնեցնէ», լոյս տեսած է 1936ին: Գրական մեծ ժառանգութիւն ձգած է. բանաստեղծութիւն, վէպ, նորավէպ, թարգմանութիւն, ուսումնասիրութիւն, իմաստասիրական գրոյցներ եւ այս ուշագրաւ օրագրութիւնը:

1950ին, Թորինոյի պանդոկներէն մէկուն մէջ անձնասպան կ՚ըլլայ: Նոյն օրերուն ստացած էր գրական մրցանակներ: Իր տաղանդի լիակատար ծաղկման շրջանը կ՚ապրէր: Այս արարքին պատճառ եղած կրնան ըլլալ սիրային յուսախաբութիւն մը, կամ քաղաքական ձախողութիւն մը, ինչպէս նաեւ իր աստիճանական հեռացումը համայնավարութենէն:

Գիրքը կը վկայէ ապրելու դժուարութեան մասին:

Այս տեղեկութիւնները քաղուած են հրատարակիչին կողմէ գիրքին սկիզբը տրուած ծանօթութիւններէն:

ՋԵԶԱՐԻ ՓԱՎԵԶԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

«ԱՊՐԵԼՈՒ ԱՐՀԵՍՏԸ»

(Le métier de vivre, FOLIO 1908, pp 467)

1935
6 *Հոկտեմբեր*

Որ իմ վերջին բանաստեղծութիւններէս մի քանին համոզիչ ըլլան, ոչինչ կը պակսեցնէ այն առւեալէն որ ես զանոնք կը շարադրեմ հեգհեակ աւելի եւ աւելի անաարբերութեամբ եւ խորչանքով։ Շաա ալ կարեւոր չէ որ յաճախ սաեզծելու բերկրանքը ինծի համար ունենայ ծայրայեզ սասակութիւն։ Երկուքը, եթէ զանոնք մօաեցնենք, կը բացաարրուին ձեռք բերած աազաչափական ազաաութեամբս, որ ինձմէ կ՚առնէ առւեալ անձեւ նիւթէ մը մեկնելով խորացնելու փափաքը, եւ միաժամանակ, գործնական կեանքի մարզին մէջ գիս հեաաքրքրող բաներով, որոնք կ՚աւելցնեն կրքոա խանդ մը կարգ մը բանաստեղծութիւններու մասին իմ խոկումներուս։

Ընդհակառակն, կարեւորը հեաեւեալն է. ճիգը ինծի կը թուի հեազհեակ աւելի անօդուա եւ անարժան, եւ աւելի արգասաբեր քան յարաաեւումը այդ դաշտին մէջ, երկար աաենէ ի վեր նկաառւած հեաազօառումը ըսելիք նոր բաներու, հեաեւաբար, մշակումը նոր ձեւերու։ Որովհեաեւ անգիաացուած եւ որպէս կարելի կանխազգացուած ոգեկան իրականութիւններու առթած անձկութեամբ է որ նախ կը սաացուի լարումը։ Ես ինքզինքս ուժգնօրէն նորարար փորձերու յանձնելու ցանկութեան դէմ որպէս վերջին պաշապանութիւն կը գանեմ հպարա համոզման մէջ, որ միօրինակութիւնը եւ միջոցի երեւութական խսաութիւնը՝ որուն ակր եմ այժմ, կրնան ըլլալ լաւագոյն գաիչը ամէն կարգի իմացական արկածախնդրութիւններու դէմ։ Բայց պաամական օրինակները, - դեռ եթէ իմացական սաեզծագործութեան պարագային ներելի է

կանգ առնել օրինակներու վրայ, ինչ որ ալ ըլլան անոնք - ամէնքը ինծի դէմ են։

Յամենայնդէպս, եղաւ ժամանակ երբ իմ գլխուս մէջ վառ էր բուռն ղգացումներու պարզ նիւթերու պահեսա մը, իմ փորձառութեանս նիւթը, բանասաեղծական արտայայտութեամբ ուղղուած պայծառութեան մը եւ օրկանական սահմանումի։ Եւ աննշմարելիօրէն, բայց անխուսափելիօրէն, իմ փորձերէս իւրաքանչիւրը կ՚առընչուէր այդ խորքին, եւ որքան ալ արտառոց ըլլայ իւրաքանչիւր բանասաեղծութեան կորիղը, ինծի երբեք չթուեցաւ, որ կը մոլորէի։ Ունէի այն ղգացումը, որ կը սաեղծէի բան մը, որ միշտ կը դերանցէր (պահու) (այժմ) հատուածը։

Եկաւ օրը երբ իմ կենսական պահեսաս ամբողջովին կլանուեցաւ երկոտս, եւ ինծի թուեցաւ որ գործս ուրիշ բան չէր եթէ ոչ կուտակում եւ իմաստակութիւն։ Այս այնքան իրաւ է - եւ անոր անդրադարձայ աւելի լաւ, երբ ուղեցի լուսաբանել դայն ինծի համար կատարուած աշխատանքի ուսումնասիրութեամբ - որ այդ պահուն կը հասկնայի իմ բանասաեղծութեանս հետագայ ուսումնասիրութիւնները, հոն տեսնելով դործադրութիւնը հոգեվիճակի դիտակցուած ճարտարութիւն մը, մինչդեռ ես, ընդհակառակն, կ՚ընէի բանասաեղծութիւն-խաղ մը իմ բանասաեղծական կոչումովս։ Այսինքն ես կրկին կ՚իյնայի այն սխալին մէջ, դոր կը ճանչնայի եւ որմէ կը խուսափէի, որ նախապէս նպաստած էր ինծի տալու այնքան թարմ սաեղծագործ վստահութիւն, բանասաեղծելու սխալը, բայց անուղղակիօրէն, բանասաեղծին՝ որ ես էի։ (Exegi monumentum...) Խառնակութեան այդ պահուն, կրնամ ըսել որ այնուհետեւ ի դուր կը փնտռէի իմ մէջ նոր մեկնակէտ մը։ Հարաւի Ծովերէն ի վեր (բանասաեղծութեան մը խորագիրը), երբ, առաջին անդամն ըլլալով արտայայտուեցայ ճշդրիտ եւ բացարձակ ձեւով մը, սկսայ կառուցել իմացական անձ մը, դայն ուրանալու սպառնալիքով եւ հարցականի տակ առնելով իմ ապագայ եւ կարծեցեալ թռիչքներս, չէի կրնար դիտակցաբար դանոնք փոխարինել։ Ուրեմն, կը հնաղանդիմ իմ ներկայ անօգուտ ըլլալու ղգացումիս երբ կը նուաստանամ՝ ինքդինքիս պարտադրելով հարցապնդել միտքս սոսկ այն միջոցներով, որոնք ցարդ անոր համար բնական եւ արդիւնաւոր էին, ընդունելով ամէն դիւտի համար իւրաքանչիւր մասնայատուկ պարտադի արդասաւորութեան դիւար։ Տրուած ըլլալով, որ բանասաեղծութիւնը կը ծնի փորձերով եւ ոչ որոնումներով։

Բայց ինչո՞ւ, այն ձեւով որ ցարդ ես ինքդինքս սահմանափակած էի ինչպէս քմայքով միայն տաղաչափեալ բանասաեղծութեան, ինչո՞ւ երբեք չեմ փորձեր այլ սեռի բանասաեղծութիւն մը։ Միայն մէկ պատասխան կայ, որ անկասկած անբաւարար է. մշակոյթի, ղգացումի եւ այժմ նաեւ սովորութեան պատճառներով՝ եւ ոչ քմայքի, որ ես անկարող եմ դուրս դալ այս արահետէն, եւ յանկարծական փոփոխութեան մը արդիւնքը, որ պիտի միտէր փոխել ձեւը վերանորոգելու համար նիւթը ինծի պիտի թուէր սիրողական ըլլալ։

1936
9 Մայիս

Նուաստանալու պարդեւած հանդիսար կը մանէ՞ նաեւ սովորական ըմբոշխնումներու շարքը, կամ առողջ սկղբո՞ւնք է։

Այսինքն մենք մեղ կը նուաստացնե՞նք շահագործելու համար փորձի մը հակադրեցու-

թիւնը, զայն դարձնելով անոր պատրուակ՝ ձրի ինքնացուցադրութեան (բարոյական յանձնառութիւններու) կամ փորելու համար բարոյական ընթացքի չերտ մը, ի վերջոյ փնտռելու համար պարտականութիւններու խղճամիտ ծրագիր մը։

Թէ տեսակ մը հաճոյք ըլլայ նուաստացման մէջն իսկ, իրողութիւն է։ Զատորոշել տեսնելու համար, որ հաճոյքը կ՚ապրուի զգլխանքով կամ ողբերգականօրէն անկարելի կը թուի։

Խորքին մէջ, քանի որ մօտեցման այլ եղանակ չէի գտներ զգլխանքին դէմ, քան քանդել զայն իրականացնողը (զայն «անօգուտ կերպով տառապեցնել»), պիտի բաւէր լուսաբանելու, որ ինքնանուաստացումը յումպէտս կամ նուազ կը տառապեցնէ։ Եւ, իմ պարագայիս, ինչպէ՞ս խուսափիմ իմ սովորական ուղեցոյցէս, որ է՝ հակակշռել իմ օրինաւոր վիճակս իր ստեղծագործ բեղմնաւորութեամբ կամ ամլութեամբ։ Որովհետեւ այդ ուղեցոյցը սխալ է կամ առնուազն անբաւարար է տրուած ըլլալով որ ամէն մարդ ստեղծագործողի արհեստ չի կիրարկեր։ Օգտակար կամ անօգուտ տառապանք մը կը բնորոշուի յարաբերաբար ամբողջ գոյութեան մը։ Եւ որ աւելի խնդրոյ առարկայ անձը ըլլայ միաժամանակ ստեղծագործող, ոչ մէկ ձեւով կ՚առընչուի գիտակցութեան։ Հոս հարցը կը վերաբերի պահանջներու, որոնք թիրախ կ՚ընտրեն հիմերը, արհեստէն անդին, դասակարգը եւ ազգը։ Եթէ այս կամ այն բանը զեղչենք, ի՞նչ հիմնաւոր պատճառ կը մնայ պարտականութիւններու ստրուկ ըլլալու։ Ուրեմն հարկ է իմ ստեղծագործողի վիճակս չանգիտանալ, ներքնայարկ իջնելով անկիւնաքարը փնտռելու, բայց պարզապէս նկատի ունենալ, որ ստեղծագործողէն անդին ես մարդ եմ, գործազուրկ մը, ապաքաղաքական մը, լաճ մը եւ դեռ ուրիշ բաներ որոնց չեմ անդրադառնար։ Գեղեցիկ աշխատանք է քննել ինքնանուաստացման ազդեցութիւնը այդ ամբողջ վիճակներուն վրայ եւ գտնել հասարակաց մեծագոյն բաժանողը։ Ոչ միայն ներկային մէջ, բայց իմ ամբողջ անցեալիս մէջ։ Քանի որ - պէտք է յիշել - մեղքը այլ արարքի պէս ուրիշ մը չէ, այլ ամբողջ վատ դասաւորուած գոյութիւն մը։

Ուրեմն իմ ինքնանուաստացումս մե՞ղք մըն է։

Գաղափար մը։ Ինչպէս որ ես չգիտցայ ճանչնալ գեղագիտութիւնը մինչեւ այն ատեն որ ունեցայ բանաստեղծութիւններէս փունջ մը, որուն մէջ ես դիագննութեան ենթարկեցի խնդիրը (եւ տեսայ որ հարկ էր ամէն ինչ վերսկսիլ), հիմա հարկաւոր է որ ես իմ առջեւս դնեմ իմ բարոյական արարքներէս մաս մը եւ խորհրդածեմ անոնց մասին եւ որոշեմ թէ անոնցմէ որոնք կրնամ վերստին առնել եւ որոնք չեմ կրնար, որոնք են մնայուն դրդապատճառները եթէ կան (առանց ոչ մէկ տարակոյսի) եւ մնացեալ բոլորը։ Դժուարութիւնը այդ արարքները, զանոնք առանձնացնելով քննութիւն կայացնելու մէջ է, այնպէս ինչպէս կը քննեմ բանաստեղծութիւններէս իւրաքանչիւրը։ Եւ վերջապէս այս նորութիւն մը չէ։ Նախապէս յաճախ ես այս փոքրիկ աշխատանքը ըրած եմ։

16 Մայիս

Որ հանրութիւնը կարեւոր է գործ մը արտադրելու՝ անխուսափելի է։ Մինչդեռ բազմաթիւ գործեր կան որոնք ծնած են տեսանելի շրջանակի մէջ, անձկոտ, անհանդարտ եւ

անկանոն, որ ծնունդ կու տայ մեծ արուեստին։

Բայց այդ հանրութիւնը չէր բացակայեր։ Պարզապէս, հեղինակը ինք այդպէս երեւակայած էր, դայն սաեղծած (որ կը նշանակէ սահմանած, ընարած եւ սիրած)։ Ընդհանրապէս, հիները, մինչեւ վիպապաշանները, ունեցան այս նիւթական ըմբռնուած շրջանակը։ Նորերը կը յաականչուին այս շրջանակի բացակայութեամբ եւ ամէն բանէ առաջ կը յայանաբերեն իրենց մեծութիւնը (ինչպէս որ հիները այդ յայանաբերեցին իրաւ հանրութեան իրենց բնաղդական ըմբռնումով, դիտոսիկներէն անդին) իրենց ընարանքով եւ այն սաեղծադործութեամբ, զոր դիտեն ընել իրենց ընթերցողներէն։

Այնուամենայնիւ սխալ է հաւատալ իր սեփական հանրութեան ասաիճանական սաեղծումը դրողին կողմէ իսկ։ Այնպէս որ բախտաւոր պարադային կը սաեղծենք նիւթական հանրութիւնը, հրատարակչին հանրութիւնը։ Բայց իրաւ հանրութիւնը ամբողջովին ենթադրուած պէտք է ըլլայ առաջին երկէն իսկ։

1937
17 Նոյեմբեր - 20 Նոյեմբեր

Այն ամէնը, զոր կրնամ գիջիլ «զուտ բանասաեղծութեան» արդիւնքն է ամէն բանասաեղծութեան հոգեղմայլ միացման մասխոհական պահուն մէջ։ Աչխատացուած մասծման բացակայութեան պերճախօսութիւնը կը բացակայի։ Ամէն բան պիտի եղրակացուի գրգռիչ փայլատակումով եւ իրարու ընդելուզուած զգայնութիւններով։ Այդ էր պատկեր-պատումը (Ապանուածներ-Ծխեց-Նպատակ-Հաճոյացաւ, եւայլն)։ Հարցը այն է թէ ինչպէս դուրս դալ պարզ նախադասութենէն եւ խօսք դրել։

Այդ պիտի ըլլա՞յ արդի վէպին պէս։ Դէպքերու շղթայումը փոխարինե՞լ ներքին համայնապատկերով։ Վերադառնա՞լ շարժման մէջ եղող մասծումի արտայայտութեան։

Պարզադոյն եւ ամէնէն ընթացիկ եղանակը մասծումը պատմելու դէմք մը՝ իր անցեալով եւ ապագայով սեղադրել է։

1 Հոկտեմբեր 1944

Կու գայ պահ մը երբ կ՚անդրադառնանք որ ինչ որ կ՚ընենք իր ժամանակին պիտի դառնայ յիշատակ։ Այս հասունացումն է։ Հոն հասնելու համար, իրապէս, նախ յիշատակներ պէտք է ունենալ։

(Հատուածներ՝ ֆրանսերէն թարգմանութենէն)

Ց. ՊԱԼԵԱՆ

ՍԵԴԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ՝ ԱՊՐԵԼՈՒ ԾԱՐԱՒ ՄԸ ԵՒ ՀԱՂՈՐԴԵԼ-ՀԱՂՈՐԴՈՒԵԼՈՒ ՄՆԱՅՈՒՆ ԼԱՐՈՒՄ ՄԸ

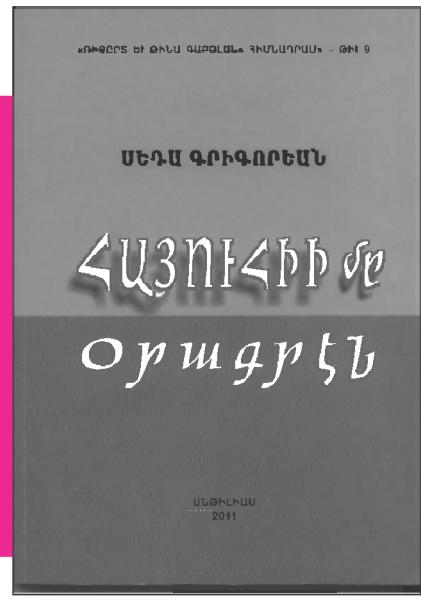

Հայերէն գրելու եւ հայերէն գիրք հրատարակելու փորձութեան սփիւռքներու վերջին քամիքաղներէն է Աեգա Գրիգորեան։ Իրաւ գրականութիւն մշակելու ցանկութիւն, որ չի ծանծաղիր հայերէն գիացողի - կամ գիանալ կարծողի - ծուռիկ-մուռիկ արահեաններուն վրայ։ Գրածէն աւելի ըսելիք ունի։ Ինք ալ սահպուած նաւարկած է գրականութեան եւ հրապարակագրութեան միջեւ, թէեւ չնորհ ունեցողի պարագային, հրապարակագրութիւնը բան մը կը շահի, եւ գրականութիւնը եթերէն կ՚իջնէ կեանքի ոլորա։

Գիրք մը· «Հայուհիի մը օրագրէն»։ Կը հասկցուի որ կեանքի հեա բախումի պատմութիւն լսելու կը հրաւիրուինք։ Ականատեսի կամ մասնակիցի։ Արդէն գրականութիւնը միշտ տեսակ մը օրագրութիւն է, իրականութեան կամ երազի։ Գիրք մը ինքզինք կը պատմէ։ Գիրքի մը ներկայացումը հեատքրքրութիւն արթնցնելու նպատա է, բայց կը մնայ կիսկատար, հպատակելով ենթակայական ըլլալու սխալին։ Հեղինակը կրնայ ըսել, որ այլ բաներ կարելի է ըսել, ուրիշ ընթերցող այդպէս կրնայ չհասկնալ։ Գիրքի մը մասին խօսելու համար նախ պէտք է կարդալ եւ ապա ապաւորութիւն ու գնահատումներ փոխանակել։

9 պատմուածքներ, 20 հրապարակագրական գրութիւններ, որոնք լաւ կամ վատ իրականութիւններու հեա բախում են։

Առաջին հատատում· մեր օրերուն, հայերէնի որակի անկում կայ։ Բայց Աեգա Գրիգորեան հայերէն գիտէ, այդ հայերէնը, ինչպէս այլ առիթով, Շաւարշ Միսաքեան գրած է, «հաց-պանիրի հայերէն» չէ։ Հայերէն՝ իր կառուցուածքով եւ բառապաշարի ճոխութեամբ, որ կրկնութիւն չէ։ Բառերը չեն գումարուիր ծաւալ սաեղծելու եւ ապաւորելու համար։ Լեզուն բաւարար չէ գրականութիւն սաեղծելու, բայց նաեւ պիտի գիանանք, որ «անգրագէտ» լեզուով, ինչպէս կ՚ըսուի Հայատատան, նախնական եւ թափթփած լեզուով գրականութիւն չ՚ըլլար, ճիգը կը մնայ

սրճարանային խօսակցութեան մակարդակին։

Աեդա Գրիգորեանի պատմուածքներու հերոսները, դրական թէ բացասական տիպարներ, կու գան ժողովուրդ երակէն։ Ընդհանրապէս մարդ են, հայ կամ օտար, այսինքն անոնց կարելի է հանդիպիլ նաեւ ամէն տեղ, ինչ որ գրական երկը դուրս կը բերէ մասնակի կամ հատուածական ըլլալու մեղկութենէ։ Անոնց ընդմէջէն կը նուաճուի մարդը իր չարութեամբ, բարութեամբ, մարդը՝ ընկերութեան մէջ, ուր կ՚ճգին հակասութիւնները, ծնունդ տալով տառապանքներու։ Կը սիրէ մարդիկը, անոնց ցաւը կը դիտէ իր խոշորացոյցով, անոնք ըլլան օրապահիկի մը համար կեանք քաշքշող յառաջացեալ տարիքով անտէր ծերեր, քաղաքացիական պատերազմի մէջ ունակութիւններու եւ անհակակշռելի մղումներու անձնատուր երիտասարդներ, սեռային նախայարձակման ենթակայ անփորձ եւ անպաշտպան պարմանուհի, պատմաքաղաքական գալարումներու աքցանին մէջ բռնուած անմեղ։ Նաեւ անխուսափելի հայրենասիրական-աղգասիրական դեղումներու առիթ տուողներ, որոնք կը բերեն բարիի վկայութիւնը։ Տիպարներ՝ որոնք դրրկից են։ Իրաւ են։ Ցաւելեալ եւ բիրա իրապաշտութեան եւ ճիգի կարիք չի տեսներ դանոնք ապրեցնելու։

Զարմանալի կերպով, սեղծուած աշխարհէն բացակայ է ընկերութեան վերնախաւը, կամ ինչ որ այդպէս կը կոչենք սովորաբար։ Անոր ներկայութիւնը կը ղգացուի իր բացասական աղդեցութիւններով եւ հետեւանքներով, երբ ծերունին կը ղրկուի իր հացը շահելու ապահովութենէն, կամ վասն օրէնքի բռնութիւն եւ բրտութիւն կը գործադրուին։ Անխիղճ ղինուորականներ։ Անոնց մօտ մարդկայինի նուաղագոյն պատկերացումը չկայ, բացի պարագայէ մը, երբ ոստիկաններ, փոխադրամիջոց չգանելու պատճառով, ղինք տուն կը հասցնեն։ Հաւանօրէն հայրենասիրական ղեղում, քանի որ հայ են։

Բայց Աեդա Գրիգորեան կը պատմէ։ Ընթերցումը շատ հաճելի կը դառնայ երբ կը մոռնայ, որ գրականութիւն կ՚ընէ, եւ ընթերցողը կը տանի իրեն հետ։

Գիրքի երկրորդ մասը, իր բնորոշումով, «Հրապարակագրական էջեր» կոչուած է։ Անցեալին, մենագրութիւն մը պատրաստած էի Շաւարշ Միսաքեանի մասին, որ լոյս տեսաւ նաեւ «Գրական արձագանգներ» հատորով, ուր կ՚ըսէի, որ ան հրապարակագրութիւնը գրականացուց։ Թէեւ, աղնիւ հրապարակագրութիւնը, երբ ընթացիկ լրատուութենէն կը հեռանայ, աւանդական Պոլսէն ժառանգուած բառով «ղաղէթաճի»ութիւն չ՚ըլլար, կը մշակուի, կը հարստանայ ոսկեղնիկով, աղգային խորքով եւ վայելուչի միջամտութեամբ, իմաստուն դատաւոր պէտք է ըսելու համար՝ թէ ո՞ւր կ՚աւարտի հրապարակագրութիւնը եւ ո՞ւր կը սկսի գրականութիւնը։ Գրական շնորհք կ՚ունենայ նոյնիսկ քաղաքական հրապարակագրութիւնը, եթէ գրողը ինք խորք եւ շնորհք ունի։ Այս չի նշանակեր որ ապատ-ութիւններու հեւքին մէջ գրուած բոլոր էջերը կը կարեն հրապարակագրութենէ գրականութիւն ձգուող ճանապարհը։ Այդ ճամբուն վրայ Աեդա Գրիգորեան կը յաջողի, երբ իր յանձնառու մատուցականի հորիզոններէն կը հեռանայ, կը հեռանայ հռետորական ախտէ։

Ունկնդիր լսածին եւ տեսածին, արեւելա-

հայերէն, թրքերէն կամ անգլերէն «համեմ-ներու» չարքին, Արցախի գնգուն հայերէնն ալ սփիւռքահայ գրողի դաշը մաած է։ Մէկ ըլլալու ճամբուն վրայ քայլ մը։

Այնքա՞ն ըսելիք ունի։ Որպէս վկայ՝ դժուար պահերու, որոնք արձագանգած են իր մէջ, երբեմն պայթուցիկ դառնութիւններ կամ քաղցրացած յուղումներ, երբ կը բռնուի իրադարձութիւններու եւ մարդկային յարաբերութիւններու յորձանքին մէջ, ընթացիկ բարիի եւ չարի բնորոշումով։ Հրապարակագրական էջերը քիչ մը իր եւ քիչ մը իւրաքանչիւրիս քրոնիկոնն են, ժամանակագրութիւնը։ Կ՚արդարացնեն դիրքին «օրագիր» ըլլալու բնոյթը։

Պաամութեան գալարումներուն մէջ հասակ առած է վկան, դժուար եղած է դիմակայումը, անոնք խոցած են զինք։ Զղարմանալ երբ մեղմացած յիշաաակ չեն, չեն յանգած փորձի իմասաութեան։ Թաարոն է, մարաահրաւէր եւ ամբասաանագիր, հրապարակագրական այն էջը՝ ուղղուած հեռու հեռաւոր նախարարի մը։

Կարելի են այլ ընդլանումներ։ «Ընթերցման պահ» բնորոշման դէմ գացած չըլլալու համար, պաամած չըլլալու համար գիրքը, կանգ պիտի առնեմ, յուսալով որ հայ ընթերցողը, հեռուի եւ մօտի, իր իսկ հարսաացման համար, կը բանայ գիրքը, ոչ միայն թերթաաելու եւ առաջին ու վերջին էջերը կարդալու, այլ զրուցելու համար հեղինակին հետ։ Գնահաաելու կամ քննադաաելու իրաւունքը՝ ընթերցումէն եաք։

Այս խօսքը հաճոյախօսութիւն եւ դրախոսական չէ։ Կոչենք ապաւորութիւններ, փորձ դոր պէաք է ընէ իւրաքանչիւր հայ, եթէ կը հաւաաայ, որ լեղու եւ գրականութիւն աղգային հարաղաաութեամբ առկալու եւ աեւելու անփոխարինելի կռուաններ են։

Լաւ պիտի ըլլար, որ նման հանդիպումներ աեղի ունենային գիրքերու ընթերցումէն եաք։ Ըսէինք թէ ինչ բան լաւ էր, ինչ բան լաւ չէր։ Այդ պիտի հարսաացնէր գրողը եւ «գրագէտ» պիտի դարձնէր ընթերցող հասարակութիւնը, հասարակութիւնը ընդհանրապէս։ Գիրքը դադրէր նուէր արուելէ եւ ... չարունակեցէ՛ք արամաբանութիւնը։

Արգիլուած չէ երաղել։

Միթէ՞ շաա կը պահանջուի։

14 Դեկտեմբեր 2011
Պէյրութ

ԿԱՐՕ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

«ՀԱՅՈՒՀԻ ՄԸ ՕՐԱԳՐԷՆ» ՀԱՏՈՐԻ ԼՈՅՍ ԸՆԾԱՅՄԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Շնորհակալական խօսք մը ունիմ լոյսերու քաղաքին եւ մեր՝ խաւարի մէջ աւայտող քաղաքին միջեւ «եօ-եօ խաղցող» Յակոբ Պալեանին։ Շնորհիւ իրեն է, որ «Բագին»ի աւանդութեան վերածուած ընթերցումի երեկոները գրական սովորական սալոնէ մը անդին անցած, աեսակ մը վերակենդանացումն են ֆրանսական litterature vivanteի չունչին, ուր առիթը կ՚ունենանք ծանօթանալու ժամանակակից գրողներու եւ անոնց գրականութեան։

Հակառակ գրական հաբնիր մը պաարասաելու փորձառութեանս, յսաակ չեմ գիաեր թէ որքան անհրաժեշա է աեղեկանալը կամ ծանօթանալը գրողի մը կենսագրական աուեալներուն։ Տուեալներ, որոնք կ՚երկարին ծննդեան թուականէն մինչեւ ... օրինակի համար ենթակային կօշիկի թիւը։ Ըսա ինծի, կարեւորը գրողին ուսումնառութեան եւ կազմաւորումի աուեալներն են, մանաւանդ անոր գրական կենսագրութիւնը, որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ իր մաաենագիաական աուեալները։ Սեդային մաաենագիաութիւնը՝

1998 - խմբագրում Երուանդ Տէմիրճեանի «Պարաուած ախոյեանի մը պաամութիւնը»

2006 - «Եղերք» (բանասաեղծութիւններ)

2010 - խմբագրում ԼԵՄի Յուշամաաեանին

2011 - «Հայուհի մը օրագրէն» (արձակ եւ հրապարակագրական էջեր)

Կ՚արժէ նշել թէ Սեդային կենսագրութիւնը եւ իր կեանքի բոլոր հանգրուանները, գաղափարական եւ ղգացական ամբողջական անկեղծութեամբ եւ նաեւ գրական շքեղ մերկութեամբ մը մաս կը կազմեն իր գրականութեան։

Նախքան աշխարհի շուրջբոլորը դառնալը, Սեդան մաս կը կազմէր այս գաղութին։ Ծանօթ էր իբրեւ ուսուցչուհի հայկական վարժարաններու եւ իբրեւ խմբագիր «Սղդակ» օրաթերթի գրական էջերուն։ Այս ժամանակահաաուածին գրեց աչքառու գրախօսականներ, ուր ան աուաւ ոչ թէ աուեալ հաաորի մը բովանդակութիւնը, այլ իր իսկ կարծիքը, թէ կ՚արժէր կարդալ կամ նոյնիսկ ձեռք առնել գրախօսուող այդ հաաորը։ Սեդան խիղախ բայց անկեղծ էր իր արաայայաութիւններուն եւ գրութիւններուն մէջ, եւ է՛ մինչեւ այսօր։

Թափառելէ եաք Մաաանիներու Իշխանին կղզիները, Հրեշաակներու քաղաքը եւ ապա Թագաւորին Բլուրին քաղաքն ալ, «Տիկին Սրաաքին Գործոց»ին հեա ունեցած աարակարծութիւնը ղինք վերադարձուց իր ծննդավայրը, ուրախութիւն պաաճառելով մեղի՝ գրասէրներուս, եւ ախրեցնելով ղինք ու իր ընաանիքը։ Եւ այս ի շահ «Բագին»ին եւ ի շահ լիբանանահայ ապաժամ (չգործածելու համար «նեխած» բառը) գրականութեան, թարմ չունչ մը բերելով անոր։

Սեդան ըսելիք ունեցող, մանաւանդ ջիղ ու կեցուածք ունեցող վաւերական գրող մըն է։

14 Դեկտեմբեր, 2011
Պէյրութ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԵՒ ԱՆՈՐ ՅՕԳՈՒԱԾՆԵՐՈՒ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ

Հայասաանի անկախութենէն եաք, գրականութեան «անցումային» շրջանին ու գրական պաամադրութեան ու քննադաաութեան ճգնաժամին ընթացքին, սկսաւ ուրոյն արժէքով յաականշուիլ երիասարդ անուն մը՝ Գրիգոր Յակոբեանը (1958-2005)։ *Շուրջ երկու աասնամեակի վրայ ձգուած անոր գիաական ճանապարհը արգասաւորուեցաւ բազմաթիւ գիաական մենագրութիւններով, յօդուածներով եւ հրապարակումներու իրագործումներով։ Ան միեւնոյն ժամանակ յեախորհրդային շրջանի արեւմտահայ ու սփիւռքահայ դրականութեան լաւագոյն դիտակներէն ու մեկնաբաններէն մէկը հանդիսացաւ։ «Գիտակ» բառը պէտք է հասկնալ ո՛չ միայն տեղեկութիւններու սոսկական պաշարով, այլեւ մեկնաբանական ինքնուրոյն ու ընթացիկ չափանիշերէ դուրս ելող լուծումներու կիրարկումով։*

Եօթը տարի առաջ, Գր. Յակոբեան անակընկալ կերպով հրաժեշտ առաւ կեանքին։ Փետրուար 13, 2005 *թուակիր դիմակով ան գրած էր մեզի.*

«Զարհուրելի զբաղեալ եմ - դասեր, [Գրականագիտական] հանդէս, սփիւռքեան դրականութեան անթոլոգիա Բրիւսովի անուան համալսարանի համար, նոր մենագրութիւն, գրադարան, թանգարան, ասպիրանաներ, ինստիտուտի աշխատանքներ, լիքը կարդալու բան — մի խօսքով պարզ է»։

Հազիւ մէկ ու կէս տարի եաք կը հասնէր բօթը։ Անխոնջ աշխատանքի ոգիով օժտուած բանասիրական գիտութիւններու առքթորին դաւաճանած էր այդ նոյն անխնայ անձնուիրութիւնը։ Ծանր կորուստ մըն էր, թէ՛ բոլոր անոնց համար, որոնք անոր ընկերական ջերմ ու անպաճոյճ մտերմութիւնը վայելած էին եւ թէ՛ հայ գրականութեան պաամադրութեան ու քննադաաութեան համար ընդհանրապէս։

Վերջերս Մայր Աթոռ Ա. Էջմիածնի հրատարակչութիւնը ձեռնարկած է «Ա. Էջմիածնի երախտաւորները վերնագրուած մատենաշարին հրատարակութեան, որուն առաջին ծաւալուն հատորը, արդարացի կերպով, համախմբած է վաղամեռիկ գիանականին աշխատութիւններուն մէկ կարեւոր մասը՝ Գուրգէն Գասպարեանի խմբագրութեամբ (Գրիգոր Յակոբեան, Յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ, Ս. Էջմիածին, 2007, 556 էջ)։ *Անոր գիտական գործունէութեան ամբողջական ուրուագիծը հրամցընելով հանդերձ, այս գիրքը միեւնոյն տեղն ընթերցողին առած է ցրիւ ու դժուարամատչելի տարբ-*

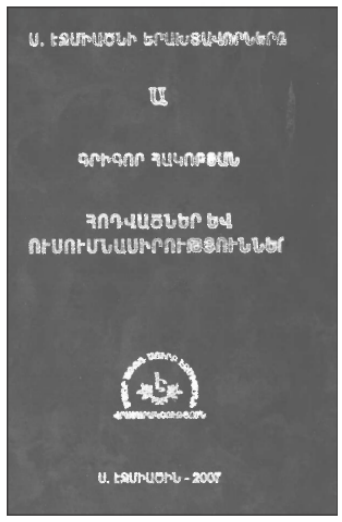

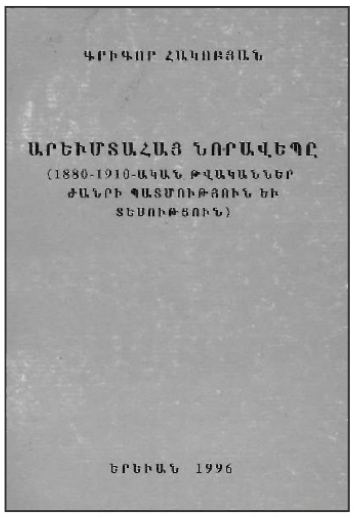

աադրութեան մը առեալները։ Ասիկա կարեւոր է, յատկապէս եթէ նկատի ունենանք, որ գրականագէտին վաստակը լոյսին եկած էր մեծաւ մասամբ 1991էն ետք, ինչ որ կ՚ենթադրէ դժուարութիւն՝ անոր միաւորներուն ընդհանուր պատկերացումն ու մէկտեղումը կատարելու համար։ Մանրակրկիտ մատենագիտութիւնը (7 էջ) կը հաշուէ հայատառեան ու սփիւռքեան 31 թերթեր ու պարբերականներ, որոնց հեղինակը աշխատակցած է առաւել կամ նուազ շարունակականութեամբ։

Նիւթերը քաղուած են տարբեր պարբերականներէ ու գիրքերէ եւ դասաւորուած՝ չորս բաժիններու մէջ. «Հայ դասական վիպագրութիւն» (թէեւ այս բաժնին մէջ մտած են Լեւոն Խեչոյեանին ու հայրենի 1990-2000 թուականներու արձակին նուիրուած գրութիւններ, որոնք վերնագրին հեա առնչութիւն չունին), «Հայ դասական նորավէպի պատմութիւն եւ տեսութիւն», «Զանազան ուսումնասիրութիւններ եւ գրախօսութիւններ», «Սփիւռքահայ գրականութիւն»։

Գրիգոր Յակոբեանի ուսումնասիրական գործելակերպը հիմնուած էր փաստագրական մեծաքանակ նիւթի հաւաքումի ու տեսաբանական վերլուծումի համատեղումի սկզբունքին վրայ։ Այսպիսով, ան շահեկանօրէն կը ատրբերէր հայրենի գրականագիտութեան ընթացիկ մօտեցումէն, որ աւելի հիմնուած է՝ մինչեւ օրս, երկի մը «բարոյական» ու «ազգային» յատկանիշերու վերաշարադրանքին ու վերհանումին վրայ։ Ինչպէս բացատրուած է խմբագրի յառաջաբանին մէջ, «գրականութեան պատմութիւնը, ըստ Յակոբեանի, ոչ թէ գրողների եւ նրանց երկերի իրարայաջորդ թուարկումներով է ձեւաւորւում, այլ առաւել շրջափուլում մշակութաբանական ընդհանուր միտումների եւ դրանց գրականացման ձեւերի բացայայտմամբ։ Սա է պատճառը, որ Գր. Յակոբեանի դրեթէ բոլոր ուսումնասիրութիւններում գերիշխող է տեսական դատումների շերտը։ Գիտնականն իր ուսումնասիրման առարկան է դարձնում գրական արտադրանքի ժանրային-կառուցուածքային ձեւերը՝ դրանց ծագումնաբանութիւնը, զարգացումն ու անկումը դարձնելով գրականութեան պատմութեան հէնքը»։ Այսպէս է, որ հեղինակին համար կարեւոր ու անկարեւոր գրողներ չկան. դիրքին մէջ բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ կան Գրիգոր Զօհրապի, Յակոբ Օշականի ու Երուանդ Օտեանի մասին, բայց նաեւ Գրիգոր Արծրունիի, Մատթէոս Մամուրեանի ու արեւմտահայ գրականութենէն բոլորովին անյայտ մէկուն՝ Գրիգոր Արաքելեանի վիպագրութեան մասին։

«Կարեւոր»ի ու «անկարեւոր»ի հարցը անհրաժեշտ է ընդգծել։ Մեր արդի ու ժամանակակից գրականութեան պատմաբանները առհասարակ իրենք զիրենք նուիրած են «հատընտիրային» ուսումնասիրութեան, իրենց ուշադրութեան կիզակէտին պահելով այս կամ

այն «նշանաւոր» հեղինակը, ու քանի մը առղով կողմնակի յիշելով «աննշան» անուններն ու երեւոյթները։ Սակայն, աներկբայելի է, որ եթէ գրականութիւնը շղթայ մըն է, կարեւորութիւն կը ներկայացնեն ո՛չ միայն շղթային օղակները, այլ նաեւ ... օղակները կապող բաժինները։ Հեղինակը քաջ ծանօթ էր այս երեւոյթին, որուն շնորհիւ երկրորդական հարթակի վրայ մնացած երեւոյթներ (Օաեանի թերթօնները) կամ անուններ (Միսաք Գօչունեանը) կը վերադառնան գրականութեան շղթային իրենց ուրոյն արժէքի գնահատումով։

Գիւրին ընթերցուող հատոր մը չէ. Յակոբեանի աեսական թռիչքները կը պարտադրէին յատուկ լեզուի մը մշակումը, որ երբեմն կը հասնէր խրթնաբանութեան, թէեւ վերջին տարիներուն ան հեաղհեաէ աւելի բիւրեղացած ոճ մը որդեդրած էր։ Բայց դժուարընթեռնելիութիւնը լայնօրէն կը փոխհատուցուի, քանի որ հեղինակը չէ փորձած արդէն ծանօթ ճամբաներէ քալել, իսկ իւրաքանչիւր գլուխ նորութիւն մը կը մատուցանէ ընթերցողին։ Նոյնիսկ հրապարակումներու ներածականները կը բնորոշուին իրենց թարմութեամբ ու առեալ հեղինակին գործին մասին վերլուծական նոր նրբերանգ մը աւելցնելու ձգտումով։

Սփիւռքահայ գրականութեան պարագային, յատկանշական է, որ Յակոբեանի ակնարկները մեծաւ մասամբ նուիրուած են այնպիսի հեղինակներու, որոնք խորհրդային ժամանակներուն արգիլուած կամ անաեսուած էին Երեւանի մէջ (Նիկողոս Սարաֆեան, Նշան Պէշիկթաշլեան, Կարապետ Փոլատեան, Յարութ Կոսատանդեան, Յակոբ Կարապենց, Վահէ Օշական, Գրիգոր Պըլատեան), ինչ որ արդէն ցոյց կու տան անոր հեատաքրքրութեան անսովոր ծիրը։

Եթէ վերջին տասնամեակին արեւմտահայ կամ սփիւռքահայ գրականութեան մասին տասը լուրջ գիրք լոյս աեսած է Հայաստանի մէջ, կը կարծենք, որ այս հատորը անպայման պէտք է դասուի այդ տասնեակին մէջ։ Մաղթենք, որ ան հեաք ձգէ եւ ապագայ ուսումնասիրութիւններու հիմք դառնայ։ Գրիգոր Յակոբեանի յիշատակին մատուցուած լաւագոյն առուքը պիտի ըլլայ։

ԳՐԻԳՈՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆը ծնած է Երեւան, 1958ին։ Թիւ 131 դպրոցը աւարտելէ ետք, իր բարձրագոյն ուսումը ստացած է Երեւանի պետական համալսարանի բանասիրական ճիւղին մէջ։ 1983ին սկսած է աշխատիլ Գիտութիւններու Ակադեմիայի Մանուկ Աբեղեանի անուան գրականութեան հիմնարկը։ 1988ին պաշտպանած է բանասիրական գիտութիւններու թեկնածուի ատենախօսութիւնը, իսկ 1996ին՝ 38 տարեկանին, արժանացած է դոկտորի աստիճանին, հանդիսանալով հայրենի գրականագիտութեան ամենէն երիտասարդ դոկտորներէն մէկը։ Իր երկու տասնամեակ տեւած գիտական գործունէութեան ընթացքին, ան մասնագիտացած էր արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ գրականութեան մէջ, ընդ որում Հայաստանի լաւագոյն գիտակներէն մէկը կը նկատուէր։ Գիտահետազօտական գործունէութեան առընթեր, կեանքի վերջին տարիներուն ան կը դասաւանդէր Բրիւսովի անուան լեզուաբանական համալսարանին, Ս. Էջմիածնի «Գէորգեան» ճեմարանին, Սեւանի «Վազգէնեան» դպրանոցին մէջ եւ այլուր։ Յանկարծամահ եղած է Երեւանի մէջ, 3 Ապրիլ, 2005ին։ Հեղինակած է երկու մենագրութիւններ՝ «Արեւմտահայ նորավէպը (1880-1910ական թուականներ. ժանրի պատմութիւն եւ տեսութիւն)» (1996) եւ «Թերթօն վէպի տեսութիւնը. Երուանդ Օտեան» (2002)։ Հրատարակած է շարք մը գրական երկեր՝ Հրանտ եւ Զապէլ Ասատուրի սիրային նամակագրութիւնը, Յակոբ Օշականի «Հաճի Ապտուլլահ» վէպը, Երուանդ Օտեանի «Անիծեալ տարիներ» յուշագրութիւնը եւ այլն։

ԲԱԳԻՆ

ՎԱՀԱՆ ՋԱՆՈՅԵԱՆԻ ԲԱԳԻՆԻ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ՆԱՄԱԿ-ՅՕԴՈՒԱԾԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

(Տեսնել նաեւ «Ասպարէզ» եւ Ազդակ» օրաթերթերը)

«Լեզուի եւ Ուղղագրութեան Մասին...» խորագրուած յօդուած-նամակ մը ստացած էր խմբագրութիւնս, Վահան Ջանոյեանէն, Փետրուար 12 թուակիր: Ներազգային առողջ վիճարկումի եւ խօսքի ազատութեան նախանձախնդրութեամբ, այդ գրութիւնը կը պատրաստէինք հրատարակութեան, երբ զայն կարդացինք թերթերու մէջ:

ԲԱԳԻՆի սկզբունքն է արտատպում չընել: Նաեւ երեւոյթը կը գտնենք զարմանալի: Եթէ այդ նամակ-յօդուածը պատասխան էր Մեդա Գրիգորեանի Բագինի 2011ի առաջին համարով լոյս տեսած գրախօսականին՝ «Ոչ Բարի Վերադարձ ... Սխալագրութեան եւ Մասամբ Նորին» խորագրով, ընդունուած կարգ էր որ Վահան Ջանոյեան սպասէր, տեսնելու համար որ ԲԱԳԻՆ տեղ պիտի տա՞ր թէ ոչ իր գրութեան:

Եւ քանի որ այդ գրութիւնը լոյս տեսած է քանի մը թերթերու մէջ, հարկ չենք տեսներ նորօրինակ արտատպում ընելու: Բայց որպէսզի ոչ ոք խորհի, որ խօսքի ազատութեան եւ վիճարկումի մեր սկզբունքային կեցուածքէն կը շեղինք, օգտակար կը համարենք այդ հարցով լուսաբանել Վահան Ջանոյեանը եւ ընդհանրապէս գրասէր հասարակութիւնը:

«Սխալագրութիւն» բառը Մեդա Գրիգորեանի կողմէ չէ հնարուած, այլ փրոֆ. Լեւոն Խաչերեան զայն բազմիցս գործածած է, անոր հունով, բազմաթիւ գրողներ եւ մտաւորականներ այդ ըրած են, նաեւ: Լեզուի հետ առընչուող խնդիրները ենթակայական ազդակներու չեն հպատակիր, անոնք էապէս ազգային եւ քաղաքական են, այս պարագային առնուազն ազգի հայրենահանուած կէսի ինքնութեան պաշտպանութեամբ կը բնորոշուին:

Երբ ուղղագրութեան-սխալագրութեան հարցը միասնաբար քննելու ազնիւ համախոհութեան մասին կը խօսուի, պէտք է միաժամանակ յիշեցնել թէ «արդի» կոչուած ուղղագրութեան որդեգրումը ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ որոշում էր, եւ միամիտ պէտք չէ ըլլալ խորհելու որ համախոհութեամբ որոշում կը գտնուի:

Հայ անհատը, որքան ալ յարգելի, անկեղծ եւ բանիմաց ըլլայ, ինքզինքին պէտք չէ թոյլատրէ հիմնահարցերը լուծել եւ լուծուած տեսնել ենթակայական ապրումներու մակարդակին: Եթէ այդ կարգի փորձութիւններու դաշտը ընդարձակենք, «կոմիսար» Պօղոս Մակինցեանի եւ մեր ժամանակակիցներէն շատերու երազի իրականացման ընթացք կու տանք, իւրացնելով լատինատառ հայերէնը, որ արդէն աղէտի վերածուած է համացանցի վրայ (որուն համար գրքոյկ հրատարակելու պատեհապաշտութիւն ալ եղաւ): Պիտի ըսե՞նք, մեր կարգին, քանի որ մեծ թիւ կը կազմեն հիմա լատինատառ հայերէն գրողները, այդ ալ ընդունինք... Յակոբ Մարթայեանը (թուրքերու կողմէ, Մուսթաֆա Քեմալի, հռչակուած Տիլաչար, լեզու բացող), գերեզմանէն հանենք, որպէսզի թուրքերու համար կատարած ռեֆորմին պէս բան մըն ալ մեզի համար պատրաստէ, եւ համացանցային լատինատառ հայերէնը դառնայ մեր նոր այբուբենը...

Սխալագրութիւնը սխալագրութիւն է, եւ ազգի արմատներու հաւատարմութեան եւ ցանկալի միութեան համար անոր սրբագրութիւնը վեր-ընկերային, վեր-տնտեսական, վեր-«նոմանքլատուրա»յին խնդիր է, եւ հեռանկարային վերաբերումը չի կրնար բաւարարուիլ կատարուած իրողութեան ընդունման պարտուողականութեամբ: Պարկեշտութեան դէմ է էական խնդիրներուն լուծում տալ, անհատական որոշումով: Բարձր գիտակցութեան աստեղային պահու մը, անհատական եւ ենթակայական մակարդակը գերանցելով, Շաւարշ Նարդունիի յանդգնութեամբ, պէտք է կրկնել, որ «կատուին կատու պէտք է ըսել»:

Առանց խմբագրութեան կողմէ կատարուած միջամտութեան Վահան Ջանոյեանի գրութեան մէջ, զայն պիտի հրատարակէինք, յուսալով որ լայն ըմբռնում ունեցող հայ մտաւորականութիւնը, առանց խուսանաւումներու կ'արտայատուէր ներկայացուած հարցերուն մասին, ըստ ձեւի եւ ըստ խորքի, այսինքն ազգի մշակութային եւ ինքնութեան հարազատութեան եւ հեռանկարի զոյգ տեսանկիւններէ:

Հետաքրքրուողները կրնան Վահան Ջանոյեանի գրութիւնը գտնել Ամերիկայի «Ասպարէզ» եւ Պէյրութի «Ազդակ» օրաթերթերուն մէջ, թերեւս այդ գրութիւնը ղրկուած է այլ տեղեր ալ: ԲԱԳԻՆի էջերը, որակաւոր եւ հեռանկարային վիճարկումի առջեւ բաց են: Բայց կ'ուզենք անգամ մըն ալ կրկնել, որ ԲԱԳԻՆ արտատպում չ'ըներ, եւ իրեն ուղղուած նամակ մը երբ հանրային սեփականութիւն դարձած է արդէն, հարկ չի տեսներ տպելու:

Ազգային-քաղաքական-մշակութային խնդիրները շատ լուրջ են, մանաւանդ մեր ժողովուրդին համար, ի մասնաւորի Արեւմտահայութեան եւ Արեւմտահայերէնի (որ ի դէպ, ինչպէս բազմիցս ըսուեցաւ՝ վտանգուած է), ենթակայական պայմաններու մէջ լուծուած տեսնել: Անհատականի եւ հոգեվիճակի տրամաբանութիւնը ձիշդ չէ ազգային եւ հեռանկարային համարել:

ԲԱԳԻՆ

ՀԵՌԱԿԱՅ ԶՐՈՅՑ՝ ԷԴԻԿ ԲԵՐԴԵԱՆԻ ՀԵՏ

ՅԱՒԻ ՆԱԽԱՍԱՀՄԱՆՈՒԱԾ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏԸ

«Ինքնադիմանկար»

Ես նկարում եմ իսկական մարդկանց, ազնիւ աշխատանքով իրենց հացը վաստակած մարդկանց համար:

Է. Բ.

Քանի մը պատկերներ եւ Մովսէս Ծիրանիի յօդուածը մարդուն մասին մղեցին ԲԱԳԻՆԸ՝ ճանչնալու Էդիկ Բերդեանը: Մեր ժողովուրդի անցած ուղիի արտայայտութիւնն է այս արուեստագէտը, որ գոյներու եւ գիծերու աշխարհին մէջ ապաստանած, կը փնտռէ եւ կը հարցապնդէ՝ անհատական եւ ազգային ճակատագիր մը: Ի՞նչ բան: Շռայլօրէն ընծայուած դառնութիւններու ալֆան եւ օմեկան:

Իր մասին կան տիրական կարծիքներ: Արուեստի ներհուն քննադատ Ժոզէֆ Թարրապ, կը նշէ թէ ան հայրենահանուածի ժառանգ էր, «բնազդական հակում մը ունէր լքեալներուն անբախտութիւնը, քանդուած քաղաքներու ու հետզհետէ փշրուող գիւղերու եւ աւերուած տուներու տխրութիւնը նկարելու: Արդի կեանքի ոչ մէկ հետք... »: Երբ ցաւը հզօր է, տիեզերքը կը փոքրանայ եւ կ'ամփոփուի տառապանքի գաղտնարաններուն մէջ, ստեղծելով պայմանները ժամանակէն անդին երթալու, ուր կան անանուններ, նոյնանման դէմքեր, որոնց համար օր եւ եղանակ կրկնութիւն են:

Մովսէս Ծիրանիի յօդուածը՝ խորագրուած «Իրաւութեամբ Անիծուած Արուեստագէտը» եւ Ժոզէֆ Թարրապի ջերմութեամբ գրուած «Վերջին Թաւջութակահարը» խորագրով էջերը, ծանօթացումէ աւելին են, տեսակ մը գրականութիւն, քանի որ ինք, տիպարը, վիպային հերոս մըն է:

Արուեստագէտը իր ստեղծածով է որ կամուրջ է իր ներաշխարհին եւ արուեստասէրին ըմբռնումներուն եւ զգացումներուն միջեւ: Հոգեշահ է իմանալ արուեստագէտին չխոստովանուող յուզումները, որոնք ստեղծագործութեան գրգիռ են: Հեռակայ զրոյցով «պեղեցինք» Էդիկ Բերդեանը: Իրեն պէս շատեր ապրեցան հայրենահանման հոգեկան ցնցումի ցաւով, traumatisme-ով, նոյնիսկ անոնք որոնք ուղղակի զոհ չէին, բայց այդ ժառանգած էին, հայր, մայր, թերեւս՝ ծիներ, մեծ գիտնականը Եունկ պիտի ըսէր՝ archntypes:

Մարդու, պատմութեան եւ արուեստի ըմբռնման վրայ պատուհաններ կը բանայ մեր զրոյցը: Հայը, եւ արուեստասէրը, երբեմն պէտք է նային անոնցմէ ներս, ոչ միայն արուեստագէտը ճանչնալու, այլ նաեւ՝ իրենք զիրենք:

Մեր զրոյցը՝ հեռախօսով: Էդիկ Բերդեան դժուար կ'արտայայտուի, չ'ուզեր խօսիլ իր եւ իր ընտանիքին անցեալին մասին: Ընդառաջեց: Խօսեցանք իր ստեղծագործական կեանքին մասին: Երբեմն իր խօսքերը կը զարմացնեն, եւ հարկ կ'ըլլայ ճշդել: Տառապանք, դառնութիւն, անիրաւուած ու լքուած ըլլալու դաժան իրողութիւն կը ստիպեն զինք՝ իր կեանքի վերաբերող որոշ շրջաններ կամ եղելու-թիւններ թաքցնելու:

Ռուսերէն մասնագիտական բառերու մեծ մասը վերածած ենք հայերէնի:

ԲԱԳԻՆ. Սիրելի Էդիկ, հեռակայ այս զրոյցը մարդկային ջերմութիւն չունի, ի հարկէ, բայց կը խնդրեմ որ ամփոփ կերպով խօսիս քու մասիդ: Ո՞վ է Էդիկ Բերդեանը:

ԷԴԻԿ ԲԵՐԴԵԱՆ. Ես չեմ սիրում իմ մասին խօսել, չեմ էլ կարող: Ապրում եմ մեկուսացած ապրել, հեռու դրսի աշխարհի ժխորից: Ես ապաստանում եմ իմ պատեանի տակ, իմ արուեստի աշխարհի մէջ ու նկարում եմ: Ես տուրք չեմ տուել ոչ քաղաքական ճնշումներին, ոչ էլ արուեստի շուկայի պահանջներին: Իմ աշխարհը ունեմ, դա իմ հայրենիքն է, հայրենի բնաշխարհն իր տարատեսակ կենդանիներով, իմ անցեալը, յիշողութիւններ, որոնք ստեղծագործութիւններիս գլխաւոր դրամագլուխն են: Ես չեմ դաւաճանում էութեանս, այլ նկարում եմ այնպէս, ինչպէս ինքս ինձ եմ թելադրում, ապրում եմ իմ ստեղծագործութիւններիս հետ, որոնք իմ զաւակներն են:

Բ. Սակայն, փաստօրէն, կը վաճառէք ձեր գործերը:..

Է. Բ. Այո՛, դրանք «խոպան» են մեկնում, հեռանում են ինձանից: Ես ստիպուած եմ վաճառելու, եթէ չվաճառեմ ինչո՞վ ապրեմ: Ժամանակին կարողանում էի աշխատել չինարարութիւնների վրայ, այսօր առողջութիւնս հնարաւորութիւն չի տալիս: Յետոյ ուզում եմ ստեղծագործել անցեալի ըացը լեցնելու համար: Երբ վաճառում եմ մի կտաւ, յատկապէս այն որ սիրում եմ, անմիջապէս նկարում նոյն թեմայով մի ուրիշը: Եւ այս պատճառով ալ ծնւում են շարքեր ու տարբերակներ...

Բ. Դեռ չըսիք թէ դուք ո՞վ էք:

Է. Բ. Պապերս խարբերդցի են: Ես չեմ որոշել նկարիչ դառնալ, ծնուել եմ այդպէս: Մինչեւ հիմա իմ ներքին ես, իմ էութիւնը, իմ հոգին թելադրում են ինձ նկարել եւ չեմ կարող թողնել ստեղծագործելը այնպէս ինչպէս «ալքոհոլիքը», չեմ կարող ոչ բաղդատել այլ բանի հետ, ոչ էլ կարող եմ բացատրել:

Բ. Դուք աւարտած էք Փանոս Թերլեմեզեանի անուան ուսումնարանը: Բնական է, որ իբրեւ աւարտաձառ նկարած ըլլաք մեծ գեղանկար մը, որուն ոճն ու թեման պէտք է որ յարիր ըլլային «սոցիալիստական ռեալիզմ»ին: Կրնա՞յ ըլլալ, որ տուրք տուած չըլլաք իշխանութիւններու պահանջին:

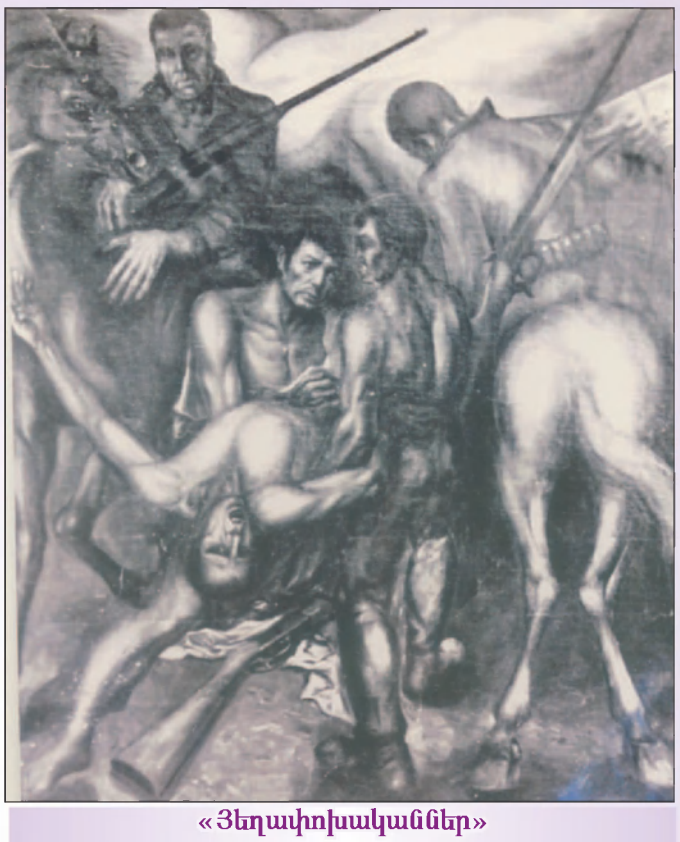

«Յեղափոխականներ»

Է. Բ. Բացատրեմ: Իբրեւ վկայականի աշխատանք ես նկարել էի մի դրուագ Սարդարապատի ճակատամարտից եւ անունը դրել՝ «Սարդարապատ»: «Կոմպոզիցիա»յի երկու կողմերում նկարել էի զինուորներ, մէկը՝ որ երիտասարդ տարիքին պապուս է յիշեցնում, գնում է դէպի պատերազմի դաշտ, կռուելու, իսկ միւսը յոգնած վերադառնում է կռուից: Նրանց արանքում՝ երկու ազատամարտիկներ տանում են մի վիրաւորի: Դասատուներս հայրենասէր եւ տաղանդաւոր նկարիչներ էին: Զուլում Դրիգորեան, Ռուտոլֆ Կարգալոյեան եւ վաղամեռիկ Վանիկ Համբարձումեան: Աշխատանքս շատ հաւանեցին, սակայն առաջարկեցին որ անունը փոխեմ: Ակզբում ընդդիմացայ եւ յետոյ հասկացայ, որ չէր անցնելու եւ ես զրկւում էի վկայականից: Առաջարկում էին կոմունիստական ճակատամարտի անուն: Վաղամեռիկ Վանիկ Համբարձումեանը միջին ճանապարհ գտաւ եւ առաջարկեց որ անունը դնենք «Յեղափոխականներ». ով ի՛նչ ուզում էր թող հասկանար: Համաձայնուեցի, եւ անցաւ:

Բ. Հիմա ո՞ւր է այդ նկարը:

Է. Բ. Այն ատեն ինձանից վերցրեցին իբրեւ նուէր, երկար տարիներ կախուած մնաց ուսումնարանի միջանցքում, սակայն, թէ հետագային ո՛ւր տարուեց եւ ի՛նչ ճակատագրի ենթարկուեց չեմ իմանում: Լուսանկարը ունեմ, սեւ-ճերմակի: Կը պատկերահանեմ եւ կը ղրկեմ:

Բ. Ձեր ուսուցիչին՝ Վանիկ Համբարձումեանի անունը երկու անգամ յիշատակեցիք, երկու անգամին ալ «վաղամեռիկ» կոչեցիք զինք:

Է. Բ. Այո՛, ափսոս եղաւ նրան, տաղանդաւոր եւ հայրենասէր արուեստագէտ էր, նա ինձ շատ էր պաշտպանում, բոլորս սիրում էինք նրան: Մի օր լուր բերին, որ որսորդական հրացանով ինքն իրան է խփել, (իբր թէ) արկածով: Կասկածելի մահ էր:

Բ. Մուշեղ Գալշոյեանի մասին ալ այդպէս ըսին, սակայն ճշմարտութիւնը մինչեւ այսօր չէ բացայայտուած:

Է. Բ. Ճի՛շդ էք ասում: Ես այն ատեն ասել եմ, թէ նրանց մահերը նման են իրար, եւ սպանութեան ձեւը այդքան էլ տրամաբանական չի: Համբարձումեանի ատեն մենք կասկածներ ունեցանք, սակայն հարցը չուտով փակեցին: Եթէ Գալշոյեանին այսօր յիշում են նաեւ իբրեւ հերոսի, ապա Համբարձումեանին ոչ ոք չի յիշում: Նա էլ մեծ հայրենասէր էր եւ տաղանդաւոր դասատու եւ արուեստագէտ:

Բ. Ձեր կենսագրութեան մէջ մութ ու պակասաւոր տեղեր կան: Դուք ծնած էք Երեւանի Կոնտ թաղամասը եւ ապրած թշուառութեան մէջ. ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս եղած է ատիկա:

Է. Բ. Է՛, դուք ինձ ստիպում էք քրքրել իմ անցեալն ու թարմացնել վէրքերս: Ես ծնուել եմ ոչ թէ Կոնտում, այլ նրան կից աւելի թշուառ՝ «Թուրքի մահալա» կոչուած հին թաղամասում եւ շատ աւելի վատ պայմանների մէջ: Հոն ոճրագործների, մաքսանենգների, գողերի եւ հիւանդութիւնների բոյն էր, ուր ապրում էին ազերի թուրքեր, միայն երկու հայ տուն կար: Մենք եւ մէկ էլ ոսկերիչ Յովհաննէսի ընտանիքը: Թաղը լքուած ու անտեսուած էր պետութեան կողմից, նոյնիսկ միլիցան մուտք չունէր էդտեղ: Տները հողաշէն էին, միայն մեր տունը թիթեղածածկ տանիք ունէր եւ երկու յարկանի էր: Նա գտնուում էր հիմիկուայ «Հրազդան» մարզադաշտի տեղը, ձորում: Օձերով, կարիճներով ու այլ թունաւոր կենդանիներով ու միջատներով լեցուն թաղամաս, որտեղ անցկացրել եմ մանկութիւնս: Կային նաեւ ընտանի կենդանիներ, կովեր, էշեր, շուներ, կատուներ, նոյնիսկ երբեմն պահում էին ձիեր: Այս թաղամասը քաղաքային կեանքի հետ կապ չունէր: Ես սիրում էի կենդանիներին, յատկապէս էշերին ու շներին, որոնց պատկերում էմ յատուկ վերաբերմունքով, դրանք եղել են իմ ընկերները: Ես չէի կարող խաղալ թուրք երեխաների հետ... (լռութիւն, յայտնօրէն կը յուզուի, ապա...) Ի՞նչ ասեմ, մանկութիւնս անցել է դաժա՛ն, շա՛տ դաժան: Խնդրում եմ, նմանօրինակ հարցեր մի՛ տուէք ինձ...

Բ. Լաւ, անցնինք պատանեկութեանդ եւ ուսման տարիներուդ...

Է. Բ. Երբ մի քիչ մեծացայ, տեղափոխուեցինք Կոնտ, որտեղ մեր կեանքը շատ տարբեր չի եղել «Թուրքական մահալա»ից: Այստեղ բնակչութեան մեծամասնութիւնը հայ էր, սակայն նրանք էլ մեզ նայում էին իբրեւ ժողովրդի թշնամիներ: Այդ շրջանին ես ընդունուեցի Փանոս Թերլեմեզեանի անուան ուսումնարանը, որը ինձ համար թէ՛ խաղավայր էր, թէ՛ դպրոց եւ թէ՛ «կեանքի վայելք»՝ այն ատենուայ հասկացողութեամբ: Իմ մանկական եւ պատանեկան թշուառ կեանքը նստուածք է թողել իմ մէջ: Ուսումնարանում երբ նկարում էի կիսաւեր թաղամասեր, կիսափուլ եկեղեցիներ, քանդուած տներ, անտեսուած ու լքուած, սակայն ազնիւ ու աշխատասէր մարդկանց թշուառ կեանքն ու միջավայրը, ինչ որ դուրս չէր գալիս իմ ուսուցիչներին: Նրանք գնահատում էին իմ տաղանդը, սակայն վախի ազդեցութեան տակ պահանջում էին ուրախ բաներ նկարել: Չէի կարող: Ինչպէս դաւաճանէի պապերիս, որոնք եկել էին Խարբերդից ... հայրենիք, հող, արժանապատուութիւն, ամէն ինչ կորցրած հայեր...

Բ. Առիթով մը ըսիք, թէ դուք ձեր պապը չէք տեսած, սակայն շատ կը սիրէք զինք. երեւակայութեա՞մբ կը պատկերէիք ձեր պապը:

Է. Բ. Ճի՛շդ, նրան չեմ տեսել, սակայն կայ լուսանկարը, որից բազմաթիւ անգամներ պատկերել եմ նրան: Աարդարապատ մեկնող ֆիտային պապս է, իսկ հիմա երբ կարօտում եմ նրան, կրաֆիքաներ

«Մերկուհին»

(գծանկարներ) եմ անուն։ Պապս՝ այդ ես եմ։ Երբ նկարում եմ, նա կողքս է, ներշնչում է ինձ։

Բ. Ինչո՞ւ այսքան տպաւորած է քեզ, ո՞վ էր ան։

Է. Բ. Է՛, էլի քրքրում էք վէրքերս։ Երկրում ... Խարբերդում ... (պահ մը լռութիւն) պապուս աչքի առաջ ... թուրքերը կտրել են իր եղբօրը դլուխը ... ու դետին չպրտել։

Բ. Խնդրեմ պատմէ ինչպէ՞ս պատահած է դէպքը...

Է. Բ. Ես չեմ սիրում որ ինձ ստիպում են, «Քակէպէչիք»ները չեն կարողացել ստիպել... Գու բարի մտքով ես անում, քանի սկսել ենք, փորձեմ պատմել։ Երբ թուրքերը եկել են մեր դիւղը կոտորելու, պապս իր եղբօր եւ մի քանի այլ ընկերների հետ, դիւղից փող են հաւաքել, որ տան թուրքերին՝ նրանց դութը շարժելու համար։ Թուրքերը փողը արել են եւ աւելին են պահանջել... Պապուս աղբօրը,որ տարիքով փոքր էր, դլուխը կտրել են եւ չպրտել պապուս ոտքերի տակ։ Պապս՝ դլուխը կորցրած, յարձակւում է թուրքին վրայ, նրա սուրը խլում ու սպանում թէ՛ նրան եւ թէ մի քանի այլ թուրքերի... Ինք կարողանում է փախչել ու միանալ Ֆիտայիներին, իր ընկերները բոլորն էլ սպանւում են... Թուրքերը կոտորում են նաեւ ողջ գիւղը, փոքր աղջիկներին իրանց հետ են տանում...

Բ. Ձեր գերդաստանէն միայն մեծ հա՞յրդ ազատած է։

Է. Բ. Ես ունեցել եմ նաեւ հօրաքոյր, որ եղել է Ֆրանսիայում եւ այնտեղ էլ մահացել է։ Նա եղել է մի փոքրիկ սիրուն աղջիկ։ Թուրքերը նրան իրենց հետ են տարել։ Նա մեծանալուց յետոյ փախել է... երկար պատմութիւն է...

Բ. Իսկ մեծ մայրդ ո՞վ էր։

Է. Բ. Ինչպէս ասացի, պապս եղել է Ֆիտայի, կռուել թուրքերի դէմ։ Նրանք, մի ամբողջ խումբ որբեր ազատել են թուրքերից ու բերել Գիւմրի։ Մամս եղել է այդ որբերից մէկը։

Բ. Պիտի խնդրեմ, որ քանի մը խօսք ալ ըսես ծնողքիդ՝ հօրդ ու մօրդ մասին։

Է. Բ. Խնդրում եմ ուրիշ առիթի թողնել, չեմ կարող... արդէն յոգնեցի... այսօր այսքանը հերիք է։ Եթէ արուեստի մասին հարցեր ունես, խնդրեմ...

Բ. Ուրեմն անցնինք յաջորդին։ Հայրենահանուածի ժառանգը իր հոգիին մէջ տեղ մը կը պահէ՞ այդ ցնցումը։ Էդիկ Բերդեանի ստեղծագործական երազանքին մէջ տեղ մը կա՞յ վերապահուած յափշտակուած Խարբերդի մասին։

Է. Բ. Միթէ կարո՞ղ եմ մոռանալ Խարբերդը։ Հայկական դիւղեր որ նկարում եմ, դրանից մի մասը Խարբերդն է։ Իմ երեւակայած Խարբերդը։

Բ. Հայու ձակատագիր՝ որմէ դուն ալ բաժինդ ունեցար, Գիւմրիի ահեղ երկրաշարժի հետեւանքով։ Ի՞նչ կը պատմէ այսօր քեզի Խարբերդը, ի՞նչ կը պատմէ Գիւմրին։

Է. Բ. Թէ՛ Խարբերդը, թէ՛ Գիւմրին մաս են կազմում յիշողութիւններիս եւ նստուածք են տուել մէջս այնպէս, ինչպէս մանկութիւնս։

Բ. Կեանքը գեղեցիկ է, կ'ըսէ հայ գրող մը։ Գոր-

«Արուեստագէտը եւ բնորդուհին»

ծերդ կը փնտռեն գեղեցիկը, բայց քու բերած գեղեցկութիւնդ տարբեր է, տխրութիւնը գեղեցիկ կ'ըլլա՞յ։

Է. Բ. Գեղեցիկը կապ չունի տխրութեան կամ ուրախութեան հետ։ Ես նկարում եմ բնութիւնը, մարդիկ՝ որոնք լքուած են, անտեսուած, սակայն աղարտուած չեն, ագահ չեն, ապրում են նուազագոյն պայմաններում, նրանք ներդաշնակուել են բնութեան եւ մնացել են մարդ, իսկական մարդ։ Արանից գեղեցիկ բան կա՞յ աշխարհում։

Բ. Սովորութիւն է գեղանկարիչները ենթարկել դասակարգումներու։ Քեզ կրնա՞նք դասել տպաւորապաշտներու խումբին մէջ։ Դուն ո՞ւր կը դասես ինքզինքդ։ Պատահա՞ծ է որ նման հարց ուղղես դուն քեզի։

Է. Բ. Ես սերտել եմ արուեստի պատմութիւնը ոչ թէ ինքզինքս ինչ որ խմբի մէջ տեղադրելու համար, այլ իմանալու համար, թէ ինչպէ՞ս է զարգացել արուեստը, նոյնիսկ ես չեմ մտածում կամ որոշում ի՛նչ պէտք է նկարեմ եւ ի՛նչ չպէտք է նկարեմ։ Ես նկարում եմ այն ինչ սիրտս է ուզում։ Այն ի՛նչ որ հնուց ի վեր նստուածք է տուել մէջս, այդ եմ նկարում։ Ես նոր մարդ չեմ, չեմ էլ ընդունում ժամանակակից կեանքն ու նոր մարդկանց ապրելակերպը, դա թէ կեղծ է եւ թէ անմարդկային։ Ես գլխադիր, իսկական ՄԱՐԴՆ եմ փնտռում։ Ո՞ւր է, կա՞յ։ Եւ կարծես

«Կոնտ թաղամասը»

թէ կա՛յ։ Թէ՛ սովետական շրջանին եւ թէ հիմա, դրանք լքուած ու անտեսուած մարդիկ են եւ անմեղ ու հաւատարիմ, ես աւելի եմ սիրում նրանց քան ժամանակակից ագահ ու անխիղճ մարդկանց, կենդանիները նոյնիսկ աւելի են մարդկային քան ժամանակակից մարդը։ Տեսէ՛ք, թէ ոնց են աւերում իրենց իսկ ստեղծած քաղաքակրթութիւնը, տեսէ՛ք, թէ ոնց են կոտորում անմեղ մարդկանց։ Աւելի ճիշդը՝ կոտորել են տալիս իրարու, որոնք ոչ իրար ճանաչում են եւ ոչ էլ իրարու հետ ոխ ու քէն ունեն։ Իսկ էդ վերջինները, բարձունքներու վրայ նստած մեծահարուստները, իրար ճանաչում են, իրար հետ խնդիրներ ունեն, եւ այդ խնդիրները լուծելու եւ կամ իրենց շահերը ապահովելու համար սպաննել են տալիս անմեղ մարդկանց՝ անմեղների ձեռքով։ Ես նրանց համար չեմ նկարում, դա սալոնային արուեստ է, թէկուզ անօթի էլ մնամ։ Ես նկարում եմ իսկական մարդկանց, ազնիւ աշխատանքով իրենց հացը վաստակած մարդկանց համար։

Բ. Գործերուդ մէջ կայ աշխարհ մը, որուն հաւանօրէն չես հանդիպիր շուրջդ։ «Հանդիսատես» արուեստասէրն ալ չի գիտեր այդ, բայց կը տեսնէ կտաւներուդ ետին։ Ի՞նչ աշխարհ է ատիկա։ Փախո՞ւստ իրականութենէն, զոր կը մերժես, որ հաւանօրէն քեզ մերժած է, թէ պատկերներ եւ կացութիւններ, որոնցմէ չես ուզեր հեռանալ։

Է. Բ. Որոշ չափով արդէն պատասխանել եմ այս հարցին։ Միայն աւելացնեմ, որ այո՛, ո՛չ միայն փախչում եմ, այլ զզւում եւ մերժում եմ շռայլութիւն, ագահութիւն եւ կողոպուտի վրայ յենուած ժամանակակից կեանքը։ Ես սիրում եմ բնութիւնը եւ այն խոնարհ մարդը, որ ապրում է բնութեան մէջ՝ բնութեան նման։ Այս կեանքը կարող է լինել եւ ուրախ, եւ յուզիչ, եւ բանաստեղծական, ինչպէս երաժշտութիւնը, ինչպէս սոխակի երգը եւ կախեալ է իմ հոգեվիճակից։ Ես չեմ նկարում փող վաստակելու համար, թէեւ շատ ել պէտք ունեցել եմ փողի… Իմ հոգու կանչը աւելի կարեւոր է, քան փողը եւ նոյնիսկ աւելի, քան փառքը։ Երբե՛ք չեմ ձգտել ճանաչման։ Նոր է որ մարդիկ հետաքրքրուում են ինձմով…

Բ. Կոնտի տեսարանները ծանօթ են մեզի, Սփիւռքի գաղթականներու պատկերով։ Ինչո՞ւ այդ պատկերները. յիշատակի՞, թէ՞ բողոքի համար։

Է. Բ. Ի դէպ Կոնտի անունը տուել եմ բազմաթիւ նկարների, որոնք փաստօրէն «Թուրք մահալա»յի խեղճուկ փողոցներն են պատկերում։ Չէի ուզում «Թուրք» անունը յիշել։ Եւ Նկարում եմ ցոյց տալու համար, որ այստեղ ապրել են իսկական մարդիկ, սակայն անիրաւուած ու լքուած։ Ես կարօտում եմ այդ կեանքին, մարդկանց, շներին ու էշերին, նեխած փողոցներին ու հիւանդկախ մուրացկաններին։

Բ. Բնանկարներդ, ինչպէս հովիւը իր գառներուն հետ, ձակատագրապաշտ խաղաղութիւն մը կը բերեն։ Բայց կը վկայե՞ն նաեւ այն մասին որ խեղճերը քաղաքակրթութեան յարաբերաբար լքուածներն են, ձամբու եզրին մոռցուածներ։

Է. Բ. Այս հարցին պատասխանել եմ։ Աւելացնեմ, որ քաղաքակրթութիւնը, մանաւա՛նդ այսօրուան քաղաքակրթութիւնը մեզ հեռացնում է մարդկայնութիւնից, բնութիւնից։ Ահա բաներ են արդարութիւնը, մարդկային իրաւունքները, ազատութիւնը։ «Բոմժ»ը (տնանկը) աւելի ազատ է, քան երկրի նախագահը կամ մեծահարուստը։ «Բոմժ»ը աւելի մարդ է, քան բոլորը, ովքեր նրան խղճում են եւ ողորմութիւն են տալիս։

Բ. Ինչո՞ւ այդպէս կառչած կը մնաս անցեալի մը պատկերներուն, որոնք պիտի չդիմանան, արդիականութիւնը պիտի գայ եւ ալէ զանոնք։ Այդ վախճանէն առաջ իսկ տեսակ մը կարո՞տ են այդ նկարները։

Է. Բ. Ես երբեք չեմ մտածել, մտահոգ էլ չեմ թէ իմ ստեղծագործութիւնները պիտի դիմանա՞ն ժամանակի մաշումին, թէ՞ ոչ։ Հաւատում եմ, որ «արդիականութիւնը» աւելի ենթակայ է աւլուելու եւ մոռացուելու, քան իմ արուեստը։ «Արդիականութիւնը» եւ կամ ժամանակակից շարժումները ես մերժում եմ, չեմ հերքում նրանց, ոչ թէ նրա համար, որ այդ տեսութիւնները սխալ են եւ կամ անարուեստ, այլ նրա համար, որ ես էութեամբ եւ խառնըւածքով նրանց նման չեմ, «հներին» չեմ հետեւում, այլ՝ ներքին թելադրանքներիս։ Արուեստը հին եւ նոր չունի։ Այսօր ով ինչ է ուզում՝ անում է, ես էլ իմ ուզածս եմ անում, ես որեւէ մէկին չեմ խանգարում, նրանք էլ ինձ թող չխանգարեն։

Բ. Ասել կ'ուզէք, թէ բնաւ չէ՞ք ընդունիր նորարարները։

Է. Բ. Ես այդպէս չասացի, շատերին եմ ընդունում եւ գնահատում, մի խօսքով՝ նրանց ովքեր իւրայատուկ են եւ չեն ընդօրինակում ուրիշներին։ Այսօր, թէ՛ աշխարհում, թէ՛ մերոնց մօտ շատերը նկարում են ուրիշների նման։ Ես նկարում եմ ի՛նձ նման։

Բ. Աշխարհի մեծերէն զո՞վ կամ որո՞նք կ'ընդունիք եւ կը գնահատէք։

Է. Բ. Սալվատոր Տալիին եւ Մարքս Էրնէսթին եւ էլի ուրիշներ էլ կան...

Բ. Իսկ հայրենի գեղանկարիչներէ՞ն...

Է. Բ. Շատերին... Օրինակ՝ Ռուբէն Աբովեանին եւ Վահրամ Դաւթեանին։ Նրանք ունեն իրենց աշխարհը, ստեղծել են սեփական կերպարներ ու համապատասխան միջավայր, իսկ միւսները ընդօրինակում են դրանց։ Օրինակի կարիք չկայ, ես չեմ ուզում ոչ ոքի վիրաւորել։

Բ. Զարմանալի է որ գործերուդ մէջ պոռոտ եւ զիրար հակասող գոյներ չկան։ Ինչո՞ւ։ Մերժո՞ւմ նորի։

Է. Բ. Նախ ասեմ, որ վերջին գործերիս մէջ թէեւ պոռոտ գոյներ չկան, սակայն զիրար հակասող գոյներ կան, ունեմ նաեւ կիսավերացական գործեր։ Դրանք կախեալ են պահից եւ հոգեվիճակից։ Չեմ մերժում նորը, այլ՝ վատորակը, կեղծը, մտածուած

«Մարդը եւ բնութիւնը»

ու կաղապարուած արուեստը, ինչպէս սովետում էր։ Այսօր տարբեր ձեւերով նոյն սկզբունքներին հետեւում են։ Եթէ սովետում բռնատէրերն էին թելադրում, այսօր շուկան է թելադրում ճաշակը, որը խիստ կասկածելի է եւ վիճելի։ Ո՞վ է ասում, որ ես ժամանակակից եւ կամ նորարար չեմ։ Ես ինքզինքս համարում եմ խիստ ժամանակակից արուեստագէտ։ Այսօր չկա՞յ լքուած, թշուառ ու անտեսուած ժողովուրդ։ Երկրագունդի բնակչութեան մեծամասնութիւնը այդպիսին է։ Զարգացած եւ քաղաքակիրթ երկրներում եւ շռայլութեամբ գերյագեցած քաղաքներում լիքն են «բոմժ»երն ու օրուայ հացի կարօտները։ Չեն ուզում նկատել նրանց, արհամարհում են նրանց՝ նորաձեւութիւններին հետեւող արուեստագէտները, ու չեն պատկերում նրանց կեանքը։ Կան ինձ նման շատեր, որոնք տարբեր ոճերով պատկերում են խեղճերի կեանքը ու անուղղակիօրէն պաշտպանում նրանց իրաւունքները։ Ես իմ կեանքն եմ պատկերում եւ պաշտպանում եմ իմ եւ առհասարակ մարդկային արժանապատուութիւնն ու ինքնասիրութիւնը, եւ ցոյց տալ, թէ իսկական մարդը ե՛ս եմ, իմ նմանները, որոնց տեղ չի տրուում ու չեն գնահատւում նրանց արժանիքները։

Բ. Կը ներէք եթէ ձեր զգայուն հարցերուն մօտեցանք։ Շնորհակալ ենք այս հետաքրքրական զրոյցին համար։

Է. Բ. Է՛հ, ի՞նչ էք ասում, ե՛ս եմ շնորհակալ։ Սա իմ առաջին հարցազրոյցն է։ Արանից առաջ ինձանով չեն հետաքրքրուել։

ՀԱՅ ԳԻՐՔԸ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՄԷՋ
1888-2011
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱԿ
Կազմեց՝ ՏՈՔԹ. ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՅՐԱՄԵԱՆ
Գահիրէ - 2012

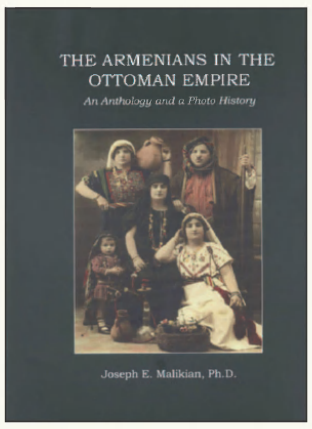

THE ARMENIANS IN THE OTTOMAN EMPIRE
An Anthology and a Photo History
By JOSEPH E. MELIKIAN, Ph.D.
Contributors CALOUSTE GULBENKIAN FOUNDATION
And KHATCHIG BABIKIAN LITERARY FUND
Antelias – 2011

ԱՄԵՐԻԿԱ՞, ԱՄԵՐԻԿԱ՞...
«ԵՐԱՋ ԵՒ ԽՈՐՏԱԿՄԱՆ ԼՔՈՒՄՆԵՐ»
(ՎԷՊ)
Հեղինակ՝ ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ
Փարիզ – 2011

ՀԱՅՐԵՆԻՔՍ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆԵՐՍ ԵՍ
Հեղինակ՝ ԺԻՐԱՅՐ ՂԱՐԻՊԵԱՆ
Կազմեց՝ ԵՒԳԻՆԷ ՂԱՐԻՊԵԱՆ
Հրատ.՝ ՆԱՀԱՊԵՏԻ
Երեւան – 2011

ԿՈՄԻՏԱՍ
Հոգեբանական Վերլուծում մը
Հեղինակ՝ ՄԵԼԻՆԷ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ
«Ռիչըրտ եւ Թինա Գարօլան» Հիմնադրամ – թիւ 11
Անթիլիաս – 2011

ՕՍԿԻ ՕՐԱՆԸ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ԱՅԼ ԷՋԵՐ...
Հեղինակ՝ ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ
Խմբագիր՝ ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ
Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարան
Պէյրութ – 2011

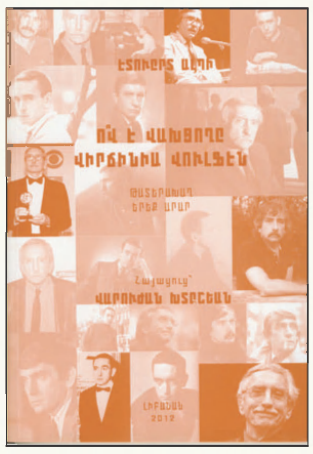

Ո՞Վ Է ՎԱԽՑՈՂԸ ՎԻՐՃԻՆԻԱ ՎՈՒԼՖԷՆ
Հեղինակ՝ ԷՏՈՒԵՐՏ ԱԼՊԻ
Հայացուց՝ ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԽՏԸՇԵԱՆ
Խմբագիր՝ ՍԵԴԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի Կեդրոնական Վարչութեան
Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարան
Պէյրութ – 2011